

MAGYAR MŰVÉSZET

LINGARISCHE KUNST • ART HONGROIS • HUNGARIAN ART

MEGJELENIK HAVONTA

A MŰVÉSZETI MŰELMOK BARÁTAI EGYESÜLETÉNEK HIVATALOS KÖZLÖNYE

Előfizetési ára egy évre 40 pengő, félre 22 pengő, egy hóra (azoknak, akik éves előfizetési kötelezettséget vállalnak) 5 pengő. Egyes szám ára 3 pengő. Külföldi részére az előfizetési díj évi 40 pengő. A Szinyei-Társaság Barátságos Köze tagjainak (3 évi kötelezettséggel) évi 26 pengő; külföldre 42 pengő.

Tagság, illetve előfizetési díjak a folyóirat kiadóhivatalába küldendők.

Szerkesztőségi telefon: Aar. 860-90. Kiadóhivatal: BUDAPEST, VII. ERZSÉBET-KÖRÜT 7. Telefon: József 403-99.

TARTALOM:

<i>Nendritsch Andor</i> : Bevezető sorok	437	<i>Dr. Szöngyi Ottó</i> : Pécs műemlékei	545
<i>Kalenda Lóránd</i> : A pécsi városkép	439	<i>Dulka Mária</i> : A püspöki palota gobelinjei	562
<i>Dr. Szöngyi Ottó</i> : Pécs város története	442	<i>Dr. Balogh Károly</i> : Az Erzsébet tudományegyetem könyvtára	568
<i>Surányi Miklós</i> : Pécs lelke	453	<i>Brisits Frigyes</i> : Gondolatok a Zsolnay-múzeumban	577
<i>Dr. Szöngyi Ottó</i> : A pécsi székesegyház	455	<i>Dr. Szabó Zoltán Pál</i> : A Mecesek	581
<i>Dr. Szöngyi Ottó</i> : A pécsi ókeresztény temető, sírkamrái és kápolnája	537		

KÉPEK JEGYZÉKE:

Falfestés a pécsi székesegyház középső apostolának lét-, egymáshozavágtatás alkálkeltetés. XII. és XIII. század. Szines melléklet.		A pécsi székesegyház leleti homlokzata 1807 előtt. Koller «Prolegomena in hist. Epp. Quimper-Ezerles» művében közölt metszet után	456
Pécs egy régi látképe. (Égy XIX. század eleji rézképváltozatú rajz alapján.)	437	A pécsi székesegyház északi homlokzata 1807 előtt. Koller «Prolegomena in hist. Epp. Quimper-Ezerles» művében közölt metszet után	457
Pécs címere, Mária Terézia és II. József királyi oklevelén (1780), mellyel Pécsét a szabad királyi városok sorába emelték. 1780	438	A pécsi székesegyház déli homlokzata 1807 előtt. Koller «Prolegomena in hist. Epp. Quimper-Ezerles» művében közölt metszet után	457
Pécs-ostrom. gróf Zrínyi Miklós a kővár és Hohenlohe II. gróf által 1664-ben. (Egykorú rézmetszet).	443	A pécsi székesegyház nyugati homlokzata Pallack Mihály 1807-1827. évi átépítése után. Fennállt 1882-ig	461
Pécs látképe dióbról 1820-ban. (I. Varsói szines litográfia)	443	A pécsi székesegyház déli homlokzata Pallack Mihály 1807-1827. évi átépítése után. Fennállt 1882-ig	462
Pálítás a pécsi Szechenyi-téren álló ciszterci foglalmórná (1720) és a székesegyház	444	A pécsi székesegyház nyugati homlokzata	462
Pécsi belvárosi plébániatemplom, egykor (XIII. század) jász dómján. Szentháromság-szobor (Kis György műve, 1908)	445	A pécsi székesegyház észak- és délkeleti tornyai és közöttük a főhajó tetje	463
Pálítás a pécsi Szechenyi-téren a Szentháromság-szoborral	446	A pécsi székesegyház délkeleti tornyai és három apostol-szobor	463
A pécsi Szechenyi-tér a városrészével, Szentháromság-szoborral és írgombosok templomával	448	Temper-falfestménytörök a pécsi székesegyház középső apostolának alkálkeltetés. XII. század	464
A pécsi székesegyház déli homlokzata. (Eötvösben a Szepessy-szobor.)	449	Falfestmény-észlet a pécsi székesegyház kőpispósainak alkálkeltetés. XIII. század	464
A pécsi székesegyház tornyai és a székesegyház egyik tornyának műve. Először a Szepessy-szobor és a St. Asszonyoknál nevezett házára temploma	451	Miklós éneklokanok volt-épe a pécsi székesegyház északi mellékhajójában. XIV. század első harmada	465
A pécsi székesegyház tornyai és a püspöki székház déli homlokzata az öregtoronnyal	452	Falfestmény-török a pécsi székesegyház középső apostolának alkálkeltetés. XIII. század	466
A pécsi székesegyház nyugati homlokzata 1807 előtt. Koller «Prolegomena in hist. Epp. Quimper-Ezerles» művében közölt metszet után	456	Falfestmény a pécsi székesegyház déli mellékpispósainak alkálkeltetés. XIII. század	467
		Falfestmény-török a pécsi székesegyház északi és középső apostol felett. XIII. század	467
		Falfestmény-török a pécsi székesegyház déli mellékpispósainak alkálkeltetés. XIII. század	467
		Falfestés a pécsi székesegyház középső apostolának alkálkeltetés. XV. század (?)	468

Szent szobor. A pécsi székesegyházról. XV. század	530	A pécsi várnegyedének alapítása. 1735	556
Mérművek gótikus alakra felvázolva a pécsi székesegyház szentélyéről. Szent György. Dombormű a pécsi székesegyház szentélyéről. XIV. század	531	A Pécs. Káptalan-utca 2. sz. kanonoki ház kapuzsúféléte. A kapu körül a XV. századból a főoltár levő Immensulata-szobor a XVIII. század negyvenes éveitől származik. Alatta Grevillek nagypapjának emléke	556
Szentmári György pécsi püspökének (1505—1521) a pécsi székesegyházhoz épített házáról ábraképek. — Szentmári reménytelen püspökömunknak aranyvirágú szentélyi szobráról ábraképek. A pécsi székesegyházról	531	Pécsi utcaképlet. Balról a Káptalan-utca 2. sz. kanonoki ház XV. századból kapival, főoltár barokk Immenculata-szoborral. Középen a nagypapjának 1745. évtől a várnegyedhez, jobbról a székesegyház emlékszála	557
György pécsi kanonok, argos püspök sírköve, 1490	532	Kanonoki ház Pécsen, Kardos Kálmán-utca 4. szám. Épült 1772	557
Alaini Hilárit pécsi bírópál-püspök sírköve, 1408	532	Pécs, Káptalan-utca 6. számú kanonoki ház. Kís Györgynek Szent Péter és Pál apostolok szobrával Lanchi Dávid Gábor kanonoki háza. Káptalan-utca 4. számú ház, 1730	558
Renaissance görög-bírópál-püspök sírköve, 1408	532	Gróf Esterházy Zsigmond pécsi püspök (1739—1748) kőoltára a pécsi székesegyház mélyén	559
Renaissance kőfaragvány-törölköző. A pécsi székesegyházról	533	Vasrácos kapu az Izsáky Dénes-utca 3. sz. ház emeletén, a Stróbi-símerrel	561
Honosbíró Herberich gróf éremképe, valószínűleg Mellielli műve, 1720 körül	534	Vasrácos kapu a Mária-utca 13. sz. ház lépcsőházában	561
A pécsi ő-keresztény írműről kápolna	536	Mócs az égő eszékborok előtt. Brüsszeli gobelin a XVII. századból a pécsi püspök palotájában. Szent Sebástján és két angyal ábrázolásával. Szászfordul	562
Falfestmények (Krisztus-monogram, Péter és Pál apostolok és Izsáék) a pécsi őkeresztény sírkamra északi falának szelvényétől ábrázolás körül. Kr. u. IV. század	539	A pécsi székesegyházban való oltárról 1782. Kismód a XVIII. század közepeiről	563
A pécsi őkeresztény sírkamra északi fala a Krisztus-monogrammal és Péter-Pál apostolokkal ábrázolás falfestményekkel. Kr. u. IV. század közepe	539	Mócs a farnó előtt. Brüsszeli gobelin a XVII. századból	564
Eva feje az ókoriól bűnbánással ábrázoló falfestményről a pécsi őkeresztény sírkamrában. Kr. u. IV. század közepeiről	540	Mócs viwet fakaszt. Brüsszeli gobelin a XVII. századból	564
A pécsi őkeresztény sírkamra boltozatának részele: egy szent mellette kereszttel medálionban. Festmény a Kr. u. IV. század közepeiről	540	Mócs viwet merít és megtölti Jetro bípp juthat. Brüsszeli gobelin a XVII. századból	565
Madonna feje. Falfestmény a pécsi őkeresztény sírkamrában, a IV. század közepeiről	541	Mócs átvetteti népét a Vörös-tengeren. Brüsszeli gobelin a XVII. századból	565
Bánszék a pécsi őkeresztény sírkamra falfestvény díszített boltozatáról. Női szent a kereszttel medálionban. Virágoszokor, szobori virágok a mennyei garancsok mellett jelölés. Pécs mint a halhatatlanság jelképe. Kr. u. a IV. század közepeiről	542	Mócs az anafelutaknál való harc alatt. Brüsszeli gobelin a XVII. századból	566
A pécsi Műndamentek-temploma, most a püspök használatában. XII. század végéről	547	A pécsi egyetemi könyvtár püspöki osztályának egyik terme. Kismód György pécsi püspök (1731—1774) berendezésével	572
A pécsi helyi romok. Szentmári György pécsi püspök (1505—1521) renaisszance nyári palotája	547	A pécsi misekönyv (1499) címlapja	572
Köcsfalutól a pécsi káptalan levéltári és székesegyház püspöki épület alatt	548	A XIV. századból kőíratos szerződésnek a teremtés hét napját és a megváltást ábrázoló miniatúra	573
Kőcsfalutól várfolyó a pécsi püspöki székház udvara felé	548	Szent Agoston de Civitate Dei című műve	573
Kőcsfalutól bástya Pécsen a Papneveldé-utóban 47. sz.	549	Magdi János kézirtevényi jelölése a Nyíralközlő köldök 419. lapján. 1476	575
A pécsi belső vár nyugati kaputornyának helye a püspöki székház kertjének végében. XV. század. Kőcsfalutól a pécsi székesegyház egykori barokk épületéről	549	Zsolnay-díszedények, 1874—1875, 1877	576
A pécsi Nep. Szent János-kápolna, egykor Jakovall Hozsán órámpjának mesteri bejárata	550	Majolikatal, báró Lipthay Béla részére, 1874-ben készült	576
A pécsi Nep. Szent János-kápolna, egykor Jakovall Hozsán órámpjának miniatúrája	550	Zsolnay-díszedény, csóna, 1897—1898	576
A pécsi belsővár templom, egykor Gázi Kásim szász díszítője. A háttérben balról a papnevelő és a kőcsfalutól kápolna, jobbról a várnegyed	552	Zsolnay-díszedények, 1874. Kágyurma	576
Mária-Haba tőrűje Pécsen, az áll. gyermekmenhely udvarán. Épült 1923 után	552	Zsolnay-díszedények. Mintázta Mattyasovszky-Zsolnay László, 1913. Porcellánban máz alatti színűvel készült 1927-ben	577
Mária-Haba tőrűjének helye Pécsen, az áll. gyermekmenhely udvarán. 1592 után	553	Mintázta Mattyasovszky-Zsolnay László, 1911. Porcellánban készült 1926-ban	577
Török tük a pécsi Békon-dombon	553	A Zsolnay-gyár készítményei. Mintázta Iszák Miklós. Porcellánban máz feletti színűvel készült 1927-ben	578
A pécsi egyetemi, egykor pilóstenpomp kapuzata. 1780	555	Mintázta Markup Béla. Porcellánban máz alatti színűvel készült 1926-ban	578
A Pécs-oltárnak a bécsi Fischer Márton által készített szobrája. A háttérben balról a papnevelő és a kőcsfalutól kápolna, jobbról a várnegyed templomában, egykor a székesegyházban	555	Madévalitka. A gróf Eszékly család részére 1887-ben készült. Magasztalás témájúak	578

INHALT:

Andreas Nendwich: Vorwort zur Pécs-Nummer der Ungarischen Kunst	437
Leonhard Kalenda: Das Stadtbild	439
Otto Szöngyi: Die Geschichte der Stadt Pécs	442
Nikolaus Surányi: Die Seele der Stadt Pécs	453
Otto Szöngyi: Der Pécs-er Dom	455
Otto Szöngyi: Das Pécs-er Dommuseum	508
Otto Szöngyi: Der Pécs-er altchristliche Friedhof mit Grabkammer und Kapelle	537

Otto Szöngyi: Kunstdenkmäler der Stadt Pécs	545
Marie Dutka: Die Gobelins des bischöflichen Palais	562
Dr. Karl von Balogh: Die Universitätsbibliothek	568
Friedrich Brüstis: Gedanken im Zsolnay-Museum	577
Dr. Zoltán Paul Szabó: Das Meesek-gebirge	581

Die deutsche Übersetzung des Bilderverzeichnis konnte aus technischen Gründen hier nicht Platz finden, wird aber auf Wunsch nachgeliefert.

TABLE DES MATIÈRES:

<p><i>André Nerdwich</i> : Quelques lignes en guide d'introduction pour le numéro de Pécs de l'Art Hongrois..... 437</p> <p><i>Lorand Kalenda</i> : Notre ville 439</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : L'histoire de la ville de Pécs 442</p> <p><i>Nicolas Surányi</i> : L'âme de Sopron..... 453</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : La cathédrale de Pécs..... 455</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : Le Musée du Dôme..... 508</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : L'ancien cimetière chrétien de Pécs, son caveau, sa chapelle..... 537</p>	<p><i>Otto Szónyi</i> : Les monuments de Pécs.... 545</p> <p><i>Marie Dufka</i> : Des Gobelins au Palais épiscopal 562</p> <p><i>Charles Balogh</i> : La bibliothèque de l'Université 568</p> <p><i>Frédéric Brisits</i> : Le Musée Zsolnay à Pécs 577</p> <p><i>Zoltán Paul Szabó</i> : Formation des montagnes de Mecsek..... 581</p>
--	---

Nous envoyons sur demande la liste des illustrations.

CONTENTS:

<p><i>Andrew Nerdwich</i> : Introductory Lines to the Pécs number of the «Hungarian Art» 437</p> <p><i>Leonard Kalenda</i> : Our City 439</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : History of the city of Pécs 442</p> <p><i>Nicholas Surányi</i> : The Soul of Pécs..... 453</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : The Cathedral of Pécs..... 455</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : The Cathedral Museum in Pécs 508</p>	<p><i>Otto Szónyi</i> : The Vault and the Chapel of the Ancient Christian Cemetery in Pécs 537</p> <p><i>Otto Szónyi</i> : Art Monuments of Pécs.... 545</p> <p><i>Mary Dufka</i> : The gobelins in the residential episcopal at Pécs..... 562</p> <p><i>Charles Balogh</i> : The Library of the University..... 568</p> <p><i>Frederick Brisits</i> : The Zsolnay-Museum.. 577</p> <p><i>Dr. Zoltán Paul Szabó</i> : The Mecsek.... 581</p>
--	--

On request, the list of illustrations can be forwarded.

*Az e füzetünkben közölt fölfelelek tájnyomó részét
Balogh Rudolf úr készítette.*



FALFESTÉS A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPSŐ APSISÁNAK
KÉT, EGYMÁSBA VÁGOTT ABLAKBÉLETÉN. XII. ÉS XIII. SZÁZAD

Koppay József vázfestmény-másolata. 1882

BEVEZETŐ SOROK

Büszke öröm hatja át lelkeket, amikor e néhány előljáró szóban útra bocsátom a „Magyar Művészet”-nek ezt a számát, mely Pécs városának kulturális múltját és jelenét megismereteni, történeti, művészeti kincseit és természeti szépségeit a világnak bemutatni tűzte ki céljává.

Mi pécsiek nagy hálával és köszönettel üdvözöljük ezt a nemes célú vállalkozást, mert meg vagyunk győződve arról, hogy mindaz a szép és művészi, amit ismeret, fel fogja kelteni az érdeklődést és rokonszenvet ez iránt az ősi város iránt a nagy nyilvánosság előtt, még ott is, ahol ezt a várost kevésbé ismerik vagy félre ismerik.

Mert nagy balsorsa ennek a városnak, hogy nem eléggé ismerik; hogy — úgy mondjam — nincs nagyon divatban; sokkal kevesebbet tudnak róla, mint azt múltja és értékei alapján méltán megérdemelné.

Pécs kissé félreesik a világ forgalmától, nem fekszik a népek országútja mellett, országos vagy nemzetközi forgalom szempontjából fontosabb közlekedési vonal nem érinti, így az idegenek elkerülnek és leginkább csak azok keresik fel, akiknek itt dolguk, elintéznivalójuk van. Ez az oka azután annak, hogy az idevetődő látogatók szinte úgy fedezik fel ezt a várost. Ittjártukban lépten-nyomon halljuk tőlük, hogy fogalmuk sem volt arról az ősi kultúrpatináról, mely ezt a várost valósággal elönti, s nem tudtak gazdag műkincseiről.

Pécs valóban szerényen húzódik meg a „vadvirágos Mecsek alján”, gyönyörű vidék által övezve, szinte eltakarva a világ szeme elől.

Csendben és zajtalanul, de lelkes odaadással teljesíti immár hosszú évszázadokon keresztül azt a kultúrhivatást, melyet a magyar sors részére kijelölt: hogy itt, a Balkán határán, erős végvára, hatalmas bástyája legyen a magyar művelődésnek. Harmonikusan ölelkeznek benne a régmúlt idők ősi tradíciójával a modern nyugati városias fejlettséggel és haladással.

Éppúgy gyönyörködhetnek itt az értékes régiségek és műkincsek, mint a jelenkor művészeti alkotásai.

Pécs kövei több mint 900 éves magyar kultúráról beszélnek. A pécsi püspökség Szent István első alapításai közé tartozik. Ugyancsak ő vezette meg alapját a híres pécsi dómnak is, mely a bekövetkezett századok viharai között nagyjában többször elpusztult, de újjáépült és mai alakjában is nemcsak Magyarországon, hanem az egész kontinensen remeke a legisztaabb román templom típusnak. A város nagy kultúrjelentőségéről tesz fényes tanúságot már a középkorban az a körülmény, hogy Nagy Lajos Pécssett állítja fel mintegy 600 évvel ezelőtt az első magyar egyetemet. S amikor a közelmúltban ez a város abban a megüdvözítő szerencsében részesült, hogy a Pozsonyból, az idegen megszálló hatalomtól elűzött és menekülni kényszerült



PÉCS LÁTKÉPE. Egy XIX. század eleji céhlével fametszeti fejjéce után
A Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből

Erzsébet-egyetemet ősi falai közé fogadhatta, ebben is csak régi vágyának megvalósíthatóságát látta, amiért annyit küzdött és harcolt: Nagy Lajos egyetemének visszaállítását.

Pécs ősi kultúrája az idők folyamán sok viszontagságon és válságon ment keresztül. A város évszázadokon át állandóan a hadak útjába esett. A keleti barbárság előőrzései e városra is nyomultak előre. Másfél évszázadon át török rabiga alatt görnyedt, de felszabadulása után is még sok ellenséges támadás érte. Mindezekről sokat szenvedett kultúrája s jórészen ismétlenül elpusztult az. De a város polgárságának nagy áldozatkészsége és a kultúra iránt való lelkes szeretete a romokon ismét új kultúrát épített és szívós kitartással sikerült is azt annyira megszilárdítania és oly magas fokra emelnie, hogy — szerénytelenség nélkül mondhatjuk — igazi városias

jellegével, előrehaladottságával, magas fejlettségű iparával, iparművészetével, általában kultúrájával ma ismét a magyar vidéki városok legelső sorában foglal helyet. A világháború szomorú befejezése új, súlyos megpróbáltatást hozott e városra. A Károlyi-féle szerencsétlen belgrádi fegyverszüneti szerződés folytán Pécs szerb megszállás alá került. A közel 5 évi ellenséges uralom alatt mérhetetlen testi-lelki szenvedés, sok ínség és nyomorúság nehezedett ismét e városra és polgárságára. A megszálló hatalom minden igyekezete odalányult, hogy ezt az áldott szép Baranyát Pécs várossal együtt magának végleg megtartsa, vagy

legalább is a megszállást meghosszabbítsa. Ennek a politikájának érvényesítésére a legvadabb és legerőszakosabb balkáni eszközök igénybevételeitől sem riadt vissza. De törekvései megtörték a város polgárságának hazafias, önfeláldozó, szilárd magatartásán. A pokol minden kínjának árán bár, de hű maradt a hazához. Ellenállása végre

is győzedelmeskedett, a megszálló hatalom pusztulás és romok hátrahagyásával kitarokodott és a kifosztott, kirabolt, de törhetetlen hűségű Pécs lelkes örömmujongással egyesülhetett az édes anyaországgal.

A trianoni békediktátum végzetes csapást mért Pécs közgazdasági életére. Megfosztotta tápláló vidékeitől: az elszakított Dél-Baranyától, Szlavóniától és Bácskától, melyek fő gazdasági erőforrásokkal rendelkeztek. Ipara és kereskedelme emiatt aggasztó tespedés-rekényszerült, me-

ghezedtek életlehetőségei és súlyosbodtak küzdelmei a létért és fejlődésért. Fájdalom, Pécs nem áll ma egyedül ezzel a nehéz sorsral. Közös sorsa ez egész Csonkamagyarországnak, de vele közös egyúttal az a törhetetlen hite is, hogy ez nem maradhat így sokáig és bízik megingathatatlanul a magyar igazság győzelmében, amikor egy szebb és boldogabb jövő fog ismét virradni erre a sok megpróbáltatáson keresztülment ősi városra is!

A „magyar Heidelberg” — amely névvel kultuszminiszterünk jellemezte városunkat — addig is éberan áll őrt itt a déli végeken a magyar kultúra védelmében!



PÉCS CÍMERE. Mária Terézia és II. József királyi oklevelén (előlap), mellyel Pécsét a szabad királyi városok sorába emelték. 1780

Zsabokorszky Jenő mérnök felvétele

NENDTVICH ANDOR,
a város polgármestere

A PÉCSI VÁROSKÉP

Pécs város külső képe — bár keletkezése jóval korábbi időkre vezethető vissza — tipikus példája a középkori város kialakításának.

A középkori városnak ideális alakja a hosszúkás köralak. A legtöbbször falakkal körített oválisat a hosszanti tengellyel párhuzamosan haladó utcák és a rá merőleges harántutcák oszítják fel építési telektömbökre, és a főirányt követő útvonalak egy-egy városkapuban futnak össze. A keletkező telektömbök egymás mellé sorakoztatott épületekkel épülnek be, csupán a város közepén marad egy legtöbbször derékszögű négyszög alakú tér, amelyen a város legfontosabb épületei, úgymint városháza, templom, úlzetházak, stb. nyernekelhelyezést. Ha a várfalakkal körülvett terület szűknek bizonyul, a város továbbfejlesztése oly módon történik, hogy az ó-város közvetlen szomszédságában lévő területeken, a főiránnyal párhuzamosan új útvonalak keletkeznek, a meglévő keresztirányú utcák pedig meghosszabbodnak. Az új városrészeknek az ó-városhoz való kapcsolata legtöbbször laza; minden városnegyed többé-kevésbé önálló zárt egységet alkot és az egyik részből a másikba való jutás meglehetősen körülményes.

Ha egy pillantást vetünk Pécs város régi települési térképére, úgy a középkori város kialakulásának fentebb vázolt módja itt teljes határozottsággal megtalálható. Abátiyfalakkal körülvett belváros — ó-város — alakja elnyújtott kör, főútvonaliránya kelet-nyugati és ezen mag köré sorakozik nyugat felől a szigeti, kelet felől a budai, dél felől a síklósi városrészt, míg az észak felé való terjeszkedést a hegység némileg akadályozza.

A belváros teljesen be van építve és keskeny utcáiban magas tetőzetű házak létesültek, amelyek bizonyos függőleges tagozódást tüntetnek fel, míg a csatlakozó városrészeknek immár szélesebb utcái, alacsonyabb és laposabb építkezései a későbbi időkre jellegzetes vízszintes tagozódás benyomását kellik.

A belvárosnak ez a kialakulása nem öletszerű, hanem bizonyos határozott terv szerint történt és erre vezethető vissza, hogy erős beépítettség dacára úgy műszaki, mint művészi vonatkozásban zárt, egységes és harmonikus városképet ad; a külvárosok kialakulásában pedig a levegőnek és napfénynek jut fontos szerep. Itt már szabadon hagyott, be nem épített területek egész szép számmal föllelhetők.

A természetet kínálta területek felhasználása és beépítése után nagy probléma előtt állott a város. Melyek azok a területek, amerre a város tervszerű fejlesztését kell irányítani? Úgy erre, mint a vele szervesen összefüggő többi kérdésre csak mindenre kiterjedő szabályozási vagy rendezési terv adhat megnyugtató feleletet, melynek a hiánya már a külvárosok telepítésénél is érezhető volt. A városrendezési tervnek a feladata, hogy az ó-városrészt nyugodt utca-képet eredeti mivoltában az utókor számára megőrizze, másrészt a keletkezett új városrészeknek az ó-várossal való kapcsolatát közvetlenebbé tegye és végül, hogy a város további fejlődésére új területeket jelöljön ki és a fejlesztés és beépítés irányelveit egységesen megszabja. Sürgősen gondoskodni kellett tehát a város általános szabályozási tervének beszerzéséről, hogy a város tervszerű továbbfejlesztése évtizedekre, sőt századokra is előre meg legyen határozva.

Ezen szempontokra figyelemmel készült a város általános és egységes szabályozási terve, Kőszeghy Gyula-Weichinger Károly és Dörré Endre építészek djnyertes pályaművének elgondolása szerint.

Mint minden régi városban, úgy Pécsen is az ó-város utcaképeinek megtartása csaknem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A jelenkor közlekedési követelményeinek és lakásépítési politikájának, főként pedig a mindig erősebben megnyilvánuló ama törekvésnek, hogy a belváros régi épületeiből úlzetházak létesüljenek, már eddig is igen sok szép régi épület esett áldozatul. Annál féltőbb gonddal kell tehát megmaradt ért-

keinket megóvni. Nem beszélek itt műemlékeinkről, amelyeket hál' Istennek immár országos intézkedések védenek, hanem a Malom-utcában, Király- és Ferenciek-utcában föllelhető empire-stílusú épületeinkről, azokról a régi polgári házakról, amelyeknek homlokzatáról jólét és művészeti érzék sugárzik le.

Nem is tudja voltaképpen az ember, hogy mi a különös és megkapó ezekben a régi utcákban? A nyugodt arányokkal egymáshoz sorakozó épületek, melyeket a régi várfal szorít össze, vagy az utcáknak a hajlésa, kanyargása, hogy soha nem oda nyílnak, ahová várná az ember, avagy a középületeknek és a mindent bekoronázó vártemplomnak lenyűgöző méltósága?

De a mult átmentése mellett új fejlődési lehetőségekről is gondoskodni kell. A kelet-nyugat irányban amúgy is túlságosan elnyúló városkép megszüntetése érdekében a tervszerű városi fejlesztés két főirány felé terelődött, és pedig a Rákóczi-úttól délre eső ú. n. Ispita-alja területére és az Alsó Malom-utcától keletre eső ú. n. Irányi Dániel-tér környékére.

A körülbelül 100 kat. hold nagyságú Ispita-alja területén még négy évvel ezelőtt nádas és mocsár volt, amelyet mély vízárvok szeltek keresztül. Ez a terület a síklósi és szigetfi külváros, valamint a régi belváros közé ékelődik be és lenyúlik egészen a vasútvonalig, amely a város fejlődési területének alsó határa.

A területet mindenképpel építkezések céljaira alkalmassá kellett tenni. Alagcsövezéssel, csatornázással és vízvezeték kiépítésével, a szabályozás folytán keletkezett utcáknak megnyitásával és kiépítésével modern városrésznek vetette itt meg a város vezetősége az alapját. Ma már több mint 200 lakóépület és a közintézmények egész sora hirdeti az utóbbi évek magán- és középítési tevékenységét. Ez az első területe a városnak, ahol az építkezés már megépített utak és kiépített közművek mellett volt lehetséges.

Erre a területre koncentrált a város a háború után meginduló lakásépítési törekvéseket és szociális gondosságában annyira ment, hogy a modern higiénia minden igényével ellátott és tulajdonai alkotó területen a házhelyeket igen alacsony áron

— csaknem ingyen — bocsátotta az építetők rendelkezésére.

E városrészt kelet és nyugat felől egy-egy ujjonnan keletkezett út vonal zárja le, úgy mint a Réti-utca és a Megyeri-út; az előbbin a háromszobás modern lakásokat magában foglaló háromemeletes városi bérházak és az iparostanonciskola és otthoni monumentális épülete, az utóbbin a kétszobás lakásokat magában foglaló egy- és kétemeletes városi bérházak nyertek elhelyezést.

E városrész szívéit az ú. n. Szabadság-tér alkotja, amelyen a városi Hősök emléké felállítását tervezzük.

A város másik irányú fejlődése az Irányi Dániel-tér, az ú. n. egyetemi centrum felé történt. Amíg az Ispita-aljai városfejlesztés főként családi házak építésében nyilvánult meg, az utóbbi területen kizárólag többemeletes közintézmények épültek. Itt létesült többek közt az új elemi iskola, a 24 lakásos modern városi bérépület, a Fa- és Fémipari szakiskola és otthoni épülete, a Szent Mór-kollégium; építés alatt áll az anya- és csecsemővédő központi épület, valamint az egyetemi tanórok elhelyezésére szolgáló háromemeletes bérépület.

A városnak az utóbbi időben megnyilvánuló fejlődése természetesen maga után vonja az utcák burkolatának kiépítését, véglegesítését, a közterek rendezését és parkoknak létesítését, illetve csinosítását. Az ú. n. térrendezési problémák közül egyik legfontosabb: a város főterét alkotó Széchenyi-térnek művészeti kialakítása, hogy a tér megfelelő keretűl szolgáljon az ott elhelyezett épületeknek, intézményeknek és műemléknek. Ezen térrendezés ugyancsak a városrendezési terv elgondolása szerint kerül kivételre. A tér mindkét oldali gyalogjárójára mellett tervezett 7%-os emelkedésű kocsút az eredeti szinten marad, a tér középső része azonban — az észak-déli főtengelethez ferde hajló belvárosi templom és az ettől délre levő Szentháromság-szobor körül — két terrasra lesz osztva és a forgalomtól mentesített díszkertje alakítja. A térrendezés munkálatai már megkezdődtek.

Nem kevésbé fontos tere a városnak az Irányi Dániel-tér, amely máris új köntösben várja a még itt elhelyezésre váró többi középületet.

A mult és jelen Pécs ismertetéséhez még csak a jövőt kívánom apróbb vonásokkal megrajzolni.

Legsürgősebb feladat a napi munkában kifáradt városi lakosság részére nagyterjedésű üdülő- és sétahelyről gondoskodni. Erre a célra a legmegfelelőbb megoldásnak kínálkozik az Irányi Dániel-térhez csatlakozó régi budai külvárosi temető és liget területének nagy, körülbelül 16 kat. hold nagyságú parkterületté való kialakítása. *E terület az egyetemi centrumhoz való közelsége folytán kiválóan alkalmas botanikus kert befogadására is, amely célra körülbelül 5 kat. hold nagyságú terület lesz belőle kihasítva. A folytatásait képező ligetben pedig modern sporttelepet tervezünk, fedett és nyílt uszodával és néplüldővel. A botanikus kert, uszoda és a parkművészet igényeit kielégítő liget tervei készen vannak és ha a régi temető elévülési ideje egy-két év múlva lejár, a terv megvalósításának mi sem állja útját.*

De még egy nagy hiányt kell pótolni. A tisztviselő-osztály és munkásság részére ki kell jelölni azokat a területeket, ahol előkeres és villaszerű elrendezésben családi házak épülhetnek, vagyis meg kell vetni egy *modern tisztviselő és munkás kertvárosnak az alapját*, amire egy ilyen kifejezetten tisztviselő- és munkásvárosban fölbötte nagy szükség van. A város szabályozási terve szerint erre a célra a régi szigeti külvárosi gyakorlótér és a Gyárváros előtti lankás terület van kijelölve; mind a kettő kiválóan alkalmas a jelzett célra.

A tisztviselő és munkás kertváros megteremtésével a városnak elnyújtott képe kibővül, kiszélesedik és mivel az e célra kijelölt területek a város beépített testéhez közvetlenül csatlakoznak, az egészségügyi berendezések létesítése sem ró feljeshetetlen kötelezettségeket a városra.

Utóljára hagytam, amit elsőnek kellett volna említeni: *a mecseki hegyvidék kultuszának emelését.*

A Mecsek feltárását társadalmi egyesület: a Mecsek Egyesület végzi lankadatlan buzgalommal. Gyalog- és sétautakat teremt és tart fenn, kilátóhelyeket és turistamenhelyeket épít a társadalom adakozásából. A mecseki kultusznak ezzel megvetette alapját: a közönséggel a pártatlan szépségű hegyvidéket megismertette. De ezt a kultuszt intézményesen tovább is kell fejleszteni. Itt kell elhelyezni a város jövő villatelepét és a megközelítés biztosítása céljából ki kell építeni a Zsolnay Vilmos-utcából kiindulólag a hegyvidék déli lejtőjén a főbb pontokat érintő magaslati-kilátó útvonalat megfelelő szélességgel, és gondoskodni kell annak a város belsejével való közvetlen összeköttetéséről.

Ez az a három probléma, amelynek megoldásítása a legközelebbi jövő feladata.

Nem Nagypécs a mi ábrándunk, mert nincsenek olyan közeli községeink, melyeket magunkhoz szívhatunk, hanem a természet kijelölte keretek közt a multhoz méltó és a jelen törekvéseit megkoronázó „magyar Heidelberg” megteremtése.

KALENDA LÓRÁNT

PÉCS VÁROS TÖRTÉNETE

Pécs azok közé a települések közé tartozik, amelyeknek a kultúrfejlődés szempontjából is van történetük. Sőt ez a történet az, melyet a várossal kapcsolatban érdemes megismerni; erre gondolunk, mikor a nevét emlegetik. Például Pécsnek középkori történetéből nem a birtoktorzsalkodásoknak a lakók pusztá gazdasági érvényesülésére beállított sivalkodása tör elő, hanem az első magyar egyetem alapításának magasztos szellemisége. Ha egy város kultúrfejlődésének és szellemi történetének legautentikusabb bizonyítékai a művészetnek utcáin és terein elszóró vagy a föld alatt rejlő emlékei, akkor Pécs a magyar városok között előkelő rangra tart igényt, mert kétezer évnek majdnem megszakítatlan sorozatában vonulnak fel itt a művészeti emlékek.

A településnek kezdetét nem ismerjük. A város közeli szomszédságában, *Rácváros*on, *Postavölgyben* és a *Makárhegyen* felszínre került *neolitikus* és *bronzkori* leletekből megállapíthatjuk, hogy e korokban már emberlakta terület volt az a dombláncolat, mely a várostól északra és délre vonul, közrefogva a vizes, mocsaras, egykor a történelemelőtti korokban beltengerrel borított völgyet. Római kori neve: *Sopianae* pedig azt árulja el, hogy egyike volt azoknak a kelta telepeknek, mondjuk falvoknak, amelyekkel számtalan lelet tanúsága szerint a Mecsek-hegy déli oldala volt teleszórva. A kelták már a Krisztus előtti századokban *Sigoves* vezérlete alatt a mai Franciaország területéről vándoroltak ide. Pécselt és szomszédságában a *breukus* nevű kelta törzs lakott. Kultúrájuknak egyes foszlányait jobbra a római jellegű emlékekből ismerjük fel.

A Krisztus utáni első század folyamán ugyanis a *rómaiak* meghódították a keltákat és ezek hamar elrómalosodtak a hatalmas világimpérium nyomása alatt. A hódításnak Pécselt illető részletei és pontos idejét nem ismerjük. Azt tudjuk, hogy a hódító hadjáratot már Octavianus, a későbbi

Augustus nevű császár Kr. e. 55-ben megindította és már ő eljutott a Dunáig, de a hódítás csak Trajanus császár (98–117) alatt lett teljes. Az a tény, hogy Pécselt *Claudius* császár (41–54) pénzei a legrégibbek a római császári éremleletek között, közel hozza azt a föltevést, hogy Pécs az ő korában került a római impérium alá.

Pécs mint római provinciális város Pannonia tartományhoz tartozott. Mikor Kr. u. 103 és 105 között Pannoniát két részre osztották, Sopianae a keleti részbe, Pannonia secundába került. Diocletianus császár alatt az ő veje, Galerius caesar Kr. u. 292-ben e tartomány egy részét (Baranya, Tolna, Fehér, Somogy, Zala és Veszprém megyék területe) feleségéről Pannonia Valerianak nevezte el. Sopianae ennek fővárosa, s a polgári kormányzó (*praeses*) székhelye lett, míg a katonai igazgatás vezére (*dux*) Aquincumban (Óbuda) székel. *Maximinus* császár, a kormányzó hívatalt irattárosának fia, a „Carpok sarja” Pécselt születte. A carpok a Kr. u. II. században vándoroltak be e vidékre. Diocletianus császár 296-ban leigazza őket és letelepíti.

Sopianae a római uralom alatt nem juthatott volna nagyobb jelentőségre, ha nem lett volna a birodalom egyik fontos és a későbbi korokban, a rómaiak után is nagy szerepet játszó folyamótkelésnek, az eszéki (Mursa) Dráva-hídfőn keresztül, a Balkánról a birodalom nyugati részeibe vezető útvonalnak mentén. A Sirmiumtól (Mitrovica) Eszéken keresztül Carnuntumig (Petronell Bécs alatt) és a németországi Trierig terjedő út érintette. Pannonia tartomány egyes városaiba innen indultak ki utak. Így Dombóvár, Ószőny, Győr és Aquincum felé. De azért a római Pécs nem lehetett nagykiterjedésű. A postapalota (Deák-utca) és a Rákóczi-út környékén volt a zöme. A temetők a székesegyháztól a Király-utca elejéig és Ferenciek utcájáig terjedtek. A *kereszténységnek* már a római impérium idején való elterjedését az őskeresztény



PÉCS OSTROMA GRÓF ZRINYI MIKLÓS A KÖLTŐ ÉS HOHENLOHE H. GRÓF ÁLTAL 1664-BEN
Egykorú rézmetszet

A Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből



PÉCS LÁTKÉPE DÉLRŐL 1850-BEN. J. Veroni színes litográfiája

A Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből



RÁLÁTÁS A PÉCSI SZÉCHENYI-TÉREN ÁLLÓ CISZTERCI FŐGIMNÁZIUMRA (1720)
ÉS A SZÉKESEGYHÁZRA



PÉCSI BELVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM, EGYKOR GÁZI KHÁSZIM PASA DSÁMIJA.
SZENTHÁROMSÁGOSZLOP. Kiss György műve, 1908.

cubiculum — sírkamra — és az annak környékén feltárt keresztény jellegű sírok bizonyítják.

A római uralmat és vele kultúráját a IV. században meginduló *népvándorlás* tette tönkre. 453 óta Pannonia Valeria, tehát Sopianae is a húnok birtokában van. Aztán a gepidák, gótok, longobardok és avarok (568—800) kergetik egymást. Az új köztemetőben, az Irányi-tér melletti régi temetőnél s a várostól keletre a téglálege-tőknél és űszögön talált temetői tárgyak, köztük a városi múzeumban levő űszögi lovassír-mellékletek, ezek a majd keleti gótnak, majd avarnak minősített aranytárgyak, emlékeztetnek rájuk. Egyébként ez a kor nagyon homályos, valamint a következő is, a frankok és szlovének kora a magyar honfoglalásig. Alatta pusztított egy bolgár betörés.

A *kereszténység térfoglalásának* szempontjából nevezetes dátum a 853. év, amikor Luitprand salzburgi püspök templomot szentel egy „ad Quinque-Basilicas” nevű helyen,

amely nem más, mint Pécs. A IX. században a németországi oklevelekben „Quinque-Basilicae”, „ötbazilikás város” néven fordul elő. Innen német neve: „Pünfkirchen.” Az elnevezésnek bizonyára redős oka volt, amely talán még a római korbéli állapotokra utal. A magyar „Pécs” név először Szent László egyik 1093. évi és III. Béla 1190. évi oklevelében fordul elő Peuche, Peuthe és Peutche alakban. Egy elavult magyarázat a szláv „pet” (öt) és „cerkve” (templom) szavak összetételét látja benne. A középkori latin oklevelekben a „Quinque-Ecclesiae” név a használatos.

A *honfoglaláskor* a hagyomány szerint Ete és Bojta vezérek foglalták el Pécs vidékét 900-ban és a Boiond-törzs telepedett itt le. A Pécs közvetlen közelében levő Árpád és Megyer helynevek az Árpád-törzs emlékeit őrzik.

A város további sorsára nézve döntő esemény volt, hogy *Szent István 1009-ben püspökséget alapított benne Szent Péter apostol tiszteletére.* Lehet, hogy az alapítás



RÁLÁTÁS A PÉCSI SZÉCHENYI-TÉRRE A SZENTHÁROMSÁGOSZOBORRAL

már előbb megtörtént, de az alapító oklevél 1009-ből datálódik. Ha igaza volna egy legújabb, földrajzi megfontolásokon felépülő elméletnek, mely szerint a mai Pécsnek kiindulása a püspökvárban keresendő, akkor Szent István püspökség-alapítása egyenlő volna egy új város alapításával. Az tény, hogy a rómaiak korában a székesegyház és a püspöki vár helyén temető volt, tehát nem lakóváros, hanem a holtak városa és ez a temető a középkorban falal körülvett belváros jó részét is elfoglalta, de azért még a római lakóvárosból is jut a középkori városfalakon belültre egy jó darab. A püspöki városnak egy római temetőn való megal-

apítása alighanem azzal függ össze, hogy ebben a temetőben valamely keresztény kiválóság volt eltemetve, talán egy vértanu, kinek emlékét, mint annyi másét, elmosta az idő. Különböztet már a Luitprand által 853-ban felszentelt templom is ebben a temetőben épülhetett, tehát a székesegyházat építő, első pécsi püspök az ő példáját követte csak. A pécsi vár és város 1780-ig a püspöké és később vele együtt a káptalané volt. Várnagyai egyúttal a püspökség nemes jobbágyainak ispánjai. Egy 1424. évi oklevélben a városi bíró, esküdt és egyéb polgárok említettek. Szent István alapítása tehát a városnak sorsát a klérus kezébe

tette le. A klérus megfelelt a rábízott feladatnak, a püspökök és a káptalanok (a székesegyházi káptalanon kívül, melynek első történeti nyoma 1157-ben található, a XIV. században már egy másik, a keresztelő Szent Jánosról nevezett várbeli társaskáptalan is megvan) a fennmaradt emlékek tanúsága szerint szívkövek viseltek a város kulturális fejlődését. Az imitt-amott elszórt oklevélbeli utalások mutatják, hogy az élet mindenféle vonatkozásai feltrekész embereket találtak a klérus tagjai között. A káptalani tagok között előfordul a Petrus Apotecarius, tehát gyógyszerész és 1450 körül az: Orgonás. Az idők folyamán betelepített szerzetesrendek működése pedig a népoktatás és a művészetek terén aratja a sikereket. Ha a későbbi korok, főleg pedig a török hódoltság annyit el nem pusztított volna alkotásalkból, Pécs egyike volna a legérdekesebb, középkori arculatú városoknak, olyan magyar Rothenburg/a. T. Középkori püspökei közül kimagaslanak: *Bonipertus*, Szent István udvari káplánjából lett első püspöke († 1042), ki oktatás céljára Priscianus grammatikáját kérte Fulbert chartres-i püspöktől, mert maga is francia ember volt, azután *Boldog Mór* (1086–1070), az életszentségével a kereszténységre tért magyar nép tündöklő példaképe, *Calanus* (1188–1218), aki a középkori hierarchiában olyan tekintélyre tett szert, hogy az érseki pallium kiváltását szerezte meg püspöki széke számára és Atilia életét írta meg, a burgundiai *Bertalan* (1219–1252), a magyar király követe Spanyolországban, a pécsi székesegyháznak művészi értékű díszítője és a magyar pálosrend első szabályzatalkotója, a szentéletű *Poroszlói Miklós* (1346–1360), ki Szent Livinus ereklyéit hozta 1351-ben a belgiumi Gentből Pécsre, *Vilmos* (1362–1375) királyi kancellár, ki a pécsi első magyar egyetem alapítása körül szerzett érdemeket, *Alsáni Bálint* bíbornok, Nagy Lajos diplomaíja (1374–1408), akinek portrajzával díszített sírköve a pécsi Dóm-múzeumban látható, *Csezmicsei János*, a *Janus Pannonius* néven ismert humanista költő (1459–1472), *Hampó Ernuszt Zsigmond*, az ország kincstartója, a pécsi vár erősítője, kinek a pécsi belső vár kaputornyán volt címerköve ugyancsak a Dóm-múzeumban van (1475–1505), *Szat-*

mári György kancellár, a renaissance művészet mecénása (1505–1521),¹ kinek vörösmárvány pastoforiuma a székesegyház Corpus Christi-kápolnájában az esztergomi Bakócz-kápolna szépségével vetekszik és a pest-belvárosi templom két renaissance pastoforiumát bizonyára felülmúlja, *More Filöp* (1521–1526), ki a mohácsi csatában áldozta életét a hazáért. A *szerzetesrendek* közül a bencések, valószínűleg már Szent István óta, a domonkosok 1258 óta, a ferencrendiek 1301 óta a város falain belül, a karmellták 1572 óta Szent László királyról elnevezve és domonkosrendi apácák a városfalakon kívül bírtak kolostorral. Egyes töredékek mutatják, hogy nem nélkülözték a középkori művészet alkotásait. A *városi plébániák* Szent Bertalanról, Szent Benedekről, Mindenszentekről (ma is áll) és Szent Istvánról voltak megcímelve. Egyházi alapítási intézmény volt a XIV. században már fennálló, Szent Erzsébetről nevezett *ispoldály*, melynek vezetője azonban világi ember volt, kit a pápa nevezett ki. Jövedelme 1598-ban 200 arany forint.

A *tatárjárás* (1241) nem kerülte el a várost és valószínűleg ennek gyászos tanulságai alapján erősítették meg a várost falterítéssel és bástyákkal. A XIV. században királyi *penzverő kamara* van Pécsen, ami a város fontosságát példázza.

Pécs középkori kulturális életének legnevezetesebb eseménye Nagy Lajos király egyetemének 1367-ben való megalapítása volt, aminek jelentőségét azona tényen is megmérhetjük, hogy a bécsit csak két évvel előbb alapították. V. Orbán pápa engedélyokmánya a város „lelesebbnek” és az „egyetem céljára alkalmasnak” mondja. Az egyetem Mátyás király korában, mikor a király egyetem engedélyezése végett a pápához fordul, már nem állt fenn, mint Békefi Remig kimutatta, de valamiféle főiskola létezését még a XVI. század első harmadában is kimutathatjuk s a városi múzeumban levő címerkő ennek lehet a címere. Békefi szerint az egyetem épülete a belső várban, a székesegyház körül volt, ami azonban több oknál fogva nem látszik valószínűnek. Szerintem az egyetem a városház alatt, a domonkosrendiek, egyetemi hitszónokok,

¹ Bakócz Tamás utóda a primás székesében 1522-ben.



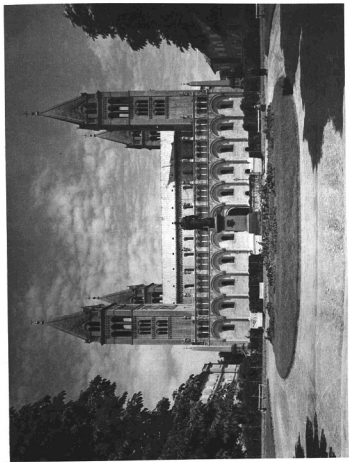
A PÉCSI SZÉCHENYI-TÉR A VÁROSHÁZÁVAL, SZENTHÁROMSÁGSZOBORRAL ÉS IROALMASOK TEMPLOMÁVAL

középkori, Szent Tamás vértanuról nevezett kolostorának közelében volt.

A város középkori történetében néhány feltűnőbb esemény: a lázadó Horváthy János főurat itt végezték ki 1392-ben Zsigmond király parancsára; Mátyás király többször megfordult a városban; Corvin János a sárvízi ütközet után idejött a megmenekült szentkoronával; Kinizsi Pál vizsgálta fölül a pécsi belső várnak ma is fennálló kerek kaputornyót, melyet Hampó Zsigmond püspök építtetett; II. Ulászló király 1493. március 27-én itt kötötte meg a törökkel a békét; a király itt időzése alatt tett ajándékozásainak jegyzéke fennmaradt.

A gyönyörű virágokat termelt középkori kultúrfejlődést a *török foglalás* akasztotta meg másfél századra. Az 1526. augusztus 29-i mohácsi ütközet után a török felgyújtotta a várost, de el nem foglalta. 1529-ben sem bántotta. 1541-ben Szulejmán török császár Budáról jövet ostrom alá fogta, de Athinai Simon megvédelmezte. De sorsát a város el nem kerülhette: 1543. július 20-án

Szulejmán kardcsapás nélkül elfoglalta, mert őrsége előzőleg megszökött. Szulejmán a várost Derims-Ali családnak adományozta, később Zlaistan pasa lesz ura. Ekkor kezdődött és 1566-ban, Szigetvár esete után szilárdult meg másfél százados hódoltsága, mely alatt lakossága nemzetiségi és vallási szempontból kicserélődött. A török adó-lajstromok (defterek) szerint 1572-ig tiszta magyar volt a lakossága, ettől kezdve húzódnak bele a balkáni szlávok. 1577-ben a pécsi bég 450 szerb martalócot telepített be s állítólag ezek volnának a budai külvárosi bosnyákok ősei, amit azonban megcáfol római katolikus vallásuk. A török szolgálatban álló szláv keresztények lakóhelye a Tetteye patak mentén levő Poturluk dűlő volt, mely nevét mindmáig megőrizte. A *hitújítás* török pártfogással először Lutheristává, majd reformátussá és végre 1588 körül áriánussá (socinianus, unitárius) tette a lakosságot, katolikus alig maradt. 1581-ben István pécsi katolikus pap XIII. Gergely pápához írt levelében ecseteli ke-



A PÉCSI SZÉKESGYÓGYÁZS DÉLI HOMLOKZATA. ELŐLÉRBEN A SZEPESY-ESTER

services sorsát. 1629-ben 30—40 katolikus házat találnak benne körülbelül 1000 török és a protestáns ház mellett. Az idelepedett és a török és a protestánsok által üldözött jezsuiták változtatták meg a helyzetet.

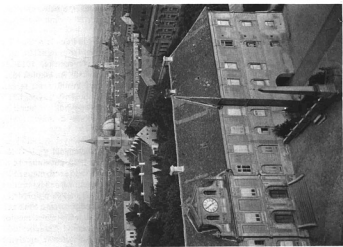
A török azonban nemcsak a város belső képét, de külsejét is megváltoztatta, amennyiben templomokat és fürdőket épített, a lakóházak dolgában azonban aligha üzött valami nagy fényűzést, mert nyomát sem találjuk a török lakóházaknak. A céljainak meg nem felelő épületeket elhanyagolta és pusztulni engedte. A Káptalan-utca 2. számú kanonoki ház, mely a késői gotika korában épült, a török főpapot kapta lakóul. Pécsnek 9 dsámija, vagyis olyan török temploma volt, ahol a pénteki imát, a khutbét mondták, 10 mecsete, 3 medresséje (iskolája), 6 kolostora, 3 sírkápolnás búcsújáróhelye, türbéje és 3 fürdője. Ezek közül némelyik keresztény épületnek átalakítása és nem új épület volt. Megmaradt 2 dsámi, 2 dsáminak beépített töredéke, 1 türbe és 2 kút. Pécs a róla nevezett szandáks székhelye volt és várában egy bég parancsnokolt. Itt született *Ibrahim Pecsevi* török defterdár és történetíró (1574—1651), ki 1640 táján megírta Törökország 1521—1631. évi történetét s ebben hazánkkal is foglalkozik. *Ghazi Girai* tatár kán 1605. évi teletése alatt itt írta meg „A kávé és a bor versenye” című költeményét. 1613 körül *Bethlen Gábor* tartózkodott itt több napig és egy katolikus pap életét mentette meg, kit az új Gergely-naptár bevezetése miatt vádoltak be a töröknek. 1639-ben a Babylon elfoglalásának hírére rendezett ünnepély alkalmával a törökök kirabolták a keresztény házakat. A török napjai a XVII. század vége felé meg voltak számlálva. 1664. január 28. és február 7. között *Zrinyi Miklós* a költő és *Hohenlohe* gróf megostromolták a várost, a külső várat el is foglalták, de a belsőt alkalmas ostromeszközök híján és a katonaság részegsége miatt nem tudták bevenni s ezért felgyújtván a várost, elvonultak. Közben *Zrinyi* felégette az eszékí hídát, amelyen a török a Balkántól a Dunántúlra szokott jönni. Pécszet a töröktől *Badeni Lajos* herceg vette vissza 1686. október 14-én. *Makár János* huszárezredesnek sikerült elsőnek behatolni a várba. Emlékét egy hegy és egy utca neve őrzi.

A török hódoltság után először osztrák katonai kormányzat, majd a királyi kamara alá helyezték a várost. 1703-ban régi földesura, a pécsi püspök és káptalan kapta királyi adományul. A romokban heverő és nagyon tarka lakosságú városba, hisz kikeresztelkedett törökök is voltak benne, lassanként visszatért az élet. A magyar és bosnyák lakosság jobbára földműveléssel és szőlővel kezdett foglalkozni, a betelepített németek iparosok voltak. Hogy a nemzetiségileg megosztott lakosságot még a felekezeti viszályok se hátráltassák rekonstruáló munkásságában, 1692. április 7-én, a pestisjárvány után, fogadalmat tett a város, hogy katolikuson kívül más vallását nem tűr falai között. Ezt a fogadalmat 1697-ben megújították, Lipót király jóváhagyta. Mivel a fogadalom éle a görög keletiek ellen irányult, ezek 1695-ban Pécsváradra és Rácvárosra költöztek. Többszöri visszatérés után 1720-ban vonultak ki végleg a városból. A görög keletieknek 1695 óta püspökök is volt itt néhány évig.

A kulturális élet fáklyája az anyagi gondokkal küzdő városban a jezsuita gimnáziumnak *Széchényi György* esztergomi érsek által való alapításakor gyulladt ki. A XVIII. század közepe után már úgy lobog, hogy *Klimó György püspök*, *Mária Terézia* korának kulturmecénás magyar püspökek között éppen nem utolsó (1751—1777), *az első hazai közkönyvtárat alapítja meg 1774-ben és egyetemről, csillagászati intézetről, művészeti akadémiáról szövegeket s utóbbinak megvalósítása végett Fischer szobrászt, a bécsi akadémiáról hívja meg Pécsre. Pedig a fejlődést közebejött szerencsétlenségek gátolták. 1704. február 1-én kuruc és nyomban rá március 26-án rác betörés ember- és vagyonpusztításai ismét romba döntötték a várost. A gyilkosság, rablás, gyújtogatás orgiáit iltte benne. A kurucok 1708-ban ismét 34 napig lövöldöztek. 1691—92., 1709—1710. és 1739-ben a pestisjárvány szedte áldozatait. A sok csapás a lakosság polgári öntudatát nem tudta lefojtani. 1717 óta küzdött szívós kitartással a földesuraság alól való szabadulásáért. 1780. január 21-én *Mária Terézia* és II. *József* Pécszet a szabad királyi városok sorába iktatta. 1770. május 3-án a kalapos király, II. *József* látogatta meg a várost. Hogy*



PÉCS VÁROSÁNAK DÉLI RÉSEZE, A SZÉKESEGYHÁZ EGYIK TORNYÁBÓL NÉZVE. Előtérben a Szepessy-szobor és a Mi Asszonyunkról nevezett nőfalra temploma



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ TORNYÁBÓL DÉLKELET FELÉ NÉZVE. Az előtérben a Káptaláni levéltári épület (1789), hátrább balról jobbra az egyetemi (egykor pölös) és a belvárosi (egykor török disámi) templomok és a városbátz tornyai



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ TORNYAI ÉS A PÜSPÖKI SZÉKHÁZ DÉLI HOMLOKZATA
AZ ÖREGTORONNYAL

akkori iparoslakossága milyen színvonalon állott, arról a remekbe készült vas- és fémunkák tanuskodnak. 1775-ban Engel József Klimó püspök buzdítására az első könyvnyomdát állítja fel, miután előbb a püspök már papírgyárat létesített, mely még a XIX. században is üzemben volt. A kulturális események sorában a szerzetesrendek visszasztelepedését látjuk, viszont a század vége felé 1786—1789 között II. József eltörölte a kapucinusokat, ágostoniakat, domonkosokat és a ferencrendi Erzsébet-apácákat, a jezsuitákat már 1775-ban eltörölte, virágzó iskolájuk azonban nem semmisült meg teljesen. 1796-ban a betegápolással foglalkozó irgalmasrendeket, azután az iskolaügy terén működő cisztercieket telepítették be. Pécs a század vége felé akadémiát is kapott, de ezt 1802-ben elvesztette, mikor azt Győrbe helyezték át. *Báró Szepessy Ignác* püspök (1828—1838) lyceumi alapítványa pótolta ismét e fájdalomosan nélkülözött intézetet. Az Erzsébet-egyetemnek Pécsre kerülésével szűnt meg áldásos működése. A szabadságharc folyamán 1849. június 15-én

Stokucha osztrák őrnagy lötte a várost, 250 leadott lövése közül néhány Pécs egyik legérdekesebb műemlékét, a belvárosi templomot, az egykori török dsámit fenyegette pusztulással.

Az 1867. kiegyezés után Pécs is nekilendült a fejlődésnek a megelőző stagnálás után. 1892-ben létesült a vízvezetéke, 1913-ban épült meg a villamosvasút. Az iskolák többféle típusa keletkezett. A művészet terén a Zsolnay-kerámiai gyár derített világhírt a városra és a székesegyház restaurálása egy évtizedig fordította a művelt világ szemét feléje.

A legújabb idők eseménnyel közül kettő vésődött bele kitérőhözhatetlenül a város történetébe. Az egyik az 1918. november 14-től 1921. augusztus 22-ig tartó szerb megszállás és kommunista színezetű városi uralom, melyek kemény próbára tették a polgárság hazafiasságát, gazdasági téren a tönk szélére juttatták és a kulturális életet megfojtották. A másik a pozsonyi Erzsébet-tudományegyetem Pécsre költöztetése, amelynek kihatásait nem szükséges részletezni.

DR. SZÓNYI OTTÓ

Sopianae, Quinque-Ecclesiae, Flinfkirchen, Pécs, — ezek alatt a nevek alatt szerepel Antoninus Itinerariumában, középkori oklevelekben, második Szolimán császár rendeleteiben, Lajos badeni örgróf és az osztrák császári seregek haditérképein s habár a török oklevelek ezenkívül még földi paradicsomnak is nevezik a várost, mégis mindig mostohagyermek volt, királyok és oligarchák mindig elhanyagolták, kétszer vagy háromszor belső és külső ellenség földig lerombolta, fölégették a horvátok már a középkorban, feldúlta a török, lakosai szétfutottak a négy világtáj felé és üresen hagyták fészkeiket s csak másfél évszázad múltán szállingóztak vissza, amikor a török már kitakarodott. Tulajdonképpen nincs város, amelynek annyival tartoznék ez a magyar haza, mint neki, a mostohagyermeknek, aki a helyen túl Szent István király óta őt áll, háttal az édesanyjának, a magyar birodalomnak s a Mecsek déli lejtőjén mereven és firkésze néz a Dráva felé és a Dráván túl délre, mint katona a vártán, hogy háta mögött nyugodtan éljenek és dolgozzanak a magyarok, akiket őriz.

A magyarok északról ereszkedtek le dél felé, de a várost a régi római Sopianae helyén, a hegy déli lejtőjére építették, mint valami hídfőt, mint valami előőrs várost, amelynek az a rendeltetése, hogy megtörje a Balkán felől hömpölygő török és szláv áramlatokat és hátvédje legyen a dél felé operáló magyar erőeknek. A várost és az országot a Mecsek-hegység választja el egymástól, amely egész a XVII-ik századig valóságos őserdővel volt borítva s amelyen az egyetlen közlekedési vonalat még a rómalak építették, akik Eszék felől ezen jártak Szombathelyre, Bécsbe.

A várost már a rómaiak földi paradicsomnak tartották, amint hogy Pannoniának nem is volt olyan kies fekvésű, romantikus, enyhe klímájú, idillikusan bájos paradicsomkertje, mint a Mecsek déli lejtője, amelyen megterem a szelíd gesztenye, a

füge, mézes gyümölcs s ahol a római légiók parancsnokai éppígy rózsulugasos villákat építettek maguknak, mint a török bégek s a szultánok hadvezérei, akik sohasem tekintették stratégiai pontnak, várnak vagy hadműveleti állomásnak, hanem a polgári munka, a tudományok és művészetek, a nyugalom és pihenés, a vallásos és kultúr-élet székhelyének. A Mecsek-hegy gerincén nem épült sem római castrum, sem magyar fellegrvár, hídja keresünk ott égremeredő várromokat, mint a Rajna partján, — ehelyett középkori szerzetesek klostromának és a pécsi püspök nyári kényezkedésének omladéka találjuk a magaslatokon. Rómaiak, magyarok, törökök mindig csak földi paradicsomnak tekintették és mindig megfeledeztek arról, hogy ezt a földi paradicsomot meg is kellene védeni a déli viharokkal szemben, amelyek évszázadonként egyszer a Mecsek-hegy déli lejtőjéről majdnem lesöpörték a polgári munka, a tudományok, művészetek és a természet dús méhének minden gyümölcsét. Mindig mostohagyermek volt Pécs. Ma is az. Még a Budapest felé koncentrálódó vasúti forgalomból is kifelejtették. A városnak nincsen birtoka, sohasem voltak macenásai, amit ott találunk, azt vagy a pécsi püspökök, vagy a pécsi polgárok teremteték, az előbbiek egy-egy ragyogó művészi monumentumot, az utóbbiak magát a várost, a város sajátos egyéni életét, a demokratikus polgári munka, a demokratikus polgári kultúra és a demokratikus polgári élet atmoszféráját.

Meg kell vallanunk: Pécest csak a háború, sőt pontosabban szólva csak a szerb megszállás után fedeztük fel, — a béke vidám napjaiban kevésbé törődött vele az ország. Pécs mindent a saját polgárainak köszönhet. Az ország fővárosa göggel nézett el az öt templom tornyai fölött. Nem volt senki, aki Nagy Lajos és Janus Pannonius koncepcióit folytatni tudta és akarta volna. A nagy Anjou ragyogó gondolatát, hogy Pécs legyen a dunántúli kultúra központja, lassan-lassan elfelejtették. Csak ott lent a

polgári szorgalommal, de arisztokratikus eleganciával édeglélő pécsiek beszélgettek arról, hogy ebből a városból kellene magyar Firenzét, Bolognát, Heidelberget, Münchent vagy Drezdát fejleszteni. A maguk szegénységéből próbálgatták az álmok megvalósítását. Ott alakult meg a nyolcvanas években az ország legnagyobb filharmonikus egyesülete. Magyarországon ott adták elő először pécsi kántorok, városi tisztviselők, cukrászok, bőrgyárosok, orvosok és papok Mozart és Verdi requiemjét, Dulánszky püspök a maga pénzéből restauráltatta Közép-Európa egyik legszebb román bazilikáját, onnan kerültek Egyiptomba, Angliába és Amerikába Zsolnay remekel, s az emberek ősz estéken kijártak a hegyre négyzólamú dalórdákkal, zenekarokkal, kamaranégyesekkel hangversenyt rendezni a maguk mulatságára. Bécs, Salzburg, Klagenfurt csodálkozva hallgatta a pécsi énekeseket és muzikusokat, amikor egyszer-egyszer odarándultak, hogy kedélyes polgári kérkedéssel cáfoljanak rá a magyarok balkáni hírnevére.

Öreg romantikus város. A Mecsek-hegység oldalán festői asszimetriában nyújtózkodnak el a házsorok. A székesegyház négy tornya, mint egy középkori kolostorerősség. Török mecset, minaret, fenn a hegyen kis kápolna, emlékkeresztek, öreg romok, barátságos szőlők, őszi hervadásban pirosló erdők, fehér villákkal, lugosokkal, prés-házakkal... rózsakertek a napos oldalon, a déli szél meleg áramlatokat hoz a Balkán felől. A hegyről szüntelenül csorog a víz az utcákon, záporosó idején nagy hídakat tolnak ki, hogy az emberek járni-kelni tudjanak a városban, minden utca meredek, kaví-

csos, szűk, árnyékos, csendes, finom kedves kis családi házakkal... még van itt valami XVIII-ik századbéli patriarchális egyszerűség, polgári jómód, artisztikum, biedermeier kedélyesség, vicinális gög, lokálpatriotizmus... Néhány utcója, a kano-nokok háza, a püspöki vár környéke, az őskeresztény katakombába valóságos történelmi múzeum, beszédes régi kövek, a tizenkét apostol szobra, ha építkeznek, római és őskeresztény sírok bukkannak fel a föld alól s néhány évvel ezelőtt még török kúmedencéhez jártak a fiatal lányok vizet meríteni, az ember Firenzében képzelhette magát a tereferelő lányok, a vízescor-sók és a márványkutakból csobogó víz láttára.

És a pécsiek tudják ezt. Tudják, hogy minden más magyar várostól különböz-nek és gögös rezignációval tűrték, hogy az ország többi részén évszázadokon át nem vetek róla tudomást. A háború után fölfedeztük Pécsét. Egyetemet kapott s az ország egyik legnagyobb városává nőtt. Ez sem hozta ki sodrából a polgári kedé-lyeket, a nagy dicsőség, de nem lázongott amiatt sem, hogy a dicsőség mellől ismét elmaradt a gondoskodás és a védelem és az ország segítő keze anyagiakban. Egye-temet kapott, de egyetemi építkezéseket nem, ma is mostohagyermek, de ez egé-szen stilszerű, mert Pécs ísztára demokra-tikus polgári elemekből áll, polgári szor-galomból, polgári kultúrából, polgári művé-szetből s a magyar globuson még most is mostohagyermek a polgári osztály. Pécs lelke polgári lélek: szemérmes, hallgatag, gögös és szorgalmas, szívós, konzervatív, mint minden polgári lélek a világon.

SURÁNYI MIKLÓS

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ

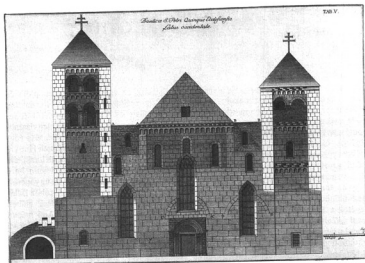
A smaragd színű, lombkioszorús Mecsek-hegy déli lejtőin fekszik az évezredek múltján Pécs városa. Bárhonnan közeledünk feléje, gyönyörű képéből, ecsetre méltó megjelenéséből mintha egy felkiáltójel, mint egy különös akcentus válik ki a négytornyú székesegyház. Minden valamire való történelmi városnak úgy illeszkedik, mint a külföldön van ilyen hangsúlya, ismeretözele, mely az emlékezetünkbe vésődik és amely megkülönbözteti azt más városoktól. Pécs képétől a székesegyház elválaszthatatlan, igazi „Wahrzeichen”. De a pécsi székesegyház nemcsak mint a városképek legfeltűnőbb jellegzője nevezetes, hanem a történelménél és művészeténél fogva is. *Az egyetlen székesegyház a magyar hazában, mely Szent István korából fennmaradt és nem tűltás, ha azt állítjuk, hogy a szépségének nagyon kevés versenytársa van itthon és a külföldön, híres egyházi emlékek sorában is állja az összehasonlítást.*

A székesegyház mai alakjában, mint egy háromhajós, román bazilika, szentélye alatt öthajós altemplommal, oldalain négy kápolnával, két sekrestyével és sarkain négy toronnyal jelentkezik. Kilencszáz esztendő építkezéseinek, dísztűz buzdólkodásának eredménye lévén a székesegyház alaprajzi diszpozíciója és a felépítésében mutatkozó formáknak egy negyven esztendővel ezelőtt végrehajtott, stíflusegységesítő restaurálásból is kiütőközött egyvelege, nem lehet ezt az épületet multjának ismerete nélkül megérteni. Vessünk tehát egy pillantást a székesegyház történetére és annak folyamába illeszkedik bele a rajta és benne látható emlékek ismertetését.

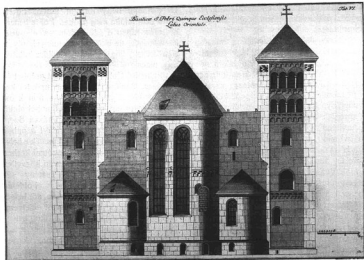
Mint ahogy a nagy és régi nemzetek eredése a mondák kódos világába vész, éppígy vagyunk a dóm alapításának korával. Ime, csak elkezdjük a történetét vizsgálni és máris egy problémával találkozunk, amelyet a tudománynak illenék már egyszer megfejteni. Miért? Azért, mert a mi székes-

egyházunk az egyetlen nagy templom és egyetlen székesegyház, mely hazánkban valószínűleg az Árpád-kor elejéről fennmaradt, tehát az egyetlen, még megvizsgálható tanuja a magyarok monumentális építkezése kezdetének. Szent Istvánnak Hartvik által magasztalt székesfehérvári bazilikája teljesen elpusztult és a Henszlmann Imre által felásott maradványok még ugyancsak tudós per alatt állnak, amint Czobor Bélának a „III. Béla emlékezete” című műben megjelent dolgozata mutatja. Ami másutt gyér nyomokban előkerült, így a kalocsai első székesegyháznak alapfalai, nem elég ahhoz, hogy a magyar keresztény templomépítkezés első korszakának képét annak alapján világosan megrajzolni lehetne, annál kevésbbé, mert a kalocsai ásatások eredménye a székesegyház négytornyúságának alapvető kérdésében nem egyezik: Henszlmann négy tornyot mond, Foerk Ernő nem találta meg azokat. Föl is ismerték már régen a pécsi dóm ez alapvető jelentőségét, de a tudós vélemények olyan ellentétesek, hogy a kérdés dűlőre juttatva még nincs.

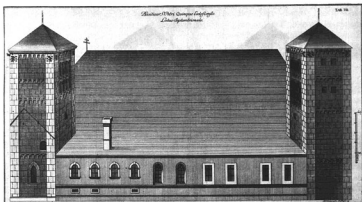
A történetről Koller József pécsi prépost és kortársa, Szalágyi István, a pannóniai kereszténységről értekező pécsi kanonok azt vélték, hogy egy római castellumból alakították át keresztény székesegyházzá Szent István korában. Ezt a véleményt azonban már teljes bizonyossággal eltemették a helyszíni leletek. A dóm helyén a római korban temető volt és nem vár. Ott van közvetlen szomszédságában az őskeresztény sírkamra, déli frontja előtt 25, nyugati oldalán néhány római sír került fölszínre, sőt belsejében is akadtak római temetői leletek. Már pedig a rómalak mindig a lakott helyeken kívül, főleg az utak mentén temetkeztek. A dóm körül még olyan római tárgyat sohasem találtak, amely az élők használatára lett volna szánva. Ha volt Pécselt római vár, ami nagyon kétséges, akkor az nem itt állt és amit erre nézve bizonyít-



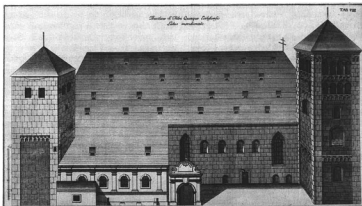
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ NYUGATI HOMLOKZATA 1807 ELŐTT.
Koller „Prolegomena in hist. Epp. Quinque-Eccles.” művében közölt metszet után



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KELETI HOMLOKZATA 1807 ELŐTT.
Koller „Prolegomena in hist. Epp. Quinque-Eccles.” művében közölt metszet után



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉSZAKI HOMLOKZATA 1807 ELŐTT.
Koller „Prolegomena in hist. Epp. Quinque-Eccles.” művében közölt metszet után



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ DÉLI HOMLOKZATA 1807 ELŐTT.
Koller „Prolegomena in hist. Epp. Quinque-Eccles.” művében közölt metszet után

gátni próbáltak *Juhász László* és *Németh Béla*, az ábrándok világába tartozik.

Igen elterjedt és a köztudatba szinte bevésődött nézet szerint *Péter király* alapította a székesegyházat és hogy benne temették el őt mint alapítót, ahogy például *Endre királyt* Tihanyban helyezték örök pihenőre. A nézet a *Képes Krónika*, a *Budai Krónika* és *Kézai Krónikájának* egyes kijelentésein alapszik, sőt egy lengyel krónika azon tudósításában, hogy *Péter király* „Bazoarium”-ban Szent Péter tiszteletére templomot kezdett építeni, ezt a „Bazoarium” helynevet „Pécsvár” elfordított alakjának tekintették súlyos tekintélyű történetfrók. Jött azután *Karácsonyi János* és kimutatta, hogy e szót „Budavár” elmaszírtott alakjának kell venni annál inkább, mert Pécsnek középkori latin neve is volt: a *Quinque-Ecclesiae* és bizonyára ezt használta volna a krónika, ha Pécsről akart volna beszélni. Továbbá *Péter király* Óbudán valóban épített templomot és ott is temették el, nem Pécsen.

Legradikálisabb volt *Henszlmann Imre elmélete*. Szerinte Magyarországon nagyobb szerű templomot nem építettek a XII. század harmadik negyede előtt. Amit ez előtt állítottak, csak szükségleti jellegű építmény volt. Még a híres székesfehérvári Szent István-féle bazilikát is átépítették e korban, és pedig a pécsi dómhoz hasonló formában. Amit *Péter király* korában Pécsen építettek, csak ilyen szükségleti jellegű volt. Azért egett le teljesen 1064. április 11-én, mikor *Salamon király* itt járt, — amint *Turóczy Krónikájában* olvassuk. A mai dóm szerinte *Calanus* pécsi püspök korában (1187—1219) épült.

Látnivaló, hogy vélemények kormeghatározásai századok között ingadoznak. El kell ismerni, hogy a két utóbbi megokolásban több olyan pont van, amit előbb tisztázni kellene, mielőtt pálcát törhetnénk fölötté. *Péter királynak* bizonyára van valami köze a dómhoz; hogy mennyi, azt nem tudjuk és talán sohasem fogjuk megtudni. Éppígy a *Henszlmann-féle* nézetet is sok minden, különösen több külföldi analógia támogatja. Ámde ellene is lehet több érvet kövacsolni, nevezetesen azt, hogy az első pécsi püspöknek, a francia *Bonipertusnak* bizonyára első és legfőbb gondja az volt, hogy magának székesegyházat építtessen és alig hihető,

hogy valami idkolmányba fogott volna. A XII. század közepéről már kőből épült, díszes román portállal ellátott falusi templomokat tudunk felmutatni *Henszlmannal* szemben. Hogy azután 1064-ben legett a székesegyház, könnyen érthető, mert famennyezete volt, amit újjáépítése után is megtartott egészen a gotikus beboltozásig, ami azonban a XIV. századnál korábban nem következett be, sőt a templom egyes részein még később.

Anélkül hogy e helyen részletes bizonyításba bocsátkoznám, eddig felkutatott adataim alapján úgy látom, hogy a székesegyházat még valószínűleg Szent István korában kezdték építeni. Könnyen lehet, hogy *Péter király* is hozzájárult valamiképp az építkezéshez. Amit ekkor megkésztettek, a három hajó lehetett, tehát a mai két főfal által bezárt terület, a szentélyzáródás félkörre, esetleg mind a három és a kriptá vagy talán csak egy része. A most másolattal pótolni nyugati kapuzat, melyet római sírkövekből faragtak ki, már szintén meglehetően. A mennyezet vagy nyílt gerenda-székes vagy vízszintes deszkás volt. Minden bizonyítékot nélkülöző, szabad kombináció az, hogy ennek az első templomnak hajóit nem pillérek, hanem oszlopok választották el egymástól a régi bazilikák módjára, amint hogy a székesfehérvári Szent István-építette első templom is ilyen volt s csak később, esetleg a tűzvész után raktak az oszlopok helyébe egyszerű négyyszögletes hasábpilléreket, melyek a felettük ívekkel közvetített középhajó-falazat terhet könnyebben hordozhatták. Azok a pillérek, melyek ma a szentélyt a hajóktól elválasztó ponton állnak, és valószínűleg az énekarzatot hordó pillérek is szintén ilyen egyszerűen négyyszögletesek voltak, mint a többiek. A szögletes és félhengeres fél-oszlop-toldalékok egy későbbi kor építményei, amit a belsejüknek szerkezete bizonyított be. Azért kellett e pilléreket megérősíteni, mert közéjük a két középhajófal merevítése végett harántíveket, a mai diadalívek elődjeit feszítettek ki. Az is feltűnik a szorgos vizsgálódónak, hogy a szentélypillérek vállpárkányal más metszésűek, mint a hajóbelléké. Ez a körülmény, ha sikerül még más adatokra is szert tenni, tényé fogja talán emelni ama gyanumat, hogy az al-

templom (kripta) is bővült idővel és ekkor új pilléreket kellett építeni fölötté a szentélyben. Most úgy fest az altemplom, mintha egységesen egyfolyamban épült volna meg.

Hogy a négy torony az első templommal egyidőben épült-e vagy ha nem egyszerre épült meg mind a négy torony, legalább négytoronyosnak volt-e tervezve a dóm, már régebben is valószínűtlenné látszott, az 1922. évi ásatások után pedig, melyek a tornyok alapjait tárták fel, kizárt dolognak mutatkozott. Pedig Henszlmann a tornyoknak olyatén elrendezéséből, hogy nincsenek a mellékhajókba beépítve, hanem azokkal csak egy fallal érintkeznek, rendszert: az Árpád-kori magyar székesegyházak speciálisan magyar rendszerét építette föl, amely eltér a német négytoronyos elrendezéstől és a rendszer okát a templomok várszerű megerősítésének szükségletében kereste. Tény az, hogy a székesfehérvári, esztergomi, nagyváradai és kalocsai (?) székesegyházak négytoronyosak voltak. De nem mindegyiknél vannak a tornyok a mellékhajókon kívül s ezért már e ponton kezd sántikálni az elmélet. A pécsi székesegyháznál még kétesebbé teszi ezt a körülmény, hogy régi képek tanúsága szerint legalább is a két nyugati torony felső emeleteinek ablakai a már erősen fejlett román stílust tüntetik fel az ő oszlophalmozásaikban és csak a két keleti torony mutat régiesebb formákat. Ebből annyit legalább is lehet következtetni, hogy a tornyok teljes kiépítése nem történt egyidőben, még ha el is fogadnók azt, hogy az alsó részek egykorúak. Az említett ásatások azonban megmutatták, hogy a nyugati toronypár alapozása az öntölt fal rendszerben készült, míg a keleti toronypár alapozása kváderekkel történt, ami újabb keleti építési mód. Azt semmiképp sem kell elfogadnunk, hogy a tornyok a templom testével egyidőben, mert a déli mellékhajónak a délkeleti toronnyal érintkező falában találtak egy, az ebbe a falba vágott ablakkal teljesen egyező ablaknyílást. Ha ott volna a torony, bizonyára nem vágnák oda a falba ablakot, mert annak semmi értelme sem lett volna.

Már e rövid utalásokból világos, hogy a székesegyház alapításától kezdve a fatárjárásig, tehát még a román stílus korában többrendbeli átalakításon, bővülésen esett át.

Ezek közé tartozik egy hatalmas *díszítő-művészeti gyarapodás*, mely a dómot európai színvonalra emelte a szó legjobb értelmében. Értem rajta azokat az építészeti és szobrászati műveket, amelyeket a kriptába való lejáratok mentén és a szentélybe való feljárat előtt létesítettek a XII. század vége felé és amelyeknek gyönyörűséges maradványai éppen az utolsó átépítés alkalmával előkerültek s most a Dóm-múzeum legértékesebb kincsei.

Képzelnék el, hogy a XII. század közepe táján elkészültek a templomépületek az akkor divó román stílus szerint való kialakításával. Állt a három hajó, a négy torony, a kripta megbővült, a szentély tehát magasabb helyzeténél fogva erősen elkülönült a négy hajótól. Már most az elkülönülésnek formát kellett adni s a csupasz építészeti részekre ékes köntöst akasztani, hogy legyen élet és hangulat, pompa és lendület a csarnokokban. Ezt a plasztika és színezés eszközeivel lehetett elérni. Ekkor készültek a kriptába vezető két lejáratot szegélyező domborművek és a középhajó végét és a szentély kezdetét jelző monumentális kőkorlát, oldalt a szentélybe nyíló két portáléjával és közepén a népoltár kápolnaszerű mennyezetével. Vagyis: a templom egész szélességében, a szentélybe és az altemplomba vivő lépcsőzetek mentén elnyúló határfal, amelyet csak azért nem lehet ikonosztáznak nevezni, mert nem volt olyan értelemben képfal ez a pécsi szentélykorlát, amintöben a keleti egyház templomaiban az kifejlődött és azért sem, mert az újabb kutatások szerint a görög keleti egyház mai ikonosztáza fiatalabb templomi berendezés a pécsi székesegyház szentélykorlátjánál. A két kriptalejárát kerítéselnek domborművei a székesegyház 1882. évi restaurálása előtt is ismeretesek voltak, mert bár főleg a XVIII. század elején a szentélybe vezető lépcsőzetet építették és így elűlő nyílásukat eltakarták, mégis hátulról, az altemplomból megközelíthetőek voltak. Ellenben a középső népoltárkápolna maradványait ez a lépcső tökéletesen betakarta s azok csak a restauráláskor kerültek napfényre. A hozzája csatlakozó szentélykorlát már a szentély átgotizálása korában, a XV. század végén megsemmisült, ami abból következtethető, hogy a restaurálás alkalmával a szentély

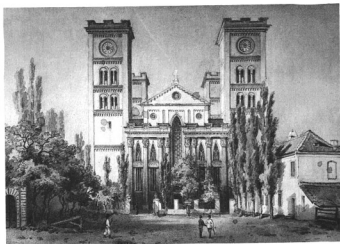
elején volt csúcsfves diadalfvben éptők gyanánt befalazva igen sok román díszítő-faragványt találtak.

Áttérve e egyszerű mű vázlatos leírására, az *északi lejáraton* a teremtés napjai, az első emberpár bűnbecése és más, maradványok híján biztosan meg nem állapítható, de analogiák révén sejtethő (ilyen sejtítés az eredeti faragványok helyébe állított Czobor Béla—Zala György-féle rekonstrukció) bibliai történetek voltak a lejárati kerítés alsó zónájában fülkébe állított alakokkal és a felsőkben domborműves szalagokba csoportosított jelenetekben elbeszélve. A szemközti, ajtónyílás fölötti főfalon Krisztus volt mint világbíró angyalok társaságában ábrázolva. A *déli lejáróban* Sámson öszövet-ségi története, Gedeon a gyapjával karján, az Angyal Údvözlet, Krisztus születése, a három napkeleti király hódolata, a betlehemi gyermekgyilkolás, az Egyiptomba való menekülés, Krisztus bevonulása Jeruzsálembe, az Utolsó vacsora és más, ma már meg nem határozható jelenetek Krisztus életéből, kényszerűségéből és megdicsőüléséből voltak domborművi szalagok formájában. Az egy ágyban felelőn koronákkal, közös takaró alatt állók, majd tarisznyákat hordó három királyok, a fát kitépő Sámson pompás naivitásával e csoportokban fordulnak elő. De van itt sok érdekesség kosztüm-tani szempontból is: a Madonna lecsingő ruhájával, a gyöngyös, drágaköves szegélyű ruhák, a betlehemi pásztorok öltöze, Heródes király udvartartásának jellegzetességével mindmegannyi csemegék. Külön fejezetet érdemelnek a művészi ábrázolás elemel, a kompozíció, a mozdulatok, a lelkiállapotok jellemzése, a stilizálás és egyebek. Hát még ha az ikonográfia szemüvegén keresztül nézzük a jeleneteket és a hasonló témák külföldi példáit összehasonlítjuk velük. Már maga a domborművekben előadott jelenetek sorozatának rendeltetése és a „szegények biblijájának” gondolatkörébe való bekapcsolódása az előadásnak a legteljesebb figyelmet érdeml.

A *népolttár* a mainak helyén állt, de egészen más alakban. Kápolnas sátorai gyönyörűen díszített bordás boltozat födte, melynek közepén az Isten Báránya volt egy medallionszerű zárókőben kifaragva, mint a kápolnái környező szentélykorlát figurális

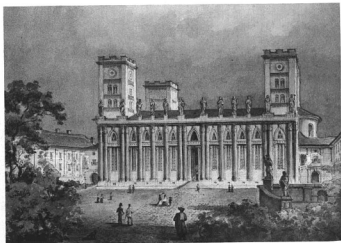
faragványainak gondolati középpontja. A kápolna teteje pikkelyesen alakított és aranyozott kőlapokból állt. A kápolna íveit kísérő díszítményi szalagok növényi motívumai oroslánokból indultak ki. A kápolna hát-falához támasztott oltárasztal párkányaszim-bolikus szögletmotívummal volt díszítve. Biztos nyomok mutatják, hogy a korlátfal végén *ambók*, szöszékek álltak, a falat két erősen tagozott és pazarul díszített keretes kapunyílás törte át, amelyeken keresztül fel, a szentélybe lehetett lépni. A falba művészi betétfaragványokkal ékes kazetták illeszkedtek. A korlátfal felső lezárását egy hosszú, faragványos szalag alkotta. Ennek közepén, valószínűleg íves fülkében Krisztus az élet könyvével, a *Malestas Domini* volt elhelyezve, tőle kétoldal, ugyancsak fülkében a Szent János Jelenési könyvében említett, citherás, királyi öltözetű, huszonnégy aggastyán szobrai álltak, amint Krisztusnak hódolnak. Őt ilyen szobor még megvan, egyiknek, mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került, a feje félig ép, egy másiknak a koronás feje a Dóm-múzeumban látható. Valahol itt voltak az apostolok is elhelyezve. Két domborműves sorozatuknak egyes darabjai még megvannak. Az elrendezés analógiáit a vezzolanói szentélykorlátón és a nagy francia katedrálisok kapuzatain találjuk meg.

A figurális faragványokat a díszítő keret-zések, képszalagválasztó párkányok, kapubéletek kísérték. Ezek a *díszítő faragványok* a maguk mértani, de túlmomólag növényi és néha állati motívumaikkal a román díszítő stílus példatárai, de egyúttal jellegzetes munkái annak a *faragóiskolának*, amely *szerteténk dunántúliának nevezni*, mert valószínűleg a Dunántúlon keletkezett, legtöbb alkotása itt van, így Somogyvárott, Székesfehérvárott, sőt Budán is és innen terjedt el az ország más vidékeire, Erdélybe is, mint a gyulafehérvári székes-egyház több kőfaragványán látjuk. Ez a díszítő stílus még nincs — hogy úgy mondjam — megfertőzve a góttikának a síkból kifélt törekvő plasztikai tendenciával, hanem megmaradt a fafaragás, illetőleg ékrovás síkba hatoló eljárása mellett, aminek legjellegzetesebb sajátága az indának és növényi szárnak csatornás bevájásokkal való felbontása. E kőfaragványokon a díszítő



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ NYUGATI HOMLOKZATA POLLÁCK MIHÁLY 1807–1827. ÉVI ÁTÉPÍTÉSE UTÁN. Fennállt 1882-ig

L. Rohbock felvétele után. A Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből

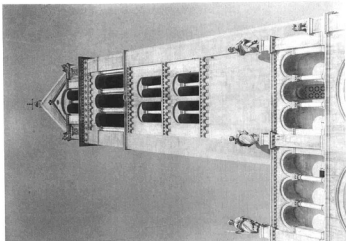


A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ DÉLI HOMLOKZATA POLLÁCK MIHÁLY 1807–1827. ÉVI ÁTÉPÍTÉSE UTÁN. Fennállt 1882-ig

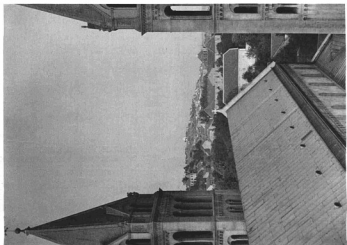
L. Rohbock felvétele után. A Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből



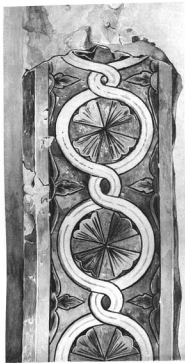
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ NYUGATI HOMLOKZATA



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ DÉLKELETI TORNYA ÉS HÁROM APOSTOLSZOBOR



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉSZAK- ÉS DÉLKELETI TORNYSAI ÉS KÖZÖTTÜK A FÓHAJÓ TETEJE



TEMPERA-FALFESTMÉNYTÖREDÉK A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPSŐ APSISÁNAK
ABLAKBÉLLETÉN. XII. század



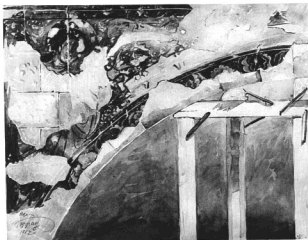
FALFESTMÉNY-RÉSZLET
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPAPSISÁNAK
ABLAKBÉLLETÉRŐL. XIII. század



MIKLÓS ÉNEKLÓKANONOK VOTIV-KÉPE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉSZAKI MELLÉKHAJÓJÁBAN.
XIV. század első harmada



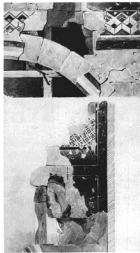
FALFESTMÉNY-TÖREDÉK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPSŐ APSISÁNAK DIADALIVÉN.
XIII. század



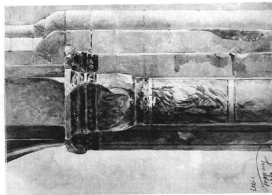
FALFESTMÉNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ DÉLI MELLÉKAPSISÁNAK
HOMLOKFALÁN. XIII. század



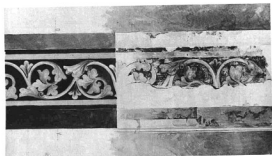
FALFESTMÉNY-TÖREDÉK
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ
DÉLI MELLÉKAPSISÁNAK
ÍVBÉLTÉN. XIII. század



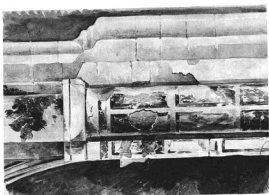
FALFESTMÉNY-TÖREDÉK
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉSZAKI
MELLÉKAPSISA ÉS KÖZÉPSŐ
APSISA FELETT. XIII. század



FALFESTÉS A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉP-HAJÓJA ÉS ÉNEKKAZATA KÖZÖTT SZABADON ÁLLÓ EGYIK PILLÉREN. XV. század (?)



FALFESTMÉNY-TÖREDÉK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉNEKKAZATA FÖLÖTT, AZ ÉSZAKI MELLEKHAJÓ ÉS A KÖZÉPSŐ HAJÓ KÖZÖTTI VÁLIV BÉLLETÉN. XIII. sz.



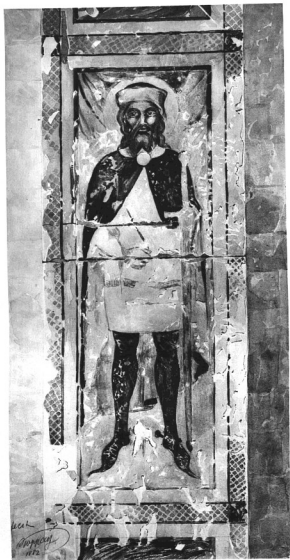
FALFESTÉS A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉP-HAJÓJA ÉS ÉNEKKAZATA KÖZÖTT SZABADON ÁLLÓ EGYIK PILLÉREN. XV. század (?)



FALFESTÉS A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPHAJÓJA ÉS ÉNEKKARZATA KÖZÖTT SZABADON ÁLLÓ PILLÉRNEK A SZÉKESEGYHÁZ NYUGATI HOMLOKZATA FELÉ ESŐ OLDALÁN. XV. sz. (?)



FALFESTMÉNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉNEKKARZATÁNÁL LEVŐ DÉLI FALPILLÉREN. XV. század (?)



FALPESTMÉNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉNEKKARZATA ALATTI
ÉSZAKI FALPILLÉREN. XV. század (?)

motívumoknak valóságos áradatát, a találatkónyságnak és ritmusérzéknek magas színvonalát találjuk. Nincs sehol gépies önméltóság, kímés mechanikai pontosság, ellenkezőleg világosan meglátszik, hogy a művész vagy művészek mindent a helyszínén, a díszítendő architektónikus tagozathoz alkalmazkodva, nem pedig papíron alkottak. A faragványok színezve és aranyozva voltak. A síkból kiemelkedő részek aranyozva, ahol most a köveken a vörös aláfestést látjuk, a mélyedések általában a kéknek változataival, de előfordul a zöld és fekete is. Ha hozzávesszük ezekhez a pompás színes hatásokhoz a dómnak teljesen biztosan megvolt falfestményeit, akkor senki sem fogja túlzásnak minősíteni azt az állítást, hogy a pécsi székesegyház volt már egyszer olyan szép, sőt zamatos eredetiségében még szebb is, mint mostanság.

E kőfaragványok jellege, művészi hovátartozósága, de főleg kora felől eleget vitatkoztak a szakemberek; monográfiákat írtak róluk, amint hogy a tárgy kitűnősége meg is érdemli és a legfurcsább kombinációkat fűzték hozzájuk. Belőlük akarták a székesegyház épületének korát is kihámozni. Az volt a cél, hogy lehetőleg minél koraiabbnak datálhassák azokat. Ebben előljárt Czobor Béla, ki majdnem mindent a XI. századba rakott. Hiszen bizonyára van a pécsi székesegyház kőfaragványai között XI. századbéli, elsősorban azok, amelyek az épület struktív részeivel függnek össze, mint a szentélyi és énekkarzatli diadalívnek pillérek fejezetel, de a lejáratok, a szentélykorlát és a népoltárkápola faragványainak korát illetőleg Henszlmann pendítette meg az igazságot, mikor a XII. század végére datálta azokat, pedig az egész anyaggal nem is foglalkozhatott a Pécs régiségeiről írt művének megjelentetése korában, 1869-ben, mert az csak 14 évvel később került napvilágra. Persze ő is tévedett, mikor e faragványok korát átvitte a székesegyház épületének keletkezésére. A faragványokkal díszített építészeti részletek rendeltetésének minősítésében még súlyosabb tévedésekbe estek. Nem foglalkozhatom e helyen a leg-
lehetetlenebb föltevésekkel, amilyen volt például az, hogy a kriptalejáratok Péter király síremlékének tekintendők, de külön fel kell

említenem Gerecse Péternek egy akadémiai kiadványban megjelent véleményét, hogy a népoltárkápola keresztelőkápola lett volna, melynek tetején állt a föltár. Ezt a véleményt ugyan „A pécsi püspöki múzeum kőtára” című 1906-ban megjelent dolgozatomban igyekeztem egyes részleteiben (keresztelőkápola) megerősíteni, de a rekonstrukció nagy egészét mégis követtem. Azóta rájöttem, hogy a székesegyház középkori föltára a főapszisban állt, tehát a népoltárral való kapcsolata nem áll meg. Az is világossá lett előttem, hogy a Dóm-múzeumban egyesített román kőfaragványok túlnyomóan nagy része a lejáratokhoz és a népoltárkápolnával kapcsolatos szentélykorláthoz tartozik és ha rekonstrukcióra vállalkozunk, ennek az egységese kialakított nagy műnek alkotórészei gyanánt kell felfognunk azokat. A Dávid királynak minősített királyszobrokat az apokaliptikus aggastyánokra minősítettem át és ezzel közelebb jutottam a szentélykorlát gondolati tartalmának megállapításához. Nem akarom itt kifejteni mindazt, ami egy külön dolgozatba kívánkozik, csak annyit kívánok megjegyezni a faragványokat tanulmányozók tájékoztatása végett, hogy a megfigyeléseken és összehasonlításokon felépített szilárd tények immár kétségtelenné tették, hogy e faragványok a XII. század végén és a XIII. elején, franciaországi vagy tán még helyesebben burgundi hatások alatt készültek. Megrendelőjük Bertalan, burgundi származású és élete végén Clunybe visszatért pécsi püspök (1219—1252), vagy talán már elődje Calanus (1188—1218) volt. A híres franciaországi román egyházak faragványaival való egybevetés meglepő analógiákat tár fel előttünk és azt sem szabad felednünk, hogy a Pécestől nem túlságosan messze eső Somogyvárra Szent László király francia bencészeket telepített, kiknek apáját egyenesen Saint-Gillesből hozták századokon át. A somogyvári román faragványi leletek a mieinkkel tartják a rokonságot. De közvetlenül Pécs környékén is voltak franciák letelepedve, Árpádon. Ezeket ugyan olaszoknak vagy latinoknak nevezik a források, de kimutatták, hogy nem itáliai embereket, hanem németalföldi franciákat (vallonokat) kell rajtuk érteni. Jobbára iparosok és kereskedők voltak, akik közt kőfaragó is akadt, ami

az árpádi „olaszokra” nézve be is van bizonyítva.

Mialatt Pécselt a román stílus legfejlettebb világát éli, Nyugat-Európában egy új művészeti irány bontogatja szárnyait: a csúcsíves, a *gótika*, melynek bűvös hatása alól alig tudták kivonni magukat az előző stílus-korszak legszebb alkotásai. Széles körökben megkezdődött a román templomok átgyótosítása. Székesegyházunk is átesett ezen. De hogy milyen sorrendben és mikor, még szintén nem tisztázott ügy. A vita-anyagot ezúttal nem érintem, csak néhány újabb megállapításomra mutatok rá. A XIII., de inkább a XIV. században a templom északi és déli mellékhajóhoz kápolnákat, és pedig már csúcsíves stílusban építettek. Így a Corpus Christi-kápolna helyén akkor a Szent András-kápolna, a Jézus Szent Szíve-kápolna helyén a Szent Móric és társairól nevezett kápolna volt. Az északkeleti toronyhoz csatolták Miklós püspök idejében, 1348 körül a nyolc ótárral bíró „Aranyos” Szűz Mária-kápolnát. A kápolnának valószínűleg aranyozott mennyezete volt, innen a neve. A délkeleti toronyhoz kapcsolt és 1780-ig fennállott emeletes épületet, melyet a hagyomány „Aedes Sacmarianae” néven ismer, némelyek az Aranyos Mária-kápolnának tartották, de ezt már az is kizárja, hogy az épület renaissance ablakkeretein Szatmári György püspök címere van, tehát ő annak alapítója. Egyébként mindkét építmény elpusztult. A Mór-kápolna és a sekrestye helyén akkor még üresség volt. Az a XIX. század elején, az a XVIII. század első felének vége felé épült. Ez időpontokig látható volt a dóm északi és déli oldalának e végén, hogy a tornyok nincsenek becépítve a mellékhajókba, mint ahogy a jáki, lebényi és egyéb magyarországi román templomokon olyan jellemző alakításban látjuk.

De a gotizáló irány nem elégedett meg a kápolnatoldalékok építésével, hanem a templom testéhez is hozzányúlt. S ezt nemcsak dívatból tette, hanem a tűzbiztonság elérése végett is. Eddig famennyezetek borították a hajókat s ezek többször leégtek, most tehát beboltozták a templomot. Ezek a boltozatok 1882-ig megvoltak. Nekik köszönhető a Dóm restaurálásának elhatározása, mert a súlyos boltozatok a famennyezet hordására épült falakat kinyomták, azok a

függélyestől 40 cm-nyire elhajoltak, veszedelmesnek látszó repedések keletkeztek s így megvolt a cím: a közvesélyesség, a templom megújítására. A boltozatok alakja, legalább is a szentélynek halo- és csillag-boltozata a csúcsíves stílus legutolsó korára valloit. S ezért kell megkorrigálni Czobor véleményét, aki a szentély boltozatára 1745-ben egy régi évszámjelzés helyettesítésül ráfestett, látszólag 1505-as évszám alapján a XIV. század elejére tette e munkálatokat. Valószínűleg 1505 vagy 1505 volt eredetileg ez évszám s csak a XVIII. századbeli festő, a pozsonyi *Rider János* olvasta a régies számjeleket 5-ös helyeti 8-asnak. VI. Sándor pápa Ernuszt Zsigmond pécsi püspökhöz intézett 1500. évi levelében említi is, hogy a püspök székesegyházában menyegyzeteket épített. A középhajó boltozatán a barokk változtatott, amennyiben a félköríves metszetű dongaboltozatokon, melyekbe háromszögű fiókok voltak belevágvva, a bordákat sok helyütt eltüntette. A mellékhajók bordás keresztboltozatokkal voltak fedve. A dóm átboltozásával egyidejűleg a szentély félköríves záródásába, az apsisokba és a nyugati homlokzat falába óriási, csúcsíves, mérműves ablakokat vágtak. Erre azért volt szükség, mert az új boltozatok és a székesegyházhoz toldott kápolnák eltakarták a régi román ablakokat a hajókban, a régi apsisablakok pedig olyan kicsinyek voltak, hogy az új ablakok nélkül éjszakai sötétség borult volna a székesegyház belsejére. Az új ablakok szintén a késői gótika formáit mutatják.

Ekkortájt történt a dóm új *kifestése*. A művész egy Pécs környékén levő bencéskolostor (Pécsvárad ? Siklós ?) tagja volt, neve *Jakab*, kinek 1500. október 10-én engedélyt adott VI. Sándor pápa, hogy a festés tartama alatt kolostorán kívül, a pécsi püspöki palotában lakhassék. Hogy ennek a monumentális díszítésnek milyen volt a karaktere, arra még rátérek. Előbb azonban beszámolok arról, amit a székesegyház ezt megelőző falfestéseiről tudunk.

A középkori templomok belsejének művészi hatásából a plasztikai formákon és az architektura terméveszetén kívül a színek is ki veszik részüket. A pécsi dóm sem volt ez alól kivétel. Ezt már abból is következtethetjük, hogy még a plasztikát is színezik.

A pécsi dóm középkori kőfaragványai mind színesek voltak. Ki tudja, hogy a székesegyháznak őseredeti famennyezete vagy nyílt fagerendás fődélszéke, mely elpusztult az idők viharában, és egyáltalán a beboltozás előtti famennyezete nem volt-e a körülbelül egykorú hildesheimi híres mennyezettel egyenrangú alkotás, vagyis festett?

A dóm az 1882-ben megkezdett restaurálása előtt ki volt meszelve, csak a szentély boltozatán *Rider János* pozsonyi festő előbb említett festései, a *Corpus Christi*-kápolnában pedig *Dorffmeister* freskói voltak láthatók. Hazánkban a kis falusi templomok sem nélkülözték a középkorban a falfestés díszét, teljes joggal lehetett tehát arra számítani, hogy a pécsi híres székesegyház meszelése alól előkerülnek a restaurálás alatt a falfestés emlékei. Valóban elő is kerültek, még pedig a templom keleti és nyugati végén, a szentély és orgonakarzat tájékán egyaránt, annak bizonyosságául, hogy a székesegyház a XV. század végén végig ki volt festve. A falfestési maradványok különböző stílusjegyei azonban azt is mutatták, hogy a falfestések nem egyidőben készültek, hanem a szentélyzóródék a XII. század végén, majd másodszer a XIII. század elején, a szentély többi része és a templom hajója a XIV. században nyerte murális díszítését, sőt a XVI. század első évtelben is festettek a domban, mint láttuk. *Schmidt Frigyes báró, a székesegyház restauráló építész, mihelyt a falfestések maradványai fel voltak tárva, 1882-ben meghívta Pécsre Koppay József, tehetséges fiatal festőművészt, a későbbi ismert arcképfestőt és vele lemásoltatta azokat. A másolatok Schmidt tulajdonába kerültek s 1891-ben bekövetkezett halála után egyéb művészeti hagyatékkául együtt a bécsi városi levéltárba temetődtek. Tavaly akciót indítottam azoknak visszaszerzésére. Akcióm sikerrel járt, amennyiben az idei év elején Seitz Károly dr., Bécs polgármestere a pécsi Dóm-múzeumnak ajándékozta a hazai művészettörténet szempontjából nagy fontossággal bíró, pótolhatatlan dokumentumokat.*

Nem ez a hely való arra, hogy a pécsi dóm középkori falfestmény-maradványait a Koppay-féle másolatok útmutatása mellett teljes szakszerűséggel publikáljam. Ezt még most a beható tanulmányok befejezése előtt

nem is tehetném. Azonban rövid kis ismeretést nyújthatok róluk és fényképeiket itt először közlésezem annál is inkább, mert a kartonokra ragasztott és mappába rakott tizenhárom akvarell elé magyaréző lajstrom van iktatva, amelynek némely kortörténeti adatait ugyan a kutatás valószínűleg meg fogja dönteni, de mégis becses tényeket revelálnak. A lapok számozása szerint haladok.

1. Festett ablakbéllet a székesegyház középső apsisából; temperafestmény és nem freskó, ami különösen figyelemreméltó. A lajstrom szerint a legrégebb festmény a XII. századból. *Majd ha a feldebrői altemplom falfestményeinek kora egyszer biztosan meg lesz állapítva és kiderül, hogy azok a XII. század előtt készültek, akkor is ez a pécsi falfestmény utána korban mindjárt az első lesz a magyarországi középkori falfestmények között.* Két kettős inda köralakú medaillonokba fonódik. A medaillonokat négyyszirmú, vörössárga virág tölti ki, a szegélysavók és a medaillonok közt képződő tereket háromszirmú vörös virágok. Az alap zöld. Az indák kettőssége, a virágok rajza, főleg csipkézése és a díszítmény szerkezete, egyáltalán a motívum hasonlít a pécsi székesegyház XII. századi kőfaragványainak motívumaihoz, sőt egyikkel-másikkal szóról-szóra egyezik.

2. Festett ablakbéllet a székesegyház középső apsisából. Egy régebb, kisebb, félköríves ablakra egy nagyobb, félköríves ablakot vágtak bele úgy, hogy a régebbi ablaknak csak a jobb fele maradt meg. Bizonyára azért történt ez, mert a régebbi, kis ablakok csak nagyon gyér világosságot engedtek be a tágas szentélybe. A kis ablak levelekkel volt díszítve, ugyanazon stílusban, mint az 1-nél láttuk. Tehát ez is legalább a XII. századba tartozik. A nagyobb, újabb ablakbélletének csúcsán egy kerek medaillonban Krisztus mellképe van. Ettől jobbra és balra, lefelé, hasonló medaillonokban, melyeket vitézkötésszerű, érdekes szalagfonat kapcsol össze, az apostolok mellképei vannak. Csak hét medaillon maradt meg többé-kevésbé épen. A legfelső két medaillonban Péter apostol, kinek Krisztus a két kulcsot nyújtja, és Pál apostol, kinek a könyvet adja át, látható. Utóbbinak feje mellett nevének felirata van tőre-

dékesen. A medallionok közti hézagokban az apró levéldíszítések még a román stílus formáit mutatják. A festmény a XIII. században készült.

3. Két apostol képe az előbbiről. A felsőt talán Szent Andrásnak, az alsót nagy valószínűséggel Jánosnak minősíthetjük. János ruhája pettyekkel van díszítve. Itt jól megfigyelhető az a sajtóság, hogy az apostolok feje körüli dícskorong stukkóból készült és erre van ráfestve a sugaras vonalozás, vagy Szent Pálnál a hullámos vonalozás. A medallionok háttere Krisztusnál és a két főapostolnál festett kék, ellenben a többinél, nemkülönben a keretszalagok közti hézagokban aranyozott stukkó, melybe kerek mélyedések vannak benyomkodva. A művész az aranyalapú mozaikok ragyogó hatására törekedett.

4. Miklós pécsi éneklőkanonok votívképe a XIV. század első harmadából. Ez a kiválóan érdekes falfestmény az északi mellékhajóban a XVIII. század közepén épített sekrestye ajtaja fölött volt. Miklós éneklőkanonok vörös miseruhában, mely bő redőkben omlik karjaira és a nyakánál a parurgallérral van ellátva, balkarján a lecsüngő és a végélen himzett díszítésű manipulussal, összetett kezekkel, térdelve fordul az egykor hárfás kép közepe felé, ahol a Madonna a kis Jézussal és Keresztelő Szent János volt. Borotvált, fiatalos arc, hisszük, hogy kitűnő portrait. A karján az alba ujjal és alul egymás mellé sorakozó redői láthatók. Akép harmadik részében Szent Miklós püspök, az ő védőszentje lehetett. A kanonok feje felett, nemkülönben a lábal alatt majusculabetűs, hexameteres latin feliratok szalagjai húzódnak, melyek megnevezik az ábrázoltat, fohászokat tartalmaznak Máriaéhoz és erkölcsi tanácsokat adnak az ábrázolt nevében a nézőnek a halálról és a sors változásáról. Ez a Miklós kanonok viharos multú férfiú volt, fellázadt kinevezett püspöke ellen, magának igényelvén a pécsi püspökséget, a pécsi várba bezárkózva ellenállt az új püspök székfoglalásának. Per indult meg ezért ellene a pápai követ előtt s annyit tudunk, hogy őt a pécsi belvárosi plébániatemplomtól keletre állt Szent Bertalan egyházban ünnepélyesen kiközösítették. Később megtért. Ezt a votív-képet valószínűleg halála után festették meg a székesegyház előkelő helyén.

5. A középső apsis diadalívéről való falfestmény-töredék a XIII. századból. Egy kecses meander-szalagot és egy nagy agyaras vadkant látunk rajta. Érdekes lenne tudni utóbbinak összefüggését a bizonyára nagyszabású apsisképpel.

6. A déli mellékapis fölötti homlokfal festésének töredéke a XIII. századból. Az ív körül egy virágdíszítményes fríz fut körül, melynek motívuma hasonlít az említett nagyobb apsisablak növényi díszítéséhez. A sarokban egy nagy nimbusú, lebegő angyal. Ezt a motívumot a restauráldkor felhasználták a középhajó összes diadalívén. Persze azt már nehezen fogjuk megállapítani, hogy az angyal, kinek a másik ívsarokban párja volt, egy szent vagy egy jelvény felé fordult-e, amely az ív közepe felett volt a homlokfalon.

7. A déli mellékapis ívbéletén volt díszítmény töredéke a XIII. századból. Az előbbi angyal és ívdíszítmény formaköréhez tartozik. Rombusokba fonódó és megtört szalagok alkotta mezőkben csillagalakú virágok, jellegzetes románstílusú szíromalakításokkal.

8. Az északi mellékapis ívhomlokán futó, rombusokat alkotó szalagdíszítmény töredéke, mely a magyar középkori falfestésben az 5. számú másolaton látható cikcak szalaggal egyetemben gyakran előfordul, és a középső apsis fölötti falfestmény töredéke, melyen vörös sávokkal szeggett kék mezőben egy sárga (arany)? dícskorong és apró szőnyegminta látható. Mindkét töredék a XIII. századból, bár a motívumok később is előfordulnak máshol.

9. Az orgonakarzat fölötti vállív béletének díszítoszalagja az északi mellékhajó és a középhajó fölött a XIII. századból. Ime, ha helyes e kormeghatározás, bizonyosság arra, hogy a pécsi székesegyház már a XIII. században egységesen végig ki volt festve. A díszítmény motívuma egy hullámvonalakban futó és begömbölt kiágazásokkal bíró inda, melyből háromujjú csipkés levelek nőnek ki. Igen finom a rajza.

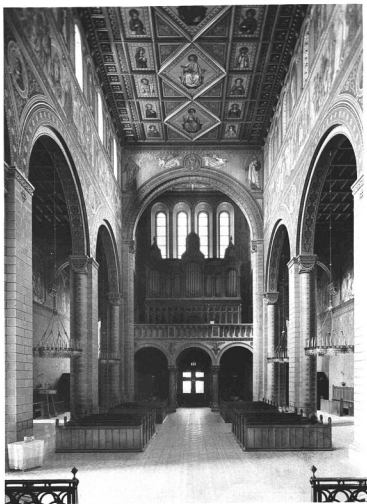
10. Az orgonakarzatot tartó pillérek felsőszlopainak festett díszítése a XV. századból. A vállkövek vörösre vannak festve, az oszloptörzsek léceikkel négyesűgű mezőkre osztva és ezek vöröses és zöldes márványozással kitöltve.



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ SZENTÉLYÉNEK ELEJE, A FŐ ÉS NÉPOLTÁRRAL
ÉS KÉT AMBÓVAL



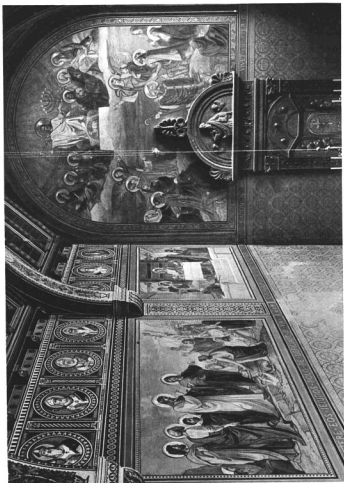
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ SZENTÉLYÉNEK FŐAPSISA. A falfestmények: „Krisztus fénységében szentekkel” és a Krisztus kínszenvedésének eszköztől tartó angyalok — Andreae Károlytól. Elöl a nagy csillár



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE, AZ ÉNEKKARZAT FELÉ NÉZVE



LOTZ KÁROLY FALFESTMÉNYEI A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ CORPUS CHRISTI-KÁPOLNÁJÁBAN.
(Kémi mennyező, Krisztus a kenyereket és halálát megiszorítja, Krisztus Emmatában a tüntrányokkal és a medallionokban szenack)



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ CORPUS CHRISTI-KÁPOLNÁJA LOTZ KÁROLY FALFESTMÉNYEIVEL
ES SZATMÁRI GYÖRGY PÜSPÖK OLTÁRRÁ ALAKÍTOTT PASTOPHORILMÁVAL



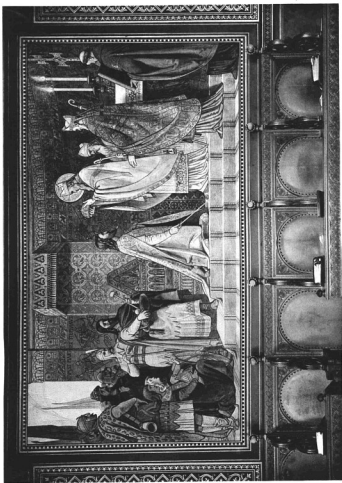
SZATMÁRI GYÖRÖY PÉCSI PÜSPÖK (1505–1521) OLTÁRRÁ ÁTALAKÍTOTT RENAISSANCE SZENTSÉGTARTÓ HÁZA (PASTOPHORILM) A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ CORPUS CHRISTI-KÁPOLNÁJÁBAN



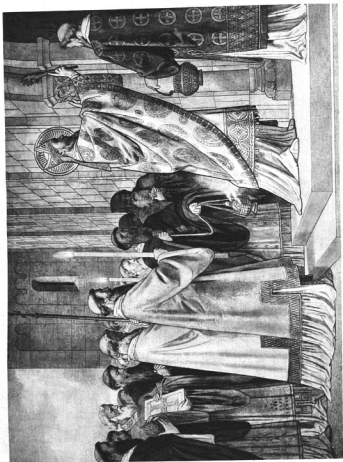
KERESZTELŐ KÚT A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ CORPUS CHRISTI-KÁPOLNÁJÁBAN
Aichinger Simon pécsi ötvös műve, 1712. Zentő angyal. Falfestmény Lotz Károlytól



A PÉCSI SZÉKESEGHÁZ BOLDOG MÓR-KÁPOLNÁJA
SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYEIVEL



BOLDOG MÓR PÉCSI PÜSPÖK L. ENDRÉT KORONÁZZA
Falfestmény a pécsi székesegyház B. Mór-templonjában Székely Bertalanról



BOLDOG MÓR PÉCSI PÜSPÖK FELSZENTELI A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZAT
Sáfárky Bernálynál felfestménye a pécsi székesegyház B. Mór-kápolnájában



BOLDOG MÓR PÉCSI PÜSPÖK PRÉDIKÁL. Székely Bertalan festménye a pécsi székesegyház Mór-kápolnájában. Alatta oltár Szt. Faustinus vértanú csontvázezeklyéjével

11. Az előbbi egyik oszlop díszítése a székesegyház főhomlokzata felőli oldalon. XV. század. Ezen jól látni a díszítés módját az egyes kváderek márványozása által.

12. Az orgonakarzatot tartó déli pillér homlokán egy négyszögbe festett, nagy, szakálltalan, előrenéző férfit. A festmény korát a lajstrom a XV. századra teszi. A szegélykeretezésen látható díszítő motívum: a kis négyszögű pettyek, már a XIV. században gyakori a magyarországi templomi falfestésben. Szeretném e fejen a festő portróját látni. A kép egy pilléren, a székesegyház nyugati bejáratához közel, elszigetelten fordul elő. Addig azonban egyelőre nem merek elmenni, hogy benne *Jakab bencés festő* arcképét lássam.

13. Az orgonakarzat északi falpillérének homlokán egy lovaszent életnagyságú képe, a lajstrom szerint ugyancsak a XV. századból. Jobbra úgy áll, mintha valamit tartott volna vele, baljával nagy kétélű paltost tart a földre állítva. Ruházata testhez álló vörös nadrág, vagy inkább hosszúorrú harisnya sarkantyúkkal, sárgás tunika vagy kabát, vörös palást, a mellén gombbal összefogva, felhajtott karimás sapka. Az alak szakállas, bajszos, vállra omló hajú. Feje körül a dícskorong és mögötte függő ny redőli. Különös figyelmet érdemel a lábellenek hosszú orra és a kabát mély övezése. Színté Anjou-kori sajtóságok ezek. Vagy talán a festő egy régibb képtípus nyomán haladt? És ki ez a szent? Talán László király? A keret pettyezése a megelőző képpel egyezik.

E vázlatból annyi kivethető, hogy az itt közölt képek legalább is négy korcsoportra oszlanak. Az első és a másodiknak kis ablakbéllete a legrégebb. Miklós éneklő kanonok képe külön áll. A 10–13. a legifjabb. A többi ismét egy csoport. Azon lehet vitatkozni, hogy a legutóbbi csoport német nyelvű tagját nem kell-e az első csoporthoz csatolni a falfestmények helye és motívumaiknak alkata miatt.

Visszatérve a székesegyház történetéhez, ahhoz a művészettörténeti korszakhoz érünk, mely hazai kulturfeljődésünk sokszor méltaitott büszkesége, a *renaissance*-hoz. Tudvalévő dolog, hogy az antik, klasszikus világról

lelkesező irányzat először hozzánk szivárgott be Itáliából az Alpeseiken innen, a nagy Hollós Mátyás idejében. Pécsnek ekkor kiváló humanista püspökei voltak. De viszontagságos életük a legtöbbnek nem engedte meg, hogy a művészetek terén emlékeket hagyjanak hátra székvárosukban. A költő Janus Pannoniust semmi sem örökíti meg itt. Ernust Zsigmond a pécsi várat erősítette. A belső, székesegyház körül álló várnak kaputornya fölé helyezett címere csak feliratának betűiben mutatja az új idők fel-fogását, egyebekben még a gótikában gyökerezik. Az olasz renaissance-nak meghonosítása Szatmári György püspök (1505–1521) kancellár, később esztergomi érsek nevéhez fűződik. A székesegyház délkeleti tornyához egy épületet toldott hozzá, melynek kettős rendeltetése volt: kápolnává és könyvtárrá szolgált. Egyesítve volt ebben, ha szabad így szólnom, Vitéz Jánosnak, az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházhoz épített könyvtára és Bakócz Tamásnak ma is fennálló kápolnája. Renaissance stílusban épült, amint két ablakkerete (a Dóm-múzeumban) bizonyítja. Díszítésükben a delfinek, bőségzaruk és Szatmári címere szerepelnek. A forrásokban „aedes Sacmarianae” néven emlegették pompás kápolnát 1780-ban bontották le, alatta találták meg a festett őskeresztény sírkamrát és valószínűleg benne a pécsi renaissance-nak országos viszonylatban is legnagyobb-szerű emléket, vagy legalább is töredékeit, a pasztofóriumot, (szentségház) a székesegyház Corpus Christi-kápolnájának ékes-ségét. Szatmárnak még egy renaissance emléke maradt meg Pécssett rom-állapotban: a tettei kastély, de ez egy konzolon, egy balusteren és néhány egyszerű ablakkereten kívül más művészeti részletet nem mutat fel, ellenben a pasztofórium majdnem teljes épségben maradt fenn. Oltárrá való átalakítása sem törölte le róla eredeti, lényeges vonásait.

A *Szatmári-pasztofórium* nem ismeretlen a magyar művészettörténeti irodalomban. Készíttetésének pontos idejét, eredeti helyét és mesterét azonban még nem sikerült meghatározni és talán sohasem fog sikerülni. 1782-ben egyszerre, mint „deus ex machina” megjelenik, addig semmiféle leltár nem emlékezik meg róla. Alkotórészelt kiállítják a

pécsi székesegyház sekrestyéjében, Esterházy Pál László gróf pécsi püspök és a pécsi káptalan tárgyalni kezd egy olasz, majd egy bécsi kőfaragómesterrel megbeszélés és felállításáról. Mindkettő megtörténik, a Corpus Christi-kápolnában oltárként, beépített barokk tabernakulummal felállítják, stukkórészekkel kiegészítik és éppen egy századig oltárul szolgál egészen a székesegyház 1882-ben elkezdett restaurálásáig, amikor újra szétszedik, száz év előtti felállításának hibáit korrigálják, az idegen részeket eltávolítják róla és akroterionjait újakkal pótolják. És most ismét oltárul szolgál ugyanabban a kápolnában. Ennyi mindössze az, amit a történetéről tudunk. A stíluskritika és más külföldi és hazai pasztofóriumokkal való összehasonlítás csak kevés pontban vitte előbbre róla való ismeretünket, ha ugyan előbbre vitte. Kora ma is bizonytalan. Valószínű, hogy 1509 előtt nem készült, de hogy 1517-ben faragták volna, nincs bizonyítva. Eredeti helyére nézve annyit biztosan állíthatunk, hogy nem a Corpus Christi-kápolnában állt, oda 1782-ben vitték. De honnan? Nincs terem itt az összes bizonyítékoknak kifejtésére, s azért csak röviden utalok arra az eddig észre nem vett körülményre, hogy a pasztofórium megtalálásának kora összesség a székesegyház délkeleti tornyához csatolt „aedes Sacramentanae” lebontásának korával, az 1782. évvel. Ez az épület, mint említettem, kápolnával is bírt és ez a kápolna Koller Józsefnek a pécsi püspökség történetéről írt műve bevezető kötetében közölt rézmetszet szerint ajtóval volt összekötve a dóm délkeleti tornyával és a torony közvetítésével magával a székesegyházzal. Ezért állítják ki a sekrestyében a pasztofórium maradványait megtalálásuk után és nem a távolos és mélyebb szintben fekvő Corpus Christi-kápolnában. A sekrestye és a Szatmári-kápolna szintje ugyanaz volt, tehát könnyen át lehetett szállítani a töredékeket belőle a sekrestyébe. Véleményem az, hogy a pasztofórium eredetileg a Szatmári-épület kápolnájában állt, amely szorosan a székesegyház szentélyéhez csatlakozott és így könnyen a szentélyi kápolna lehetett.

A pasztofórium mesterére vonatkozólag csak annak a véleménynek van jelentősége,

hogy a pesti belvárosi plébániatemplom szentélyében álló két renaissance pasztofórium mesterei nem lehetnek azonosak a pécsiével. Viszont az esztergomi Bakócz-kápolna egyes részletei rokonok a pécsi pasztofóriummal, sőt a Szatmári-épület ablakkereteivel is. Az esztergomi olasz renaissance iskola körében, amelyet joggal feltételezhetünk, kereshetjük tehát a mestert, illetőleg nem is a mester személyét, hanem az irányt, amelynek kisarjadása a pasztofórium.

A pasztofórium piszkei vörösmárványból készült. Mai oláfasztalának előlapján, mely egykor a felső építménnyel egy síkban volt s csak 1782-ben, az oltárrá való átalakításakor került előre, gyönyörű akantuszleveles díszítménnyel övezve Szatmári püspök címerét látjuk, a sárkányrend jelvényével körülvéve, amelyről azonban jellemző módon hiányzik a kereszt. A felső építmény, most az oltár retabla-ja, egykor azonban kizárólag a szentségtartó filike díszkerete, szerkezetiileg két félpillérből áll, ezeken fekszik az ismert klasszikus gerendázat, képszékén gyönyörű indákkal díszítve s ezen nyugszik a félköríves orom, csücsk és két oldalán az akroterionokkal, amelyek mostani alakjukban a legutóbbi restaurálás művei. A középső eredeti akroterion a Dóm-múzeumban van. A félkörös orom mezéjében némelyek szerint az Atyaisten, mások szerint Krisztus mint Majestas Domini fialakja van, jobbkezelével felfelé mutatva, balkezelében az élet könyvével. Tőle kétoldalt egy-egy angyalfejecske. A pasztofóriumok misztikája szerint mind a három isteni személy jelezve van. Az Atyaisten a most leírt alakban, vagy egy áldó kézzel, a Szentlélek a galambbal és a Fiúisten magában a tabernakulumban rejtőző Oltáriszentséggel. Itt azonban a Szentlélek jelzése hiányzik s azért bajos megállapítani, hogy az orombeli alak az Atyaisten vagy Krisztus jelzése akar-e lenni. Az egész ormot egységnek a 1782. évi restaurálás művének tekintik, hivatkozva annak barokkos vonásaira. Közlelbi vizsgálat azonban annak renaissance eredetiségét bizonyítja, csak a jobbkeze van megújítva, és pedig hibásan és csúnyán. A két félpillér fejezetén koszfeket és lángot az áldozat szimbolizálására, a törzsön pedig

búzakalászokat, bogyót, csipkedő madarakat, ezt az ősi keresztény motívumot, csodás finom rajzú virágokat és bőségszarukat látunk. Az Oltáriszentségre vonatkoznak.

A félpillérek közé lapes domborműben perspektívásan faragva egy templomcsarnok illeszkedik bele, melynek lapos dongaboltozatán három cikkelyben egy-egy szárnyas angyalfej, oldalfalain egy-egy félköríves fülkében, lépcsőkön egymás mögött három-három imádkozó angyal áll. Imádkozásuk, adorálásuk a kezeknek összevetésében, vagy a mellen való keresztelésében nyilvánul meg. Ezek az angyalok nem mind bírnak az eredeti fejeikkel és kezeikkel. Teljes épségben csak a jobb legfelső maradt meg, ellenben a többi őnél erősen érezhető a barokk lágyaság; különben a ragasztási hézagokon is észrevehető a toldás. A templominterieur hátsó falában van a szentségtartó fülke, ajtóval elzárva. Fenn a boltozatív sarkaiban két lebegő angyal tölti ki a teret. Egyik kenyereskosarat tart a kezében, a másik egy égő fátylát. Ezek is az egész alkotáson végighúzódo misztifikát érzetűek, amely a renaissance szokása szerint halkán beszél, de azért époly határozottan és bizonyára nagyobb formatökéllyel, mint a középkori művészet jelbeszéde. A legutóbbi restaurálás gondoskodott arról, hogy az oltáriszaktára állított aranyozott bronzgyertyatartók úgy jól illeszkedő formáikkal, mint technikai tökéletességükkel el ne rontsák a Szatmári-pasztofórium felejthetetlenművészi hatását.

A *renaissancenak* rövid, de fényes intermezója után a másfélszázados *török hódoltság* nem hagyott maradandó nyomokat a székesegyházon. A török dsámivá alakította át s a hódító Szulejmán szultánról nevezte el azt. De ez az átalakítás nem járt építkezéssel, ha csak az Evlia Cselebinél említett fa-minarét nem tekintjük annak, amelyet — ügylátszik — az egyik toronyra állítottak fel. A keresztény felszerelést azonban eltávolították, helyébe néhány előimádkozásra való elmélyvényt raktak, a nyugati kapu kőbélletére korán-idézeteket festettek és mikor 1651-ben becsapott a villám a délnyugati toronyba és annak felső részét ledöntötte, Achmed belgrádi aga úgy-ahogy kijavíttatta, amiről a toronyban ma is lát-

ható teherhárító csúcsíves falazás és a nagyharang emeletén az északi falba illesztett török feliratos kőtábla tanuszkodik. Ez a tábla eredetileg a torony külső keleti oldalán volt befalazva. Legfeljebb még egy pár szoborról és az altemplomi lejáratok domborműveiről a fejeket vették le, de ezeket sem mind, egyéb pozitív kárt nem tettek az épületben, csak elhanyagolták, sőt Pécsről való kivertetésük előtti években mint templomot becsukták és fegyver- és egyéb raktárnak kezdték használni.

A töröknél sokkal lényegesebb befolyással volt a dóm sorsára és alakjára a *hódoltság után* oit újra berendezkedő plüspökség és káptalan. *Nesselrod Ferenc gróf* püspök (1705—1732) sokat építtet rajta. Hogy mennyit változtatott a középkori emlékeken, azt nem lehet pontosan kimutatni. Tény, hogy a román kriptalejárások és a népoltárnak a gotikus átépítés után még megmaradt töveit fölé egy a templom mind a három hajójára kiterjeszkedő lépcsőzetet rakatott és annak közepén, tehát éppen a népoltár előtt új lejáratot írtetett a kriptába. Ezer szerencse, hogy ez alkalommal nem bontották le teljesen a lejáratok domborműves kerítését, hanem csak annyira, amennyire az új lépcső kívánta. Egyébként a Nesselrod-féle „helyreállítás” az épület karbahozatalával vesződdött. Az említett lépcsőzetet kívül újítás még az énekkarzat beéptése, a mai Mária- és Corpus Christi-kápolna barokkos beholtzása és az egész templomnak egy szörnyű méretű, idomtalan tetővel való befűdése volt.

Nesselrod után az egész XVIII. században élénk az építkező és díszítő tevékenység a dóm körül. 1747-ben a sekrestyéket építik meg, vagyis az északkelti torony és a mai Jézus Szíve-kápolna közti úrt töltik ki.¹ A dóm déli bejárata elé portikuszt építenek a század közepén. 1741-ben *Kraill János Péter* pozsonyi kőfaragómeister 12000 rajnai forintért új, barok főoltárt állít a szentély főapsisának öblébe. A mensa és tabernaculum márvány, a baldachin építmény négy oszlopa mómárvánnyal borított homokkő volt. A középső oszloppokban Krisztus

¹ Az itt rövidesen érintett változásokat, az emlékek leírását és a még megmaradt emlékeknek mai helyét részletezi dr. Szényi Ottó. A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi áújítás előtti állapotában. Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület Értesítője 1956. 3-4. füzet. Különlönyomban Pécs, 1916. Illusztrálva.

Szent Péternek a kulcsokat nyújtja — szoborpár, az oldalsó oszlopközökben Szent Adalbert és Márton püspökök szobrai állnak. A két melléksímba 1775—1777. a bécsi *Fischer Márton*, akit Klimó György pécsi püspök hívott meg Pécsre, hogy szobrásziskolát szervezzen, készíti meg Szent István király és keresztelő Szent János szoborcsoportozata oltárait, 1782. a diadalív pilléreihez a trienti Sartori József tómasztíno olasz márványokból faragott oltárokat, s azokra Szent Sebestyén és Mihály arkangyal alabastrom-szobrai helyezi, a Szatmári-oltárt felállítják a Corpus Christi-kápolnában, toldalékfolyosókkal körik össze a templomot a püspöki palotával és a levéltári épülettel. A Corpus Christi-kápolna boltzataira *Dorffmeister István* 1786-ban freskókat fest és pedig az oltárhoz legközelebbi boltmezőre a Hit nő alakját, azután folytatódólag Nyugat-felé Krisztust a két tanítvánnyal Emmausban, Ábrahám és Melkizedekek találkozásait és az orgonakarzat fölénél angyalok csoportját. Az oldalfalakra Mózes és a mannaeszedő zsidók és Mózes a húsvéti bárány evése közben tárgyú festmények kerültek. A szőszékhez közel a falon függött Dorffmeister olajfestménye, az Utolsó vacsora, mely most a pécsi papnevelő ebédlőjében függ. Ebben a kápolnában volt Klimó György püspökönek *Sartori József* által fehér márványból 1782-ben faragott építáfluma, amely most a pécsi egyetemi könyvtár lépcsőházát díszíti. Az a keresztelőkút, mely most ebben a kápolnában áll, Aichinger Simon pécsi aranyműves alkotása 1795-ből. A talapzata síklós márvány, a felső rész aranyozott rézből öntött, és részben domborított munka. XVI. Lajos-stílusban.

Az új sekrestyének 1747-ben díszes kovácsolt vasrácsos kapuja készült még, mely most a káptalani levéltári épület alatt levő püspöki-kanonoki sírbolt bejáratát díszíti. Mestere pécsi ember, de nevét a káptalani levéltárban vezetett szorgos kutatásaim sem tudták kideríteni. A mester nehézzel készített tervrajzát sikerült megtalálni. Ebből a mű finomságaira nem lehetne következtetni. A kapu az egri vármegyeháza rokokó-vasrácskapu után bizonyára az első helyet követelheti a magyarságiak között művészi sajtóságainál fogva.

Az 1762-ben Scherer József asztalos és *Speith Ferenc szobrász*, pécsi mesterek által készített, gyönyörűen faragott, az apostolok és az egyház atyák mellszobraival díszített *kanonoki stallumok* a székesegyháznak 1882-ben megkezdett restaurálásakor a síflusegység elvének nevében kénytelenek voltak végleg távozni a székesegyház szentélyéből, hogy részben a hatvani plébániatemplomban, részben a hatvani kegyúrnál folytassák eredeti környezetükből kiszakítva elenyevett életüket.

Jobban járt a *sekrestyének* pompás berendezése: az 1786-ban készült *rokoko szekrények* és az 1788-ban készült *térdeplők*, melyek ma is helyükön vannak. Mestereik pécsiek: Polacsek András asztalos, Speith Ferenc szobrász és Herberth József lakatos. A tömör diófából alkotott, közel 9 méter hosszú szekrényor 707 forintba, a hasonló anyagú és kivitelű térdeplők 140 forintba kerültek. A szekrények domborított ajtai rocaille-ok reliefsjeivel vannak telehelve, a felső végződésük hasonló motívumú, átírt csipkepártázattal van koronázva. Az egyes rekeszeket pilaszterek választják el egymástól, a párkányzat hajlított vonalban kanyarog végig a pártázat alatt. A térdeplőket a csipkés pártázaton kívül még egy-egy olajfestmény díszíti, állítólag *pater Donatus szentferencendi szerzetesnek*, szerzetbe lépése előtt *Mária Terézia udvari festőjének művei*, másolatok. A képek tárgyai: a térdeplő Szent Péter apostol, a bűnbánó Magdolna, Krisztus a keresztfán és Krisztus levétele a keresztről (Rubens ismert képe után).

Ezekhez hasonlóan kegyelmet kapott a restaurálóktól az a fehér *alabastrom-faragvány*, melyet gróf Esterházy László pécsi püspök (1780—1799) hozott magával Rómából s a székesegyház szentélyében állíttatott fel. Jelenleg a Mária-kápolna nyugati fala előtt áll. Három egymásfelelti domborműben Krisztus imádatát és a pásztorok által, keresztrefeszítését és feltámadását adja. Legalsó szalagján Éva teremtését, a paradicsomi fára vonatkozó filalomnak az Úr által való kihirdetését, Ádám és Éva bűnbeesését és a paradicsomból való kiűzetését látjuk alacsony domborműben, felette az angyali üdvözletjelene, oldalt apró urnákon Jézus körülmeieltetése és Jézus ke-

részletetése látható. A keresztrefeszítés domborműve keretén egyfelől nyitott könyvet, másfelől horgonyt tartó nőalak, a hit és remény jelképe fekszik. A fölfelé keskenyedő, puttókkal díszített, gyümölcsfűzerekkel és szalagokkal keretelt művet egy golyókra állított obeliszk koronázza. Az emlék keletkezésének korára, mesterére, stílusára és rendeltetésére vonatkozó gyér és alapos tanulmány nélkül megkockáztatott vélekedések helyébe Éber László tanulmánya (Orsz. M. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei III. [1924.] 36—48.) állított figyelemreméltó elméletet. Az emlék szerinte nem oltárhátlap, hanem síremlék, epitáfium, illetoleg átmeneti forma az építészeti jellegű fali síremlékek és a falra erőfeszített epitáfiumok között. Nem az olasz művészet alkotása, mint gondolták, mert Rómából került Pécsre, a rokokóhoz sincs köze, hanem németalföldi munka a XVI. század második feléből, talán e század hatvanas éveiből. Közélebbi helyi és időbeli meghatározására azonban még nincsenek elégséges adatok. Az antwerpeni Cornelis Floris (1514—1575) a legbefolyásosabb mestere annak a művészeti iránynak, melynek körébe a pécsi epitáfium is beletartozik. Legközelebb áll hozzá az 1549-ben elhunyt Kammerstádt Györgynek, Móríc választófejedelem tanácsosának síremléke az általa 1540—50 körül építtetett szászországi reinersdorfi templomban, amely németalföldi műhelynek alkotása. A pásztorok imáddása jelenetének analogiáját a Torgau melletti Hartenfels várkastély kápolnájában levő, eredetileg a drezdai várkastély számára készült oltárnak alabastromból faragott középső része szolgáltatja, mely azonban idegen minta után dolgozó német mester műve lehet. A pécsi emlék domborművének eszmei összefüggésére helyesen utal Éber. Ez a megváltás története annak előzményével, az áteredő bűnnel és két főmozzanattal: Krisztus megtestesüléssel és keresztváltásával. A feltámadás ebben az összefüggésben is integráns rész, de mint a remény kifejezése, egy síremléken különös jelentőségre is szert tesz. Ehhez azonban megjegyezni kívánom, hogy a Jézus körülméltetését és keresztletetését hordó két vázát nem lehet Éberrel a mű többi részeivel egykorúnak tartani. A vázák mögötti egy-

egy hornyolt félpillér emelkedik, melyeknek fejezetei előtt *most* gyermekangyallal díszített függő fejezetek — oszloptörzs nélkül — csüngnek. Minden jel arra mutat, hogy a két pilaszter előtt eredetileg hozzájuk hasonlóan hornyolt hengertörzsű oszlopok álltak. Ezek kitördeltek és helyükbe rakták a XVIII. század végén, az akkor dívó XVI. Lajos-stílus motívumával, így a horonyba rakott hengerpálcával díszítve, a vázákat és a függő fejezeteket. Ha ez így van, akkor a két vázán levő bibliai jelenet nem szerepelhet az emlék domborműveinek eredeti eszmei összefüggésében.

Klimó György pécsi püspök (1751—1777) élete végén komolyan foglalkozott a székesegyház homlokzatainak barokk átépítésével s ehhez tervei is készíttetett, mely a helytartótanács elé került. Ezt az izgatón érdekes tervet még ezeidig nem sikerült megtalálni. A püspök azonban meghalt, mielőtt tervét megvalósíthatta volna. Negyedszázad mult el, mikor a káptalan ismét visszatért a tervhez. De ekkor már a barokk elvesztette varázsát, a káptalan új alapokon és pedig — ne felejtjük: 1804-ben vagyunk — történeti alapon indul el a dóm restaurálása felé. Emlékezetes mozzanat a művészi szemlélet változásainak történetében, hogy a pécsi káptalan román, jobban mondva: római és gót stílusról beszél a pécsi székesegyház restaurálásának követendő módjairól vitázva és a restaurálás feladatáért versengő két építész — *Buck József*, Pécselti letelepedett rajztanár, építész és szobrász és *Polláck Mihály*, a Magyar Nemzeti Múzeum épületének későbbi mestere — közül utóbbinak azért ítéli oda a restaurálás munkáját, mert restaurálási terve jobban megegyezik a templom eredeti stílusával, mint a másiké. Klimó még nem gondolt ilyesmire, hanem követte kora stílusát, a barokkot. Polláck 1807-ben fog a munkához a Szent András (ma Mór-) kápolna megépítésével, vagyis kitöltötte azt az utolsó hézagot, mely a dóm Corpus Christi-kápolnája és a délkeleti torony között a déli homlokzaton megmaradt. Azután a déli front egész homlokzatot kapott, majd ugyanazt átvitették a nyugati oldalra is. Az északi homlokzaton csak csekélyt változtattak, a keletit pedig meghagyták régi alakjában. Végül a tornyokat hozták összhangzásba az új homlokzatokkal és eltávo-

lftva a Nesselrod-féle egységes tetőt, a fő- és mellékhajók és a kápolnák külön tetőket kaptak. A munka jó sokáig tartott. Még 1830 körül is akadt tennivaló. A kivételben, de még az irányításában sem vesz részt végül Polláck, sőt nagyon rövid ideig szerepel ezekben. Terveit Windisch János pécsi kőművesmester és Gianone Péter, pécsi kőfaragómester hajtják végre.

Ekkor nyerte a dóm külseje azt az alakot, amelyben 1882-ig volt. Polláck, mint a klasszicizmus emlőn nevelődött építész, nagy zavarban lehetett, mikor a dóm homlokzatainak megtervezéséhez fogott. Amihez ő értett, az antik görög-római klasszikumot, nem merte alkalmazni, mert számolni akart az épület meglévő formáival. Ezek közül a gotikus elemek voltak akkor a leginkább szembeszökők: a boltozatok és a nagy ablakok. A román elemek meglehetősen el voltak mosva, vagy a barokk beépítések alatt lapangtak, csak a tornyokon mutatkoztak teljes frissességgel. A gotika szóárát kezdte hátrébb szorítani, talán milanói tapasztalataira is gondolt és ezekben az letti az eredménye, hogy a csúcsívekben látta meg e stílus legjellemzőbb mozzanatait, de annak szerkezeti egységét, a részleteken is uralkodó egyöntetűségét nem vette észre, vagyis a gotika szellemét nem érte meg. Oka ennek a művészettörténelmi tudományak akkori fogyatékosága a középkori művészet tanulmányozásában, de bizonyára Polláck erős művészi egyénisége is. Így kaphattak azután a székesegyház homlokzatai csúcsívek klasszicizáló találatában, de nem gotikus stílus. Még helyesebben talán úgy határozhatnánk meg a restaurálás eredményét, hogy az tükröztetése volt a klasszikai nevelésű Polláck egyéni nézeteinek a gót stílusról. Nem szabad a pécsi székesegyház Polláck-féle restaurálását, az általa épített homlokzatokat stílustörténelmi mértékkel megítélni. Le kell tennünk a történelmi szemüveget és csupán a művészi erő mérővesszőjét szabad alkalmaznunk. Így azután nem lehet megtagadni tőlük a jó és szép architektúrának kijáró dícséreteket. A közérzés utóbbi értelemben félt felőlük; az 1882-es restaurálás megindulásakor valószínűleg lázadóztak a kedélyek a székesegyház monumentális megjelenésének elvesztése miatt.

A dómnak Polláck tervezte egységes külsejét, mely még a kőanyag azonosságában is megnyilvánult, befejezetté voltaképp a *Bartalts Mihály* pécsi szobrász (1808-1879) által faragott óriási apostolszobroknak a déli homlokzatra való felállítása tette 1854-ben. Ezek a papnevelő-intézet kertjében találta menedékhelyet, de már erősen romlásnak indultak. Egy darab budafai sárga homokkőből vannak faragva a 4 méter magasságot meghaladó szobrok. A felfogásban a müncheni Sebalduš-templom híres Sebalduš-Grabjának apostolszobraira való reminiscenciák felismerhetők. Egyébként úgy az arkifejezésben, mozdulatban és a ruharedők elrendezésében hűvös kimérségre és szabályosságra törekedtek a kedvezőbb körülmények között bizonyára ennél magasabb művészi színvonal elérésére is képesített mester.¹

A dóm külsejének Polláck-féle átépítése után a belsejében egyes kápolnák díszítése kövekezett, de ez nem nyújt semmi különöset. A belsőnek átalakításai közül csak egy magaslík ki. Scitovszky János, akkor pécsi püspök 1846-ban a hajóbelli pillérekhez a régi faoltárok helyébe négy márványoltárt állíttatott s ezeket *Zichy Mihálytól*, *Kupelwieser Lipóttól*, *Ender Jánostól*, *Geiger Péterrel* és *Boross Jánostól* eredő olajfestményekkel díszítette.² A képek leírására itt nem terjeszkedem ki, csak a tárgyukat és holléiüket jelzem. Nepomuki Szent Jánost és Szent Annát Zichy Mihály festette. Előbbi kép a pécsi Notre Dame-nőzárdában volt egykor, most a tolnamegyei nagymányoki plébániatemplomban, utóbbi a tolnamegyei kurti templomban van Ender János Szent Borbáldájával és Geiger Péter Szent Józseffel és Boross János Ecce homójával egyetemben. Kupelwieser Szent Flóriánja és Immaculájája a pécsi püspöki székházban van.³

Mint e művészettörténelmi vázlatból látható, a székesegyházon különböző korok művészeti lecsapódásai találkoztak. A román,

¹ Életrajzi és művészeti lásd dr. Szőnyi Ottó, A pécs-budai külvárosi temető. Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesületi Értesítő 1911. 77. és köv. o.

² A festményekre vonatkozó tárgyalások adatlai kőll dr. Szőnyi Ottó, A Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesületi Értesítőjének 1912. évfolyamában a 147-161. old.

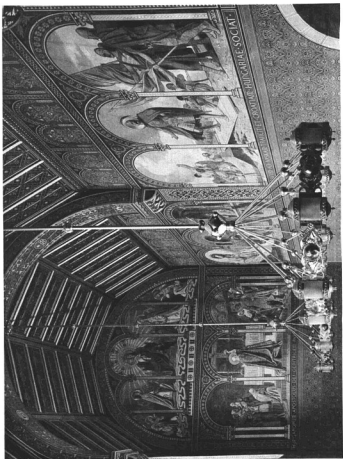
³ A képek leírása dr. Szőnyi Ottó, A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés utáni állapotában. Pécs-Baranyamegyei Múz.-Egyl. Értesítő 1916. 3-4. old. és Közleményomat 81. és köv. o.



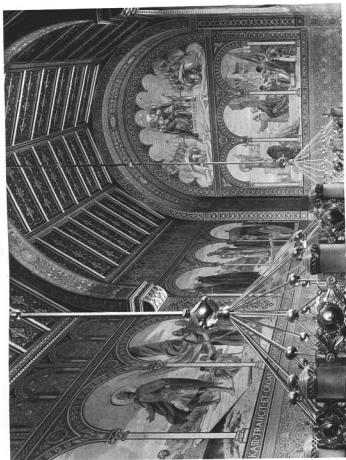
AZ U. N. ESTERHÁZY-FÉLE ALABASTROM-EPITÁFIUM
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ MÁRIA-KÁPOLNÁJÁBAN.
XVI. század végétől



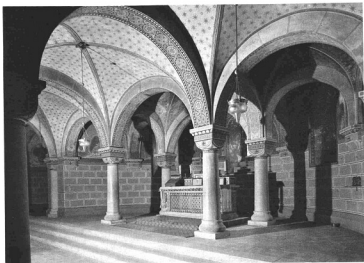
ALABASTROM-EPITÁFIUM ALSÓ RÉSZÉ. XVI. század vége. A pécsi székesegyház Mária-kápolnájában



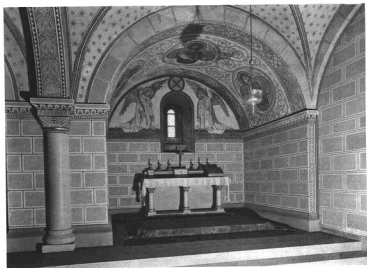
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ MÁRIA-KÁPOLNÁJA KELET FELÉ NÉZVE
SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYSZEIVEL



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ MÁRIA-KÁPOLNÁJA SZÉKELY BERTALAN FALFESTMÉNYSZEIVEL



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ALTEMPLOMA FŐOLTÁRA FELÉ NÉZVE



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ALTEMPLOMÁNAK DÉLI APSISA LOTZ KÁROLY FALFESTMÉNYEIVEL

csúcsíves, renaissance, barokk, rokokó, copf és empire testvériesen megfértek egymás mellett, élénk bizonyosságúak annak a művészettörténeti ténynek, hogy a XIX. század előtt egyik kornak sem jutott eszébe egy megelőző kor stílusnyelvét utánozni: mindegyik kora maga nyelvében beszélt csak arra ügyelt, hogy alkotásaival meg ne bontsa az egységes hangulatot. A stílust nem a történelemben, hanem a művészetben keresték. A pusztítókért, melyeket az utóbb következő kor az előző hagyatékában vehézt, kárpótlást nyújtott a maga művészetének alkotásaival. Különben is csak ott pusztított, ahol az előd munkája úgyis megvéhnéd, megrokkant; ami ép és szép volt még, azt megkímélte. Ha nem így lett volna, a pécsi dóm románkori műveiből semmi sem maradt volna. Nem így gondolkodtak a XIX. század közepe óta. A művészettörténelmi tanulmányok föllendülése és a középkorért való rajongás két veszedelmet is zúdított az ilyen vegyes összetételű művészi alkotásokra, amilyen a pécsi dóm volt. Az első az a gondolat volt, hogy a műemléket okvelemlül restaurálni kell, s ezt úgy értették, hogy eredeti, elsődleges állapotukba kell azokat visszahelyezni, vagyis a későbbi toldalékokat eltávolítani és így tökéletes harmóniát teremteni. Az új dolgokat pedig a régi minták szemmel tartásával, az eredeti műtárgy stílusával egyezően kell készíteni. Azt hitték ugyanis, hogy a művész megtagadhatja a saját korát és egy másiknak a fejével dolgozhatja. A másik baj, mely különösen az egyházi művészetet érte, a különféle stílusok egyháziasságának mérlegelése volt. Kánonszerű biztosítással kimondták, hogy a román és gót stílus egyházas, a renaissance és barokk világias. Író hadjárat indult meg tehát az utóbbiak ellen a restaurálás örve alatt.

Éppen virágkorát élte ez az irányzat, melyet a purizmus kétes dicsőségű nevével illetett a művészettörténelem, mikor *Dulánszky Nándor* püspök a pécsi székesegyház restaurálásának tervét, mely már elődje alatt fölvetődött, nagy eréllyel mozgatni kezdte. A bevallott cím az volt, hogy a dóm a századok sulya alatt megrokkant, falai kihajlanak a boltozatok nyomása miatt, gyanus repedések veszélyeztetik a közbiztonságot. A közvélemény megdöbbsent a terv hallatára;

röpiratok, újságcikkek, sőt szakértői vélemények tagadták jogosultságát. A püspök erre az európai híró restaurátornak, Schmidt Frigyesnek véleményét dobta az ingadozó viták serpenyőjébe és mikor így sem tudott dűlőre jutni, felségfolyamodvánnyal provokált döntést. És 1882-ben megindult a munka.

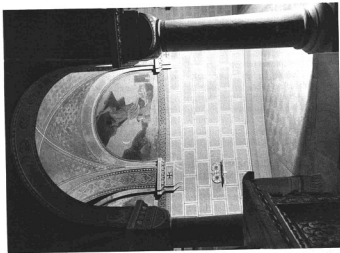
Természetes, hogy ilyen előzmények után valami nagyot, az előző állapotot túlszárnyaló, a kedélyeket megnyugtató és lenyűgöző művet kellett létrehoznia. Dulánszky püspök tudatában volt feladata nehézségeinek s azért a kivitelre elsőrangú erőket szerzett: Schmidt Frigyest, a nagy architektust, hozzá segédül Kirstein Ágostont. Majd mikor az építkezésen túl a díszítésre került a sor, Andreae, Beckerath, Bamberger, Lotz, Székely festőket, Kiss és Zala szobrászokat nyerte meg. Az iparosok közül is csak a legkiválóbbakat alkalmazta. De nem történt egy lépés sem az ő ellenőrzése, sokszor beavatkozása nélkül. Tanácsadókul is nagy tapintattal kiváló férfiakat választott, Czobor Béla itt ragyogtathatta művészettörténelmi tudását a rekonstrukciókban. Ennyi nemes buzgalom, kitartó munka, elméleti és technikai készség latbavetésével kilenc év alatt megkészült a nagy mű 1891-ben. Ekkor még mindig az említett restaurálási irány volt felszínen, legalább is nálunk. Természetesnek kell tehát találnunk azt, hogy a felszenteléskor megjelent méltatások himnuszokat zengtek éppen annak, ami nem történt meg, a kiténő „restaurálásnak”. A márványok és festmények büvös pompája, az egésznek és a részleteknek tagadhatatlanul nagy művészete és harmóniája annyira megfogta, — aminthogy ma is megfogja — a szemlélők lelkét, hogy senkinek sem jutott eszébe bolygatni a kérdést, vajjon minde meformák valóban a székesegyház eredeti állapotának visszaállításai, vagy egy új, egyéni művészet megnyilvánulása; vajjon csakugyan ilyen volt e a székesegyház a XI. vagy XII. században, román stílusú korában és ha nem ilyen volt, milyen jögon távolították el a későbbi stílusoknak a románnal egyenrangúan művészi részleteit? Mindenki azt mondta, hogy ez a „stíluszerű” restaurálás legkiválóbb példája hazánkban. Gerece Péter könyvet írt erről és mindenki megnyugodott ebben, még az

előbb zúgolódó pécsek is. És ha előbb élvezték a régi dóm szépségeit, most élvezni kezdték az újét, az élvezet címével, okával senki sem törődött, — a tudomány sem. Szép és főszépséges, — tehát kitünően van „restaurálva,” — így hangzott az okoskodás.

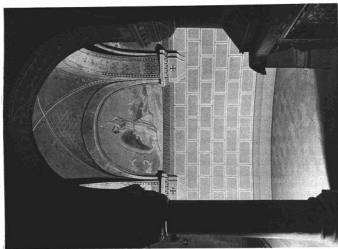
Mikor itt érkeztem a székesegyház mai állapotának művészi értékelésében saját álláspontomnak jelzéséhez, hogy félre ne értsen senki, előbb valamit ki kell jelentenem. Azt, hogy az értékelés szempontjainak alapvető elkülönítése a bíráló részéről semmiképp sem jelenti azt, hogy valamely műtárgyat nem szeret és becsül. Mert ha egyik szempontból eltéli, a másikból annál jobban felmagasztalja és a közönséget hozzásegíti ahhoz, hogy a műtárgyat tiszta szemüvegen keresztül nézhesse és így annál jobban méltathassa és megszeresse. Nem lennék pécsi és nem lennék műérető, ha a székesegyházat nem szeretném. De azt, amit 1882–1891 között vele tettek, „restaurálásnak” el nem ismerhetem, hanem igenis nagyszabású, művészi újjáépítésnek és ez elé letezem a szerény koszorúmat.

A restaurálásnak annyi kongresszuson tudós munkával megállapított elvei szerint a műemléken található összes művészi részleteket meg kell becsülni és azokat fenn tartani, bármely korból származzanak és bármely stílushoz tartozzanak. Csak a művész és művészietlen között lehet olyan megkülönböztetéseket tenni, amelyek a lebontás vagy fentartás kérdéseiben döntők, de nem a történelmi stílusok között. A restaurálás a megviseit műemlék szerető támogatása, hogy fenmaradjon és tovább is gyönyörködtesse az embereket. Ennélfogva nem szabad semmit feláldozni azért a képzelgésért, hogy valamit eredeti állapotába állítsunk vissza. Ez a legtöbb esetben lehetetlenség, merénylet a későbbi korok művészete ellen s csak arra jó, hogy a műemléket történelmi szempontától megfosssa, levetköztesse. E szempontokat szem előtt tartva, nem restaurálás a székesegyházon végzett művelet. Ki állíthatja jóhiszeműleg, hogy a XI. vagy XII. században ilyen volt az alakja? Nézzünk egy kissé körül és meglepetve fogjuk tapasztalni, hogy még az sincs mind régi formájába visszad állítva, amit az újjáépítők megfigyelhettek volna,

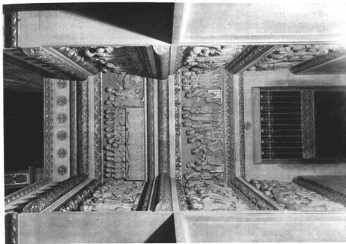
mert fennmaradt. A hajóválasztó pillérek csak hasábok voltak, és most félhengeroszlopokkal vannak megbővítvve. A régi oszlopok egy jó része egészen mássá lett, például a diadalívban levők, amint erről a Dóm-múzeumban az emlékek alapján meggyőződhetünk. A nyugati kapu pontosan lemásolva, két oszlopfejezete más, mint a régiek, a beltételekben volt emberfej-faragványok hiányoznak. A főoltár nem a szentély elején, hanem az apsisban állt a középkorban is, nemcsak a barokk korban. A XII. századi népoltár nincs visszaállítva kápolnás alakjában, a hozzátartozó szentélykorlátjának nyoma sincs. A nyugati front önkényes toszkán-román stílusú kombináció. Szép, de nem a régi egy porcelánjában sem. A tornyok sohasem voltak ilyen magasak és ablaknyílásaik egészen mások voltak, mint a régi metszetek mutatják. Igaz, hogy itt már a Polláck-féle restaurálás unformizált. A déli kapu és a Jézus Szent Szíve-kápolna ajtókerete, mely éppen a román-korban északi kapu volt, még csak meg sincs közelítve. A déli front sohasem volt árkádós, bármennyire szép alakítás is az most. A Lippert-féle rekonstrukciós tervzetel a multi század hetvenes éveiből jobban rageszkodott volna a régibeiz. E kifogásokra azt mondhatják, hogy célszerűségi, technikai, biztonsági és más szempontok megkívánták e változtatásokat és az egyszerűségükben szegényes, régi formákat továbbfejlesztve, kivirágoztatva adják ez újítások. Legyen, de akkor ne beszéljünk restaurálásról, a réginek visszaállításáról. A kriptalejratokat, amennyire megmaradtak, lemásolták, de amennyiben nem maradtak meg, kiegészítették. Ki garantálja e kiegészítések helyességét és ki áll jót azért, hogy a régi, elpusztult faragványokat újra, hűen ki tudja kombinálni? Nem lett volna okosabb, ha már a régi faragványok töredékességük miatt nem maradhettek helyükön, oda egészen újakat tenni? Legalább így nem gondolná a be nem avatott, hogy a régiek hű másolataival áll szemben. Kinek használ a múzeumba való régiségekkel való kacérkodás? Aztán mi jögon leitek a kápolnák és a sekrestyék román stílusúakká, mikor azok a román korban még nem is voltak meg? Talán az egységes stílus nevében? Igen ám, de az átépítők még így sem tar-



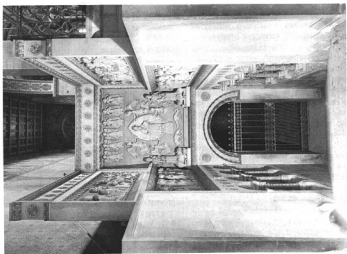
SAMSON GÁZA VÁROS KAPUJÁT VISZI
Székesely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyház altemplomának
kőbeépső apszisában



JÓNÁS PROFÉTA MEGMENEKÜL A HAL GYOMRÁBÓL
Székesely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyház altemplomának
kőbeépső apszisában



A PÉCSI SZÉKESÉGHÁZ DÉLI ALTEMPLOMI LEJÁRATA
A XII. SZÁZADBELI KŐFARAGVÁNYOK REKONSTRUÁLÁSÁVAL



A PÉCSI SZÉKESÉGHÁZ ÉSZAKI ALTEMPLOMI LEJÁRATA
A XII. SZÁZADBELI KŐFARAGVÁNYOK REKONSTRUÁLÁSÁVAL

tották meg az egységességet, pedig nagyon akarták. Például az ornamentális festésekben a leghamisítatlanabb VI. századbéli, ravennai mozaikok után másolt virágfüzerek együtt szerepelnek XII. századbéli német-román motívumokkal. Ez ugyan nem zavarja a harmóniát, már mint a művészt, de nagyon a stílus-történelmit. Már pedig az utóbbi erősen hangoztatva volt. Nem kényszerültek volna az átalakító művészek sok-sok másolásra, motívum-böngészetre fanyalodni, ha megszívlelték volna a restaurálás ama helyes elvét, hogy *az elpusztult műemlék helyébe nem stílustörténeti gyakorlatokat, vagyis másolatokat kell helyezni, hanem modernt, korunknak megfelelőt, de a megmaradt régi részletekkel hangulatban egyezőt.* Így elkerülhették volna azt a visszásságot, hogy dacára a román formákra való verejtékes törekvésnek, mégis lépten-nyomon kiült a modern művész kezejárása. Hiába stílizáltak Andreae festő az alakjain, mégis csak németek lettek azok és nem bizánciak, ahogy akarta. Mily jól esik a szemlélőnek Lotz és Székely keresetlen őszintesége. Ők nem szillizáltak történelmi irányban, hanem művészetben. És ez a helyes. A restaurálás fogalmának ilyen szemlélete okozta azt is, hogy a székesegyházzal kapcsolatos a multak emléke, a történelmi patina. A sértetlenül megmaradt kripta emlékezetet csak a régmúlt századokra, egyébként semmi. Múzeumba vándoroltak a sfremlékek, falusi templomokba a régi márványoltárok. Szó sincs róla, a régi holmi közt volt elég selejtes is, de volt sok művészértékű is. A Szatmári-pasztoforium, az Esterházy-alabastrom epitáfium és a sekrestye rokokó szekrényei megmenekültek a nagy kilakoltatásból. Művészek voltak az újjáalakítók, hát nem volt lelkiük e gyönyökök elvetésére. De alapjában ez sem vall szigorú következetességre, s csak erősíti a XIX. század vagy pusztításra, vagy kompromisszumokra vezető restaurálási elveinek helyességében való kételkedésünket. De ennyi gáncoskodás után szabad-e még lelkesednünk a mai székesegyházért, nem úgy tünik-e az átépítők működése, mint egy kárbavesztett erőlködés? Könnyű a felelet. Bártran lelkesedhetünk érte és nem vesszünk kárba a munka. Csak a szemléletünket kell más irányba terelnünk. Ne restaurálásnak,

hanem egyszerűen egy XIX. századvégi művészeti alkotásnak tekintsük a székesegyházat, amelybe éppen a restaurálás jel-szava alatt nem egy másolás, sok utánézés is csúszott bele, de ott, ahol a művészek önmagukat adták, halhatatlan részletek keletkeztek és ami a térhatással dolgozó művészei alkotásoknál lényeges: az egészen gyönyörű összhang ömlik el. Ne törődjünk azzal, hogy milyen volt a nyugati homlokzat, hanem elfogulatlanul szívjuk magunkba a szellős oszlopcsarnokokból áradó művészi levegőt. Ha a főoltár nem is ezen a helyen állt, és nem is ilyen volt, nem tesz semmit, a mostani szép, a kupolájára, illetve elhittett faragványok finomsága vetekszik a legjobb régi munkákkal. Az énekkarzatot hordó oszlopcsarnok és a fölvezető lépcsőszeret mindig művészi élvezetet fognak nyújtani, még akkor is, ha megtudjuk, hogy ez nem volt itt hétszáz évvel ezelőtt. Őszintén örülhetünk a magyar falképfestés itt aratott nagy sikereinek, Lotz és Székely képének láttára. Teljes elismeréssel adózhatunk a fa- és ércmunkák mesterei kivételének, az anyagok szépségének, valódiságának és gazdagságának.

A restaurálás befejezése után lefolyt idő a tartósság és időállás szempontjából is nevezetes tanulságokat nyújtott. A dómot nagy gondnal építették át és mégis maradiak hézagok rajta, amelyeken az idő és elemek romboló keze életeréhez nyúlhatott. A víz az az elem, amely itt különféle alakban: talajvíz, páralecsapódás, hó és fagy alakjában sok mindent kilkezdeft. 1922-ben csatornázásokkal, 1927-ben és 1928-ban szellőztető berendezésekkel kellett a romboló elem ellen a küzdelmet felvenni, sőt az utóbbi két évben az összes falfestmények restaurálását kellett végrehajtani.

A pécsi székesegyház díszítésében a művészetek versenyre keltek. A plasztikát Kíás György és Zala György művel képviselik a rengeteg mennyiségű építészeti plasztikán kívül. Az a déli kapu timpanonjába a magyar szentek hódolatát ábrázoló domborművet, a déli homlokzatban álló tízenkét apostolszobrot és a nyugati homlokzatban szentek médaillonjait és térdelő angyalok szobrait állította, ez az altemplomi lejáratok dombor-

műveit rekonstruálta, a népoltárra a keresztrefeszített Krisztust és a Jézus Szent Szíve-kápolna oltárára Jézus Szent Szíve bronz szobrát készítette szinte önmegtagadó régies stílzálással kísérletezve. Vannak a dómnak kiváló ötvösművei, oltári kereszték, gyertyatartók, csillárok, zománcos tabernaculum és oltár-hátlap, és textillái: a barokk ornatuok és brüsszeli csipkék. A fő dísz a székesegyháznak mégis a minden zugot betöltő falfestmények. A hajókban, a szentélyben, a mennyezeteken és a sekrestyében *Andreae* Károly, *Beckerath* Mór és *Bamberger* Gusztáv ó- és újszövetségi bibliai jelenetekkel, világító Krisztussal, Péter és Pál apostolok történetével és szentek légióval megpakott ciklusait, negyedik kilométernél hosszabb képszalagjait látjuk. A kvalitás nagyon ingadozó. A Schnorr von Carolsfeld utáni közönséges másolatoktól kezdve, a művészek igazi énjét adó, bájos kompozíciók mindenféle változattal találkozunk. A kritika vagy túlzottan magasaltta vagy felületesen leszóltta a külföldi művészek alkotásait. Egyhangú volt azonban két magyar mesternek, *Székely* Bertalannak és *Lotz* Károlynak elismerése, bár nekik itt a falfestés feladatának csak kisebbik része jutott: a négy kápolna és az altemplom három apsisa.

*

Székely Bertalannak a székesegyházban levő falfestményei a mester java termeléséhez tartoznak, sőt alapvetők későbbi falfestménytervezetelnek, a vajdahunyadi várba és a budai halászbástyára szánt freskóknak megértéséhez. Itt már mindazon vonások megvannak, amelyek őt jellemzik és minden mástól elkülönítik. A laikus is megérzi, hogy a Szent Mór- és Szűz Mária-kápolnáknak falairól egész más világ íteget feléje, mint *Andreae*, *Beckerath*, sőt *Lotz* ugyanazon épület más helyiségeiben levő műveiről. Éppen *Andreae* és *Beckerath* ismerték el a bámulat hangján a magyar művész kiválóságát.

Székelynek a két kápolna kifestésében kiváló és egyéniségének megfelelő feladat jutott osztályrészül. A magyar történelemnek vallási mozzanatokkal átitott néhány eseményét kellett a falra varázsolnia. Székely a történelmi festés terén a megbízás idején már jelentékeny multra tekintett vissza.

És bár *Piloty* iskolájába járt, leszűródött benne az ő egyénies felfogása a történelmi tárgyak kezelésében. Távol esett már a müncheni mester pompaszertető, színpadias, máskor meg érzelgős irányától. A megfestendő esemény pszichéjébe akart behatolni és onnan kifejleszteni a megjelenítés momentumait. Innen az ő drámai ereje, eposz nyugalma, szemben *Piloty* lírai csapongásával, fellületes elkápráztatásával. *Piloty* műveit megnézzük, gyönyörködünk bennük, Székelyhez visszatérünk, tanulmányozzuk, mert csak a hosszas elmélyedés tárja fel előttünk az ő nagyságát.

A *Mór-kápolnában* Pécs második püspökének kedves legendáját beszéli el. Szent Imre herceg életrajzában találjuk följegyezve, hogy Szent István király egyszer Pannónhalmra ment imádkozni. Szeretett itt megfordulni, mert ő alapította a híres bencés kolostort. Mikor már közel volt a szent helyhez, fiát Imrét küldte az üdvözlésére siető szerzetesek elé. Imre, kit a Szentlélek megvilágosítása képesített az emberek érneinek fölismerésére, a szerzetesek némeilykét egy, két, három, öt üdvözlő csókkal illette, az utolsót héttel. Az odaérkező király látta ezt s a cselekmény oka felől kérdezősködve, megtudta, hogy Mór tökéletes érneiyért kapta a hét csókot. Néhány nap múlva visszatért a király s megfigyelte a szerzeteseket imádságuk közben. A hajnali imádság után legtöbbször visszatért cellájába, akik azonban több csókot kaptak Szent Imrétől, a karimádság után is oltmaradtak a templomban és tovább ájtatoskodtak. A király hozzájuk lépett és beszélgetni kezdett velük. De hiába szólt Mórhoz, az még a király fenyegető szavaira sem hagyta abba az imádságot. A szent király látva a szerzetes buzgóságát, alázatosságáról is meg akart győződni s azért a káptalani teremben, a többi szerzetes jelenlétében mindenféle megalázó dolgot vetett a szemére. Őt azonban a legkeményebb szavak sem zavarták meg lelki nyugalmában, mindent eltűrt. A király meggyőződve az ő kitűnő érneiyéről, nem sokára pécsi püspökké nevezte ki. A legendából Székely három képet alakított. Szent Imre csókokkal üdvözli Boldog Mór; Szent István beszél az ájtatoskodó Mórhoz és őt megfeddi. A székesegyház kápolnáiban a festmények külön, laposan

festett keretekkel vannak egymástól elválasztva még akkor is, ha a képek eseményciklust jelenítenek meg. A hajókban összefolynak, képszalagot alkotnak a festmények, az alttemplomi lejáratok faragványainak mintájára. A középkori művészek elbeszélnek, tehát a cselekmény folyama megszakítás nélkül hőmpölyög tova. Ellenben a modernnél mindegyik esemény zárt egészet, önálló kompozíciót alkot, melyet a keret határol el a többitől. Abban is nagy különbség van, hogy a középkori művész a festményt csak a fal díszítésének tekinti, amelynek nem szabad a fal szerkezeti funkcióját megzavarni. Már pedig a tájképi háttér megbontja a fal tömörségét, tekintetünket befelé vészi. A modern falfestő erre rendszeren nincs tekintettel. Nála úgy jelenik meg a falkép, mint a falra akasztott, naturalisztikus olajfestmény. Székely mindhárom képén megtaláljuk a háttérrel. Az elsőn gyönyörű, hegyes vidék, melyet a hegy mögött elünt nap esti fénye aranyoz be; a másodikon a templom belseje tárul fel előtünk oszlopaival, falfőmegeivel, domborműveivel, a gyertyák rőt világításában; a harmadikon egy nyílt oszlopcsarnokba kandikál be a reggel rózsás világossága. A kompozíció mindegyik képen szabályos, de mégsem merev. Az elsőn a közepen Szent Imre és Mór alakjai vannak hangsúlyozva, balról a szerzetesek menete, jobbról a király kísérete hullámszik ritmikus vonalakban a kép szélei felé; a másodikon a térdelő Mór és álló Szt. István ellenkező lengésű körvonalait a háttér architektúrája egyenlíti ki. A színezés minden foltja gondosan mérlegelve van, azért olyan egyenletes, nyugodt hatású mindegyik kép. Ezek annál figyelemreméltóbb sajátságok, mert a kápolna mélysége nem nagy s így nagyon messze nem lehet elmenni, ha a képeket szemlélni akarjuk. Ezenkívül meglehetősen alacsonyan vannak a néző előtt nem olvadnának egységbe az erős színellentétek. Innen van, hogy a falképeken szokásos erős körvonal is le van tompítva színében. A rajzban markáns, de tónusban nem fekete hézag, hanem az ábrázolt tárgyba olvadó határ. A drapériákban csodáljuk Székely nagy tudását, mely mindig a történelmi igazsághoz ragaszkodik. Ebben nem versenyezhet vele a nagy Lotz sem.

Szent Mór püspökségének négy eseményét szemelte ki a kápolna többi képel számára. Az oltár felett látjuk a *szenet*, amint szerzetesiársal és hívei körében az *igehirdetés magasztos kötelességét teljesíti*. Mintha a székesegyház apsisában állna annak lépcsői fölött. Ilyetett tekintettel és fölemelt karral vési hallgatói lelkébe tanítását. Tőle jobbra és balra állnak a szerzetesek, fiatalok és öregek. A lelki élmények mekkora skálája tükröződik le arcukról és mozdulataikról. Nem üres pózolás a viselkedésük, érezzük, hogy a főpásztor szavain tünődnek lelkük mélyéig. Alatta a lépcsőfokokon a jó magyar nép apraja-nagyja foglal helyet, ők is egyik érzésben a lelki atyjukkal. Az egyik meggörnyedt parasztnak odafigyelését nem lehet jellemzőbben érzékíteni. A szende leány szerméres öszszeszedettsége, az anyja öléből kikívánczó gyermek gondtalansága mesteri magyarázóra talált a művészen. És bár ez az alsó csoport mozgalmasságában kontrasztja a felső nyugalmának, mely még az elrendezés szabályos vonalában is jelentkezik, még sem esik szét a kép szerkezete, mert összerántja a prédikáló szent kiemelkedő alakja, mint központ, melyből sugarak módjára indul ki a vonalak áramlása először csendesebben és szabályosabban, azután liukte-tőbben és láiszólagos rendezlenségben. Székely esze és meggondolása mindig ura marad a szerkezet központosításának. Sajnos, ez a kép nagyon ki van téve a gyertyák füstjének, látni sem lehet jól, amióta három nagy csillárral elfödtek a kápolna áttekinthetőségét.

Nyugodt felépítésű minden ízében az a kép, melyen *Szent Mór* úgy van ábrázolva, amint a *pécsi székesegyház*at *főszenteli*. Alig venni észre, hogy a mester szándékosan távlati hibát csinált, mikor a kép jobb sarkának előterében álló szerepatot sokkal kisebbre vette, mint a középtéren álló Szt. Mórt. Ha ezt nem teszi, megbontotta volna annak a vonalnak a ritmusát, amelyet az alakok fejének állása ír le, a szentelő püspök pedig nem tűnt volna fel a jelenet lelke gyanánt, mert az előtérben álló alak elnyomta volna. Még valami más is feltűnő ezen a képen: az arcok típusának egyformasága. A szerzetesek szakállas fejei nagyon hasonlítanak egymáshoz anatómiai külső-

segeikben, de a róluk tükröződő lelkivilágok már nagyban eltérnek egymástól. Az orrok, homlokok mérsécese egyformás, de nem a szemek járása.

Színes jelenet *Endre király koronáztatása Boldog Mór által*. A székesfehérvári bazilika szentélyét látjuk magunk előtt, úgy amint a művész képzelte rekonstruálta. Jobbról az egyszerű oltár, melyen hatalmas feszület áll két gyertya között. A háttér falát nagy szőnyeg borítja, melyen Szent István harca van ábrázolva Kupa vezér ellen a régi képes krónikák festményeinek módorában. Balról íves boltzatok zárják le a háttérrel. A király térdel, kardját leereszti s a Szent a kezében tartott koronára mutatva beszél hozzá. A püspök mellett az egyház emberei, a király háta mögött az ország nagyjai sereglettek össze, az előtérben két bájos apród tartja a király pajzsát és sisakját. Aránylag kevés alak és mégis el van itt mondva, amit a jelenet megértetni akar. Látjuk a még nemrég pogány, daliás magyarokat szelid lélekkel, de büszke magatartással osztozni királyuk dicsőségében. A kép színei valóságos szimfoniába csendülnek össze. Az oltár lépcsőin fekvő narancssárga szőnyeg erős foltját kiegészítik, mérséklik a ruhák kékjelének a lilágé menő fokozatai. És habár Székely a részletek egyszerűségében versenyez Puvís de Chavannes-al, mégis teljes illuziót kelt a szövetek anyagserűségével. A selyem, a vászon, a posztó, a brokát és a gobelin külön-külön természete nem síkka el az ő kezelésében.

Az orgona fölött egy kisebb méretű kép azt a jelenetet ábrázolja, mikor *Szt. Mór* a pogány lázadás levertése után *visszatér hűvej körébe*. Mennyi természetes, szívből fakadó tisztelet és szeretet fejeződik ki annak az öreg magyarnak mozdulatában, aki kitárt karokkal lép régen látott püspöke elé. Az ő arcán a kiállott szenvedések s a gondok mélabúja ül. Itt is a kevés szóval sokat mondó, a kifejezés eszközeivel szuverénül bánó mestert csodáljuk. Több egyes alak is díszíti a kápolnát. Így *Szent Gellért* és *Adalbert* a főkép mellett. Teljesen leposan vannak fessive, hogy a jelenetes kép hatását ne zavarják. Viszont *Szent Ferdinánd*, *Xaveri Ferenc*, *Flórián*, *Benedek*, *Sebestyén* és *András* majdnem

életnagyságú alakjain a plasztika teljes mértékben érvényesül. Székely bölcse mérséklete nem barokkos páthoszban, a tagok erős lendülésében adja rajtuk az érzések nyilvánulásait, hanem fenséges hieratikus nyugalmukban érzékeltetik lelkük nagyságát.

A képek fölötti médaillonokban jelvényeket tartó angyalok mellépeit fesselte. Ezek nem képszerűségükkel akarnak hatni, hanem csak mint dekoráció érvényesülnek. Épp azért a falsíkban maradnak, nem emelkednek ki domborúan az egészínnő háttérből. És annyi változatosság van ezekben a magasabbrendű ornamentumokban. Versenyeznek ravennai mozaik előképeikkel.

A *Mária-kápolnában* már nem ilyen összefüggő tárgyat találunk Székely Bertalan hét falfestményén. A történelmi sujet itt is uralkodik, csak két jelenet tisztán vallási: *Szűz Mária megkoronáztatása* és *Szent Imre és Szent Margit hódolata Szűz Mária előtt*, a két rövidebb fal felső ívében. A többieknek tárgyai a következők: *Szent István felajánlja a magyar koronát Szűz Máriának*; *Szent László király Vaskánál átkel a Dráván, hogy Horvátországot meghódítsa*; *Szent Margitot a Nyulak szigetén levő zárdába vezetik szülei*; *Kapisztrano Szent János tábort misét mond a nádorfehérvári ütközet előtt*. Ugyancsak vannak itt is egyes alakok, az ablakközökben: *Szent Anna*, *András*, *Kunigunda*, *György* és *Márton*.

Székely a szorosan vallási tárgyak megfestésében is nagyon bájosnyult. Mária megkoronáztatásának jelenete a művészek legjobbjait foglalkoztatta. Csak Fra Angelico és Murillóna hivatkozunk. Székely teljesen önálló a felfogásban, sőt ahogyan a teret kihasználja, ahogyan az alakok szimmetrikus elhelyezésében a román stílus szigorú kompozíciós módját megtartani merészeli, versenyen kívüli álló művész. Az alakok felhőkön vannak, de ezek nem a rokokó plafondképek terjengő párái, hanem stílizált ködhullámok. Körvonalaik lendülésében nem érezzük sem a mesterkéeltséget, sem a merevséget. A vonalak lágy kék színe s a fehlletek halvány szürkéje nem hagy fenn kétséget a felhők minősége felől. A kompozíció különben az alakok mozdulatain épül fel. Szűz Mária meghajolva fordul Szent Flia felé s ő fejére teszi a koronát derekának ellentétes haj-



APOSTOLOK SZOBRAI BARTALITS MIHÁLYTÓL. 1854-től 1882-ig a pécsi székesegyház déli homlokzatán, most a pécsi papnevelő intézet udvarán
Zsabokorszy jesu mőnök főlvételek

lása közben. Jobbról-balról egy-egy angyal borul a felhők kárpitjára. Az ő előre és ferdén fölfelé irányuló mozdulatukból egy-egy vonal indul ki, mely a tér csúcsán, Szűz Mária és Krisztus fejénél egy félkör tetőpontjába fut össze. Ezt ismét angyalfejek ellentétes irányú köre metszi.

Már ez a kép is laposan stílizált oszlopokkal három mezőre van tagolva. Ugyanezt

találjuk valamennyi csoportképen. Ez az elrendezés természetesen különálló tereket alkot egy-egy jeleneten belül, ami a dekoratív hatást elősegíti, de a kompozíciónak nagy nehézségeket okoz. Ámde Székely tud bánni a térrel. Az elrendezés ilyenén módja nála különös szépségeknél forrásává lesz. Úgy jár el, hogy a kép fölalkját a középső mezőbe helyezi, a két oldalsóba pedig a



VASRÁCSOS KAPU JELENLEG A PÉCSI PÜSPÖKI ÉS KANONOKI KRIPTÁN,
1882. ELÓTT A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ SEKRESTYE-BEJÁRATÁN. Pécsi mester munkája. 1747.

jelenet kiegészítő csoportjait. De nem úgy, hogy a két oldalsó mező csoportjai szimmetrikus függelékeivé válnak a középső mező főalakjának, hanem a szabad, egymástól eltérő csoportostlítás változatosságát a vonal ritmusegységével teszi szabályossá. Itt ugyancsak nem esik egyik a másiknak rovására, az egyensúly teljes. Csak a másik vallási tárgyú képen van teljes szabályosság. Középen trónol a Bold. Szűz a gyermek Jézussal, kétoldalt Szent Imre és Szent Margit és egy-egy térdelő angyal.

Már Szent István felajánlásán, mely egy templom aepsziséban, az oltár előtt történik, a jelenet szemlélteti, a papság és nép változatos csoportokban állnak kétoldalt. Szent Imre fogadalmán középen Szent Imre, balról felhőkön a Bold. Szűz az isteni Gyermekkel, jobbról egy apród. Érdemes ezen megfigyelnél, hogy miképp vezeti le a magasabban ülő Szűztől a térdelő Szent Imrén keresztül az álló apródtig azt a gyönyörű szerkezeti vonalat, mely a különböző nagyságokat kiegyenlíti. Szent László képén középpött a király egy csónak hidjára lép, balról a folyón a csónakosok, jobbról a parton a magyar hadsereg képviselői. Szent Margit képén középpött a bájos gyermek-királyleány, balról az eléje jövő szerzetesek, jobbról a szülők lépnek ki klséretükkel a bárkából. A nándorfehérvári szentmisén középpött Hunyadi János és a pápai követ, balról a kezével a szentostyát felemelő Kapisztránó Szent János, jobbról a harcosok térdelő csapatja. De hogy a Szent János magasba nyúló alakja és a térdelők alacsony felszínje közt ne legyen egyenetlenség, jobbról a háttérben egy vártorony, a belgrádi Nebojsa emelkedik égnék s a zászlók és lándzsák erdeje nyúlik fel.

A képek részletei közül elsősorban az egyes alakok jellemzése tűnik fel. E tekintetben a Mór-kápolna képe kevésbé nyújtanak. Nem hinném, hogy Hunyadi Jánosnak szebb ábrázolása festő esetéjből valaha kikerült volna, mint amilyen ez. Ott ül ezen az arcon a jövő esélyeinek latolgatásába való elmerülés, de az öntudatos erő is. Ennek az embernek ősz a feje, melyen barázdált az arca, de érezzük, hogy ha felemeli sisakjára szorított kezét, rettegni fog az ellenség. És mégis ez az erő meghódol Istene előtt és ez a meghódolás őszinte,

mély vallásosság. Soha így őt senki nem jellemezte. Többet ér minden történelmi esszénél. Igenis ilyen volt a mi Hunyadink. És nézzük mellette a pápai követet Carvajalt. Kinézzük belőle a diplomatát, de nem a furlangos cselszövőt, hanem a válságos helyzetekben tetterős, leleményes férfit. A kis Szent Margit arca a gyermekies naivság, áhítatos szendeség megnevezhetetlen vegyülete. Megelevednek lelkünkben a legendák glóriái, áradozásai, mikor rája tekintünk. Szent István azonban háttal van felénk fordulva. Az ő arcán is megvolna bizonyára a jellemzés hatalmas ereje, de itt a művész áldozatot hoz a szerkezet sajátos nehézségeinek, vagy talán a szentkoronát akarta a kép középpontjává tenni. Bőven kárpótol azonban a koronázás köpeny csendéleti részleteinek finomságával. Ebben a többi képen is mester. Az ő Dunája valóban a „szőke” Duna, Drávája ismét más karakterű víz. Kis részlet, de mennyire lebilincsel az a fűcsomó, mely a Dráva partját élénkíti meg és egyuttal jellegzi.

A stílizálást, a régi miniatűrök sajátos alakításait nagyobb mértékben alkalmazza a kápolnában Székely, mint a Mór-kápolnában. A felhők említett stílizálásán kívül ugyanazeket másképp is tudja szigorú formákba önteni a Szent Imre és Margit hódolatán és Szent Imre fogadalmán. A fénykörök pedig a szentek fejei körül képfelület dekorálásának céljára szokatlanul gazdagon tudja kialakítani. Mindezekkel valami kifejezhetetlen ősiecs zamatot kölcsönöz képeinek.

A színezésben saját bevallása szerint a leg-
raffináltabb tudatossággal jár el és mégis megóvja a közvetlenség benyomását. Még arra is gondja van, hogy a keretekkel elválasztott képek alapötönusa egymással harmonizáljon és így ne csak az egyes képeken belül nyugtassanak meg minket a színfoltok összehangzásai, hanem a kápolna egész tere összességében hasson kellemesen látóérzékünkre. A mesterkedést különben észre szoktuk venni, itt azonban csak a mélyebb reflexió látatja meg velünk az ezerynly meggondolások szövevényét. A pusztán élvező szemlélet mindent természetesenek, magától értetődőnek tüntet fel. Ez éppen a nagy tehetség kritériuma. A kutatás verejtécsöppjei fölszáradtak a megvalósulás kü-

szobén, s amit látunk, az diadal az anyag fölött.

Az alttemplomban, a főapszida két oldalán Székelytől való a Gáza város kapuit a hátán vivő Sámsoni és Jónás prófétát a hal gyomrából való menekülésekor ábrázoló két falkép.

Csábító feladat lenne a másik nagy magyar mester, *Lotz Károly* művészetét a pécsi székesegyházban végigkísérni. Beszéljenek azonban az itt közölt képek. Pro memoria közlöm a képek katalógusát. A *Corpus Christi-kápolnában* az ablakközökben van: az élet fáját ültető Úr, Melkizedek, Áron, Dávid király és Illés próféta. A szemközti falon: a kánál mennyegző, az öt kenyér és két hal megszaporfítása és a kenyérszegésről Krisztusra ismerő emmausi tanítványok. A Szatmári-pastoforium, — most oltár felett a főfalán az apokaliptikus jelenet: Krisztus mint Isten Báránya, mennyei dicső-

ségében ülve, fogadja az utolsó napon feltámadó hűveit, közöttük a magyar szenteket. A mennyezet alatt körülfutó médaillon-sorban 18 szent mellképe. Az orgonakarzat mellvédjén éneklő és zenélő angyalok fríze.

A *Jézus Szíve-kápolnában* az oltár felett; Jézust imádják a pásztorok; az ablakok között: Jézus a Gethsemani-kertben imádkozik; a bejáratnál falon: Jézust kicsúfolják, Jézus a keresztfán, Jézus megmutatja sebeit a hitetlen Tamásnak. A nyugati falon: B. Alacoque Mária-nak megjelenik Jézus, megmutatja neki szívét. A mennyezet alatt körülfutó médaillon-sorozatban 19 szent mellképét, az ablakok mellett Szent Magdolna és János apostol álló alakjait.

Az alttemplom két mellékapszidának boltívére három-három szentet médaillonokban, az alakok két oldalára egy-egy térdelő angyalt festett a mester.

DR. SZÓNYI OTTÓ

A PÉCSI DÓMMÚZEUM

Az 1925. év végén a pécsi székesegyház Szent Mór-kápolnája alatt, a délkeleti toronytól nyugatra a déli kapucsarnokig egy nagy terem épült, melyet négy déli ablak világít meg és a déli kaputól jobbra tört ajtón át közelíthető meg magából a székesegyházból. Ezenkívül az északeleti torony földszintjét, mely egykor kápolna volt, szintén alkalmassá tették néhány emlék elhelyezésére. Ez a két helyiség fogadja be a székesegyház 1882–1891. években folyt restaurálása alkalmával napfényre került kőfaragványokat, ez a pécsi dóm-múzeum, melyet e sorok frója rendezett meg.

A gyűjtemény anyaga, történelmi szempontból nézve, tízennyolc századot ölel fel. Elkezdve a rómalak pannóniai szereplésétől a XIX. század elejéig. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a dóm-múzeumban az összes művészettörténeli korszakoknak, melyek a székesegyház területén és magában a székesegyházban egymást felváltották, hézagmentes képét kapjuk meg, de mindegyikből van valami felhívó, sőt jellemző is. Ami azonban nemcsak helyi vonatkozásokban érdekes és tanulságos, hanem az egyetemes művészettörténeli relációkban is szinte páratlanul nevezetes, az a román stílus-korszak figurális és díszítő kőfaragványainak körülbelül hétszáz darabra rágó gyűjteménye. Ezen van a hangsúly, ezt kellett a rendezéskor minél alaposabb világtársa helyezni, a többi csak kísérő zene. Hozzá még ezek a faragványok jobbára nem ismeretlenrendeltetésű, hogy úgy mondjam, erraticus kövek, hanem nagyszabású szobrászati alkotások részét, melyek ugyan a dóm épületével való összefüggésükből, sőt az egykor általuk létrehozott művészi egységekből is kiestek, ámde a tudomány rekonstruáló munkája révén újra egységbe hozhatók és azért igaztalan érdekesek. Hítem az, hogy a pécsi dóm-múzeum új életre keltheti a Henszlmannok, Ipolyiak és Czobor Bélák elhunytá óta csak a fővárosához közel eső emlékek körül keringő

középkori művészettörténelmet, melynek még annyi megoldatlan problémája van.

A múzeum e legfontosabb részének kiemelése érdekében némely dolgokat kirekesztettem és máshová helyeztem. Így a székesegyház területén volt római temetőből előkerült emlékeket, néhány bélyeges téglát, a győzhetetlen napistennek szentelt oltárkövet, több feliratos sírkőtöredéket, egy veterán római katona szobrát, egy pannóniai asszony és gyermekének domborművű képmását és egy sírkamra mozaikpadlójának szép mustárjú töredékét. Az őskeresztény temetői kápolnába és ennek lépcsőházában berendezett múzeumi tálóba kerültek. Ebben a környezetben bizonyára jobban érvényesülnek, mint a román stílusú kövek társaságában. A székesegyház környékén feltárt római temető a maga sírkamráival és kápolnáival a vele az egyik egység, a székesegyház a leve összefüggésben volt emlékekkel együtt legyen a másik egység. A dóm-múzeum az utóbbi illusztrálja.

A román stílusú alakos és díszítő faragványok két nagy csoportba oszthatók. Egyik a *székesegyház északi és déli kriptalejárata*, a másik a *néppoltár kápolna* és az ezt a szentély bejáratánál álló két diadalív-pillérrel összekapcsoló *kortárfal*, melybe a szentélybe vezető két lépcsőzet íves kapunyílással voltak belevágvva és amely valószínűleg az ambókkal is szoros kapcsolatban állott. A székesegyház nyugati főkapujának római sírkövekből faragott bélétkövel, melyek együtt egy harmadik egységet alkotnak, egyelőre az északeleti toronyban kellett összehalmozni.

A két csoportot igyekeztem szemléltetőleg bemutatni, amennyire csak lehetett az adatok hiánya mellett. Ne várjon itt senki teljes rekonstrukciót, mert az több okból is talán mindököre lehetetlen. Nincsenek meg már ez egységes műveknek összes alkotórészei. Többszöri pusztításnak voltak kitéve a székesegyház átépítésel alkalmával. Jó szerencse, hogy a lebontott építményeknek



A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZI MÚZEUM EGY RÉSZLETE. A DÉLI ALTEPLOMI LEJÁRATTAL ES EGYÉB. A XII. SZÁZAD VÉGÉRŐL VALÓ KÓFARAGVÁNYOKKAL.

egyes köveit építőanyagként használták fel. Ezek azután előkerültek a dóm falaiból. Más kőveket pedig egyszerűen félredobáltak mindenféle zugokba és lépcsők alá. Ezek is napfényre jutottak, mikor a rejtett üregeket feltárták és a lépcsőket lebontották. Különösen a népoltár-kápolna volt szétdúlva. A restaurálók nem is merték helyreállítását megkísérelni. A kriptalejáratosokat azonban rekonstruálták úgy, hogy a még ép részeket lemásolták, a csorbákat kiegészítették és a hiányzókat kiváló tudományos munkával, melynek szellemi részét Czobor Béla, formai kialakítását pedig Zala György szobrászművész végezte, rekonstruálták. Bármennyire bámulatos is a munkájuk eredménye, melyet néhány lépésre a múzeumi töredékektől a dómban láthatunk, mégis csak egyéni kombináció az, és aki biztos úton akar járni a magyar művészettörténet ez országában, a dóm-múzeum öreg köveit, az igazán dokumentumokat fogja tanulmányozni. Arra azonban én is törekedtem, hogy a két csoportot a lelet korában való állapotában építsem föl a rendelkezésre álló fényképek alapján. A múzeumi helyiség méretei miatt, továbbá a jó napvilágítás érde-

kében azonban az altemplomi lejáratosokat kiterítve rendeztem el, a népoltár-kápolnánál pedig csak az alaprajzát szemléltetem, a boltozatot ellenben kénytelen voltam a közbelátott állványon sejtetni.

A rendezés részleteiből néhány mozzanatot ismertetek. A múzeum bejáratától balra a lépcsős állvány elején az *északi kriptalejárat* tárul elénk. A legalsó sorban a lejárati északi falának alsó képsoráiról a világ teremtésének négy fülkébe osztott négy jelenete van: a teremtő Isten, lábai alatt az egy-egy napon teremtett dolgokkal; a bal végén az ember. E sorozat fölött az első emberpár bűnbeesése és a paradicsomból való kiűzetése következik. Ennyi maradt meg a falból. A keleti fal alaposan megrongált utolsó fitélete az előbbi után folytatódóan van elhelyezve. Mindkettő fölé a polcokon az északi lejárathoz tartozó töredékek, keretpárkányok, rozetták, vállkövek, stb. sorakoznak.

A múzeum nyugati falát a *déli kriptalejárat* három egymás fölötti dombormű-szalagja foglalja el. Az alsóban Sámson próféta történetének főbb eseményei: az orosz-lán állkapcsát szétfeszíti, megvakítja. Egy



ÁDÁM ÉS ÉVA BŰNBEESÉSE

Dombormű a pécsi székesegyház altemplomába vezető északi lejáratról. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



AZ ISTEN ALAKJA. Kő-dombormű a pécsi székesegyház
altemplomába vezető északi lejáratról. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



ÁDÁMOT ÉS ÉVÁT AZ ANGYAL KIŰZI A PARADICSOMBÓL

Dombormű a pécsi székesegyház altemplomába vezető északi lejáratról. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



FELTÁMADÓK AZ ÍTÉLŐSŐ ÍTELETKOR

Kőfaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeum tulajdona



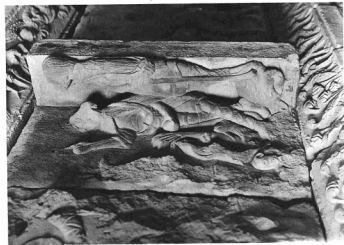
**A VAK SÁMSONT VEZETI EGY IFJÚ. SÁMSON FÁT TÉP KI. SÁMSON MEGRÁZZA A FILISZTEUS
TEMPLOM OSZLOPÁT. A TEMPLOM ÖSSZEDŐL**

Díszített keretek. Kőfaragványok a pécsi székesegyház altemplomába vezető déli lejáratról. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



A HÁROM NAPKFLETI KIRÁLY ÁLMÁBAN VESZI AZ ANGYAL FIGYELMEZTETÉSÉT
Dombormű a pécsi székesegyház altemplomába vezető déli lejáratról

A pécsi Dóm-múzeumban



A BETHLEHEMI PÁSZTOROK VESZIK AZ ANGYAL ÜZENETET
KÖRISZTIUS SZÜLETÉSÉRŐL. Dombormű a pécsi székesegyház
altárpólomába vezető déli lejáratról. XII. század vége

A pécsi Dóm-múzeumban

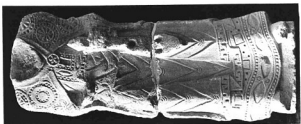


HERÓDES ÉS KÍSÉRETE FOGADJA A NAPKRELETI MÁGISOKAT
Kő-dombormű a pécsi székesegyház altárpólomába vezető déli lejáratról. XII. sz. vége

A pécsi Dóm-múzeumban



JÁKOB. Dombormű a pécsi székesegyházból, a XI. századból
A Magyar Nemzeti Múzeumban



APOKALIPTIKUS AGGASTYÁN
 A PÉCSI SZÉKESEGHÁZ
 SZENTELY-KORLATJARÓL, XII. század vége
 A pécsi Dóm-múzeumban



APOKALIPTIKUS AGGASTYÁN
 Kőfaragvány a XII. századból, a pécsi
 székesegyház szentély-korlátjáról
 A Magyar Nemzeti Múzeumban



APOKALIPTIKUS AGGASTYÁN
 XII. századbeli kőfaragvány
 a pécsi székesegyházról
 A pécsi Dóm-múzeumban



APOCALIPTIKUS AGGASTYÁN FEJE
Kőszobor-fragmék a pécsi székesegyház szentély-korlátjáról. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



APOSTOL, DISZITMÉNYES KERETBEN
Kő-dombormű a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



APOSTOL
Dombormű a pécsi székesegyházból
XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



ANGYAL. Kő-dombormű a pécsi székesegyházból, a XII. század végéről
A pécsi Dóm-múzeumban



NŐI FEJ

Kőfaragvány a pécsi székesegyházból, a XII. századból
A pécsi Dóm-múzeumban



ANGYAL. Kő-dombormű a pécsi székesegyházból, XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



KÓFARAGVÁNY-TÖREDÉKEK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ
NÉPOLTÁR-BALDACHINJÁRÓL. Fenn középen a holtzatot záróköve
Isten-Báránydől. XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



MADARAS DÍSZÍTŐ-FRIZ
Kőfaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



MADÁR-MOTÍVUMOS FRIZ A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL.
XII. század vége

Kőfaragvány a pécsi Dóm-múzeumban



MADARAK. Díszítő kőfaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század

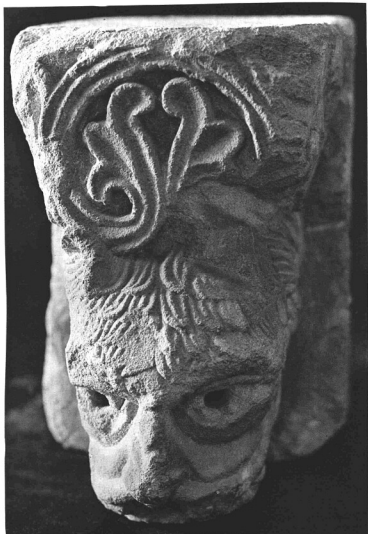
A pécsi Dóm-múzeumban



FEJET MARGANGOLÓ ÁLLAT. Díszítő kőfaragvány a pécsi székesegyházból, XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



OROSZLÁN. A pécsi székesegyház népoltára mellől, XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



KONZOL A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL. Kőfaragvány a XII. század végétől
A pécsi Dóm-múzeumban



PÁRKÁNY-KONZOL
Kőfaragvány a pécsi székesegyházból
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



PÁRKÁNY-KONZOL A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZBÓL
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



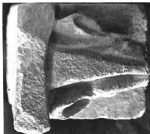
PÁRKÁNY-KONZOL A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZ APSISÁRÓL
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



PÁRKÁNY-KONZOL A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZ APSISÁRÓL
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



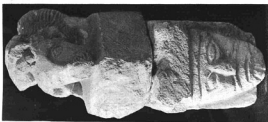
PÁRKÁNY-KONZOL, Kőfaragvány
a pécsi székesegyház apsisáról
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



PÁRKÁNY-KONZOL A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZ APSISÁRÓL
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



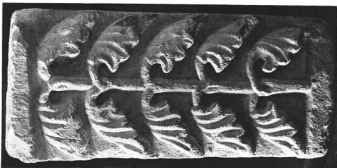
KONZOL. Kőfaragvány a pécsi székesegyházból
A pécsi Dóm-múzeumban



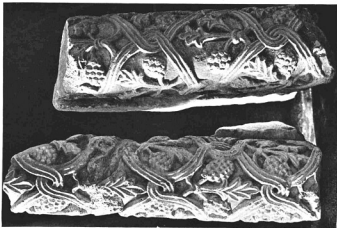
KOSFÉJETTÉPŐ ÁLLATKAROM
ÉS PÁRRÁNY-KONZOL, a pécsi
székesegyházból. XII. és XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



KONZOL. Kőfaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



DÍSZÍTÓ KÓFARAGVÁNY
A PÉCSI SZÉKESEGHÁZBÓL. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



OSZLOPTÖRZS-TÖREDÉK A PÉCSI SZÉKESEGHÁZBÓL.
XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



OSZLOPTÖRZS-TÖREDÉK A PÉCSI
SZÉKESEGHÁZ NEPOLTÁR-BÁL-
DACHINIARÓL. A XII. század végétől
A pécsi Dóm-múzeumban



PÁRKÁNY ÉS VÁLLKŐ

Faragványtöredékek a pécsi székesegyházból. XII. század

A pécsi Dóm-múzeumban



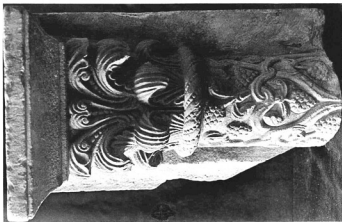
ROZETTA. Kőfaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század

A pécsi Dóm-múzeumban

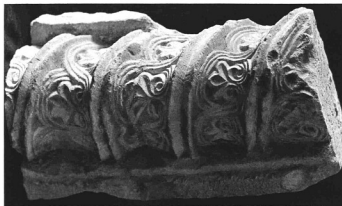


XII. SZÁZADBELI KŐFARAGVÁNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL

A pécsi Dóm-múzeumban



FÉLOSZLOP A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL, XII. SZÁZAD
A pécsi Dóm-múzeumban



IVBORDA, Kőfaragvány a pécsi székesegyház
népoltár-buldachinjáról, XII. század vége
A pécsi Dóm-múzeumban



DÍSZÍTMÉNYES KÓLAP
a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



DÍSZÍTETT KAZETTA
Kólaragvány a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



DÍSZÍTMÉNYES KÓLAP (KERESZT).
A pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



DÍSZÍTETT KÓLAP
a pécsi székesegyházból. XII. század
A pécsi Dóm-múzeumban



KENTAJR, Dombornál a pécsi székesegyház hátsó falán az egyik oszlopfőjén
A pécsi Dóm-múzeumban



ÁDÁM AZ ALMÁVAL, SASOK
Oszlopfői a pécsi székesegyházból, XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



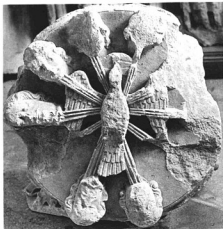
A PARADICSOMI KÍGYÓ, A pécsi székesegyház XI. századi oszlopfője
A pécsi Dóm-múzeumban



SZIRÉN KÉT HALFARONKKAL, Vállkő a pécsi székesegyházból
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



OSZLOPFEJEK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL
XI. század
A pécsi Dóm-múzeumban



GÓTIKUS BOLTOZATI ZÁRÓKÓ
A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL. XV. század
A pécsi Dóm-múzeumban



PÜSPÖKSZENT FEJE. Kőfaragvány
a pécsi székesegyházból. XV. század
A pécsi Dóm-múzeumban



SZENT SZOBRA
A pécsi székesegyházból. XV. század
A pécsi Dóm-múzeumban



MÉRMŰVES GÓTIKUS ABLAK FELSŐ RÉSZÉNE A PÉCSI SZÉKES-
EGYHÁZ SZENTELYERŐL. b) SZENT GYÖRGY, Dombormű a pécsi
székesegyház szentélyéből, XIV. század

A pécsi Dóm-múzeumban



Felülről lefelé: Szatmári György pécsi piliszláncai (1506-1521)
a pécsi székesegyházhoz épített hátrólí ablakkeret. Szatmári
renaissance pantoponortumának oromvirágja. Sorontek gótkus
fülkében. A pécsi székesegyházról

A pécsi Dóm-múzeumban



ALSÁNI BÁLINT PÉCSI BIBORNOR-PÜSPÖK SÍRKÖVE, 1408
A pécsi Dóm-múzeumban



GYÖRGY PÉCSI KANONOK, ARGESI PÜSPÖK SÍRKÖVE, 1400
A pécsi Dóm-múzeumban



RENAISSANCE VÖRÖSMÁRVÁNYFARAGVÁNY-TÖREDÉK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL.
A pécsi Dóm-múzeumban



RENAISSANCE KÓFARAGVÁNY-TÖREDÉK. A pécsi székesegyházból
A pécsi Dóm-múzeumban



HONSBRUCH BERTRAM GRÓP SÍREMLÉKE, VALÓSZÍNŰLEG MATTIELLI MŰVE. 1720 körül
A pécsi Dóm-múzeumban

lfjú vezeti a vak Sámson, visszatérő erelét fakítéppéssel próbálgatja. Összedönti a filiszteusok Dágon-templomát. Gedeon a gyapjával. A középső sorban az anyali üdvözlet, Krisztus születése, a pásztorok imádása, a három király Heródesnél, majd az ágyban fekdüve veszik az angyal figyelmeztetését, a belfellemi gyermekgyilkosság és az Egyiptomba menekülés. A harmadik sorban a Jeruzsálembé való bevonulás és az utolsó vacsora töredékes domborművű ábrázolásai.

Ezen a remek cikluson a művész, a kultúr-történész és a hívő egyaránt megtalálják a maguk számadását. A jelenetek megkomponálása, a térbe helyezése, a drágakövesgyöngyös kosztümök, a belfellemi pásztorok viselete és a derűs naivság a felfogásban mind biztosítják a franciás szellemű alkotások népszerűségét. De ami mindenél fontosabb, az, hogy e faragványok művészeti kultúránk ősiségének kitűnő bizonyítékai. Ilyen nagyszerű műveléssel díszítette a XII. század végének magyarja az Isten házáat.

A múzeum déli falának két első ablakja között állnak a dóm XII. századi *népolitár-kápolnájának* pompás maradványai. A mai népolitár helyén állt egy boltozott, kis kápolna, mely a népolitárt (keresztoltárt) foglalta magában. Ragyogott az aranyozástól és színektől. Sarokszlopainak és boltozati bordáinak növényi motívumokból alakított, finom lapos faragású díszítményei a román stílus virágzása korának nagy művészi fantáziájáról és kitűnő technikai készségéről tanuskodó emlékei. A kápolna boltozatának közepébe, a záróköbe az Isten Bérénya van bevéve.

A pécsi székesegyházban talált *többi, román stílusú, alakos és díszítményes faragvány* úgy fogom fel, mint a népolitár-kápolna szét-szóródott és azért nagyon nehezen lokalizálható alkotórészeit és a vele kapcsolatban volt, de teljesen elpusztult, nagyszerű szentélykorlátfal elemét. Ide néhány száz kő tartozik, nagy tömeg, melynek egyes darabjai szerkezeti szerepüket ugyan világosan feltűntetik, de egységbe tömörülésük eredményét csak sejtetik. Fáraóságos kombinációkkal eljutottam a rekonstrukciós bizonyos fokáig és a lényeges kérdésekben már nincsenek kételyeim, de egyéni felfogásom-

nak a kövek elrendezésében való kidomborításával nem akarok elébe vágni a más irányú rekonstrukciós kísérleteknek s azért ezt az anyagot csak a motívumok rokonságának rendjében állítottam össze. Például nagyon jól látom, hogy néhány pikkelyes lap a kápolna tetejéről való és azt is látom, hogy ez a tető nem lapos volt, mint ahogy Gerecze Péter egyik dolgozatában még rajzban is feltűntette, hanem enyhén lejtő gúlaalakú, mégsem rekonstruáltam a tetőt. Azt is tudom, hogy a néhányszor előforduló lantos alakok nem mások, mint Szent János evangélista Jelenésél könyvében olvasható citerás öregek (nem pedig Dávid királyok — mint mondták), kik az Isten Bérénya előtt hódolnak, amint ezt igen sok, középkori, miniatűr kódexben, köbe faragva dómok kapuzatain, sőt a miénkhez hasonló szentélykorlátón is találjuk, mégsem vittem át ide az utóbbiakon látott sémát. A részletek rekonstrukciósában ugyanis egész bizonyosan tévednék. Az ilyen dolgokat az ember értékekben mondja el, nem pedig a múzeumban.

Az idevágó sorozatokban gyönyörűen stilizált angyalokat, az apostolokat és evangélistákat látjuk többek között. A díszítményekkel borított kövek közt párkányokat, ívhajlásokat, kazetta-feneket, oszlopfejeket és egyéb építészeti elemeket találunk. A díszítmények motívumai állatok, így oroslánok, madarak, de főleg növények, a szőlő-inda, -levél és -fürt, a fenyő tűi és toboza és csipkés levelek a legkülönbözőbb változatokban. A díszítmények stilizálása egyöntetű, amennyiben mindig síkban marad és az ékrovásra emlékeztető. Az inda is, levél is vajatokkal van plasztikussá varázsolva. A naturalizmus alig csillan fel némely apróságban. Emeli a faragványok hatását a színezés, a mélyedések kékje, a szegélyek vöröse vagy zöldje. Az aranyozásnak is megvan a nyoma. Mindezek a faragványok a dóm belsejében foglaltak helyet. Nem nagytűzés, ha azt állítom, hogy a pécsi dóm interieurja a XII. század végén szebb és pompásabb volt, mint ma az elismerten művészeti restaurálás után.

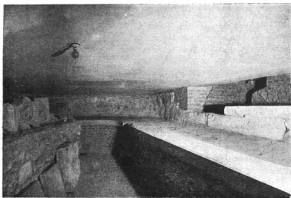
A nagy figurális oszlopfejek a középkori szimbolika rejtelmeibe vezetnek a szemlélet. Ott látjuk a bűnbeeső Ádámot, klt a kígyó fenyeget és a kentaur fejszével akar levágni.

Egy másik fejezetben a kétfarkú szilén emléketetett a világ hiúságára és csábításaira. A dóm külsőjéről is vannak kőfaragványaink. Legnevezetesebbek a szentély-záradékok főpárkányairól való *szörnyfejes konzolok*. A székesegyház *gotizáló* átépítésével aránylag kevés emléket hagytak hátra. Az építészeti, szerkezeti elemeken kívül, minők a párkányok és ablakkeretek, néhány díszítő szobrászati emlék hívja ki érdeklődésünket. Így a hatásos *Szent György-dombormű*, mely valószínűleg egy oltár reliefs-je volt, továbbá egy szentek szobraival díszített *oltár maradványai*. Ezek az aranyozás és színezés is érdekes. A gotikus emlékekhez soroljuk *Alsónál Bálint* bíbornok, pécsi püspök és *Henricus* pécsi püspök sírkövét. Az 1408-ban, ez 1445-ben halt meg. A hazánk történelében szerepet játszott két férfiú képmása is meg van örökítve a sírköveken. *Georgius* pécsi kanonok, kinevezett argesi (Románia) püspök arcképes sírköve 1400-ból vagy tén 1402-ből ugyan-csak becses történelmi emlék. A *renaissance* dicső művészeti korszakát elsorángú mű, a *Szatmári-féle szentség-tartó ház* vörösmárvány oromvirága képviseli, melyet másolattal pótolnak a pastoforiumon. De van itt még néhány töredék,

így egy pillérnek töredéke egy kentaurnak és rajta lovagló amazonnak domborművü képével, melyek azt mutatják, hogy a Szatmári-korszak a XVI. század elején más szép faragványokkal is gazdagította a székesegyházat. A dóm délkeleti tornyához épített *Szatmári-féle ház* két ablakkerete elmélyíti a humanista püspök művészetpártolásáról való jó véleményünket.

A *barokk* és a *rákövetkező stílusok*, a *klasszicizmus* is, a pécsi kanonokoknak egykor a székesegyház padlójában volt, kehlheimi kőből faragott címeres sírkövein mutatkozik. Ezek helyi, sokszor azonban országos történelmi vonatkozásokban is nyujtanak értékes adatokat a kutatóknak, művészeti szempontból pedig az itteni kőfaragás színvonaláról világosítanak fel. Van azonban egy jelentős barokk emléke is a dóm-múzeumnak, melyet az északkeleti toronyban állítottam fel. Ez az 1716-ban Péterváradnál a törökökkel való csatában elesett *Honsbruch Ferenc Bertram* gróf tábornoknak 1726-ban készült *síremléke*, melyet a melki bencés monostor lépcsőházában álló emlékmű után ítéve, *Mattielli Lorenzo* művének tartok. A hit és állhatatosság koporsóra támaszkodó szobrai és a tábornok elesését ábrázoló dombormű díszíti.

DR. SZÓNYI OTTÓ



A PÉCSI ÓSKERESZTÉNY TEMETŐKÁPOLNA BELSEJE
PALFESTMÉNY-MARADVÁNYOKKAL ÉS EGY OLTÁR TÖVÉVEL. Kr. u. IV. század

A PÉCSI Ó-KERESZTÉNY TEMETŐ, SÍRKAMRÁI ÉS KÁPOLNÁJA

Nagy izgalmat keltett Pécsen 1780-ban az a lelet, melyre a székesegyház délkeleti tornyához épített Szatmári-féle XVI. századeleji, renaissance épület lebontásakor bukkantak. Az épület alapjai között egy földalatti kamra és ennek elején egy kis előcsarnok tűnt elő. A kamra padlóján erősebb alkatú emberi csontok hevertek, a kamra falai töredékes festményekkel voltak borítva, olyanokkal, amilyeneket néhány Rómában tanult pécsi pap a katakombákban látott. Hamar kialakult ezek láttára az a vélemény, hogy egy az üldözések alatt odamenekült keresztény csontjai s a kamra egy katakomba, melyet a keresztényüldözések idejében menedékkül építettek. Nemsokára ezután a kamráról keletre tizenhárom, téglából falazott római sírt ástak ki, melyeknek egyikén a Krisztus-monogrammot lehetett látni. Két sírban üvegedényeket találtak; ezek beszáradi tartalmát vérnek nézték s azt gondolták, hogy egy vértanu felgott vére. Garampi bíboros megvizsgáltatta s kiderült, hogy nem vér. Mi már jól tudjuk, hogy a halott mellé tett olaj, bor és méz vegyülete lehetett, a túlvilágra adott útravaló eleség. A leletet a pécsi káptalan megbecsülte, bevezető folyosót építtetett hozzá s később is gondozta. 1864-ben Henszlmann Imre tanácsára kútsatta és a nedvesség ellen védelmiül a kamra boltozatára egy második boltozatot építtetett, ami azonban a nedvesség rombolásait nem gátolta meg, sőt fokozta. Hogy a hazai műemlékgondozás mennyire értékelte, mutatja az, hogy Schulek Frigyesse 1879-ben tervek készíttetett a sírkamra megvédése végett föléje építendő díszes kápolnáról. Ez azonban nem került kivitelre. 1913-ban végre komolyan hozzáfogtak a sírkamrának a nedvességtől való megszabadításához. E célból kútsták azt, kiszárolták, belefoglalták egy vasbeton burokba és jól kiesztelt szellőztető csatornákkal vérték körül. A védőberendezés kifogástalanul működik azóta, a sírkamra száraz. Ez alkalommal a sírkamra környékén ásások foly-

tak, melyek két másik sírkamrának fölfedezését, kilenc sír feltárását és nagyon érdekes leleteket, mint cipőbőrmaradványokat, bronz ruhakapcsot, két üvegedényt, egy gyermek nyakláncának üvegyöngyeit és egyik sírből negyvenkilenc, különböző formájú agyagedényt eredményeztek.

1922-ben a pécsi székesegyház vízmentesítésére került a sor s e célból csatornákat ástak körülötte, északi és nyugati oldalán. Ebből az ásatsból a régészetnek is nagy haszna volt, amennyiben egy újabb sírkamrának, ezen a területen a negyediknek és egy ó-keresztény temetői kápolnának fölfedezésére vezetett. De voltak egyéb leletek is. Több felüllet római sír, egy összeomlott, festett sírkamra töredékei és több százra menő falfestmény-töredék. Középkori épületmaradványok és kőfaragványok is akadnak a rengeteg törmelék között, sőt egy régi bazilikának nyomai is. Ez természetes, mert az itt nagy területen fekvő római és egy részében ó-keresztény temetőre építették rá a székesegyházat, majd egyéb templomokat és házakat egészen a renaissance korig, amelyek azonban a székesegyházat kivéve mind elpusztultak. *Nagyszerű lelőhelye ez a terület legalább is egy évezred építkező tevékenységének. Mint az ásások vezetője mondhatom, hogy ha ezt a területet végig fel lehetne ásní, nagy meglepetésekre lehetne kilátás. Az egyik sírkamrától három méternyire megtapogaltam már egy másik sírkamra falát, ezt azonban nem volt már módom kúdsni. A székesegyházról távolabb, de még mindig a római temetőnek körzetében minden építkezéskor bőven kerülnek napvilágra a legkülönbözőbb funebrális emlékek. A temetőnek ma is látható és kényelmesen megközelíthető és villamos világítás mellett megismerhető emlékei a következők. Négy sírkamra, közöttük a falfestményekkel díszített ó-keresztény kubilikum, egy római sírláda tartalmával együtt, az ó-keresztény temetői kápolna és az ennek új lépcsőházában felállított szekrényben kiáll-*

tott ingóságok: római edények, falfestmény-töredékek, téglák, cipőbőrmaradványok, pénzérmék, gyöngyfűzér, fibula, római és középkori kőfaragványok.

A *festett sírkamra*, mely szorosan a székes-egyház déli homlokfala előtt, 4 $\frac{1}{2}$ m-re a tér színe alatt van, két helyiségből áll: egy kis előkamrából, melynek jobb oldalfala előtt római téglából falazott pad van, bejárati falán pedig egy kandelébert ábrázoló fal-festmény, és magából a sírkamrából. Ebbe az előkamrából félköríves, alacsony ajtónyíláson lépünk be. Külsőbbköve egy mecseki márványdarab. A 10 m² nagy, négyszögű helyiség római téglából épített dongaboltozattal van fedve. Az ajtóval szemben levő északi falában egy négyszögű nyílás, mely egy földfeletti templom, bizonyára egy bazilika félköríves falú szentélyzáradéka szült, ennek falát látni lehet, ha a nyílásba benézünk. A nyílás alatt a falból előreszökő, római téglából rakott lábazat. Az egész díszpozíció a katakombák arcosollumaira emlékeztet, habár itt nincs sírláda.

A sírkamra legnagyobb nevezetességei, melyek azt a *katakombákon kívül egész Európában egyedülállóvá teszik, a falait borító, keresztény tárgyú és a katakombákéhoz hasonló kivitelű festmények, igazi friss vakolatba festett freskók*. A másfél ezredéves koruk viszontagságai, de főleg a nedvesség nagyon megviselte őket, de azért még jól felismerhetők.

A belépővel szemben, a falnyílás felett a körbe komponált *Krisztus-monogramm*, Krisztus nevének két első betűjéből, a görög K-ból és R-ből (K, P) alakított Konstantinuszi forma. Ettől oldalt jobbra *Szent Péter*, balra *Pál* apostolfejedelem álló alakja, római fehér tunica-köntösbe és pallium-palástba öltözve. A tunica mellrészén kettős szalaggal (clavus), amely korhatározó jelentőséggel bír. Az apostolok a Krisztus-monogramra mutatnak. Koller Józsefnek a pécsi püspökség történetéről írt munkája 1804-ben megjelent bevezető kötetében közölt metszeten iratkereset tartanak az apostolok, mi most már nem látható. Péternek rövid hoja és szakálla van, Pálnak kopasz a feje, szakálla hosszú, hegyes, úgy amint a katakombai ikonografia ábrázolta őket. A fal félköríves felső záradékvonala mentén vörös virágfűzerek függnek, melyekre zöld, villalalakú fűzerek

vannak ráakasztva. Teljesen egyezik ez a motívum több római katakomba díszítésével, például a Kallistus-katakombáéval. (Wilpert, Die Malereien der römischen Katakomben II. 143. t.) Általában megjegyzem, hogy a pécsi kubikulum majdnem valamennyi fal-festményére lehet analógiákat találni a római katakombákban, az ó-keresztény szarkofág-szculpturában és az aranyalapú üvegeken. A jobb oldalfalon egy képciklus kezdődik. Első tagja az *összülők bűnbeesése*. Ádám és Éva az almafától kétoldalt állnak. Éva felsőteste és az almafa jól láthatók, Ádámnak csak a lábai. A fal közepén volt, bekeretelt képből csak egy csipőrésztlet és egy fej felső sávja látszik. Régebben egy a *Dániel* prófétát az oroszlánok vermében ábrázoló képhez tartozónak gondoltam ezeket, most egy *Jó Pásztor*-hoz. A fal végén kettős jelenet egybekomponálva: *Jónás* prófétát a tengerbe dobják a hajóról, a hal elnyeli és újra a hal, *Jónás* a borostyánlugasban. Láthatók itt: két alak egy hajóban állva, a hajó árboca, kötelei, *Jónás* felfordított lába, alul a sárkányalakú hal kétszer, a hajó forán *Jónás* mezíttelen, álló alakja, fejénél a borostyánleveles ág. Utóbbi arra vonatkozik, hogy a Biblia szerint az Úr *Jónás* feje fölött a lugast elszártította, hogy rákényszerítse a bűnbánat hirdetésére Ninive városában. A római katakombák hasonlatyú képein lopótluklugas van, itt borostyán. Előbbi Szt. Ágoston, utóbbi a dalmáciai születésű Szt. Jeromos, a Szentírás latinra fordítója vitatta az Írás megfelelő helyén álló szóján.

A nyugati oldallal végén *Noé*t látjuk, a ládával a bárkában állva, amint a vízözön után olajfaágot hozó galambot fogadja. Azután a fal közepén *Szűz Mária* kendős, gyönyörűen festett feje és az ölében ülő kis Jézus fejének felső töredéke. Feléjük lépkednek a látkban ajándékaikat hozó, frigitl sápkás, katonaköpenyes, szűk ruhágos, tehát nem római, hanem barbár nadrágatú *három napkeleti király*, a *mágusok*.

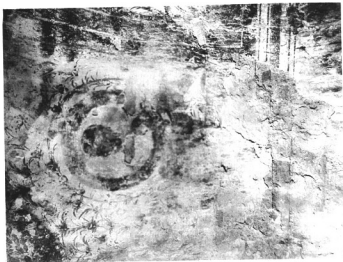
A bejárati falon félkörben *akanthus-levelek* és *indák* és a színes keretsávok, melyek itt minden képet körülvesznek, és pedig többszörösen, ami szintén korhatározó sajáttság. A dongaboltozat közepén újra a *Krisztus-monogramm*, de olajfalevélkoszorúban jelenkezik. Hozzá támaszkodik négy ponton négy, vörös szalaggal átkötött *virágcsokor*.



FALFESTMÉNYEK (Krisztus-monogramm, Péter és Pál apostolok és füzérek) A PÉCSI ŐSKERESZTÉNY SÍRKAMRA ÉSZAKI FALÁNAK SZELLŐZTETŐ NYILÁSA KÖRÜL. Kr. u. IV. század



A PÉCSI ŐSKERESZTÉNY SÍRKAMRA ÉSZAKI FALA A KRISZTUS-MONOGRAMMOT ÉS PÉTER-PÁL APOSTOLOKAT ÁBRÁZOLÓ FALFESTMÉNYEKSEL. Kr. u. IV. század közepe



A PÉCSI ÓSKERESZTÉNY SÍRKAMRA BOLTOZATÁNAK RÉSZLETE:
 EGY SZENT MELLKÉPE KERÉK MEDAILLONBAN. Festmény a Kr. u.
 IV. század közepéről



ÉVA FEJE AZ ÖSSZILÓK BŰNBESÉST ÁBRÁZOLÓ
 FALFESTMÉNYRŐL A PÉCSI ÓSKERESZTÉNY SÍRKAMRÁBAN
 Kr. u. IV. század közepeéről



MADONNA FEJE, fallemény, a pécsi őkeresztény sírkamrában, a IV. század közepéről



RÉSZLET A PÉCSI ÓSKERESZTÉNY SÁRKAMBA FALFESTÉSSEL DÍSZÍTETT BOLTOZATÁRÓL.
Női szent a kerek medallionban. Virágoszokrok, éjszakai virágok a mennyei paradicsomként képzésére.
Páva, mint a halhatatlanság jelképe. Kr. u. IV. század közepéről

Ezekre 2—2 páva és fehér galamb néz egymással szembeállítva. A képmező sarkai-ban négy kerek, gyöngyöskeretű medail-lonban női szentek mellképei en face hely-zeiben, érdekes római as arcípussal, hajví-selettel és köntösük mellrészén két szalag-gal. A képek között a fehér alapon vékonyka levelek és vörös virágok vannak elszórva. A festmények jelbeszédjükkkel a halóra és az örök üdvösségre vonatkozó vallási esz-méket akarnak kifejezni és a sírkamra láto-gatóinak figyelmébe ajánlani. Körülbelül ezt a gondolatot: Ime, Krisztusban van az üdvösség! Valamint az Úr a bűnbeesett ös-zszülöket, Jónást és Nőt kiszabadította a halálveszedelmek torkából, úgy szabadítsa meg a gonosz lélek töreiből az itt elemetettek lelkeit, mert keresztények voltak, kik hittek az Úr megtestesülésében. És mint jó pász-tor vegye fel őket az ő országába, a para-dicsomkeribe, az ő és szentjel társaságába, hol a halhatatlanság (a pávák főzött húsát a régiek romolhatatlannak hitték), örök béke (galambok) és szeretet (rózsák) uralkodik. A falfestmények szafnakálaja rövid, mint a freskónál nem lehet máskép. Az alap mindenütt a meszes vakolat fehérje. Vörös, sárga, kék, zöld, barna és fekete a színek. A sírkamra korát a Krisztus-monogramm alakja, az alakok ruházata, a festés kivitelé-nek módja és két itt talált római pénz alap-ján a Krisztus utáni IV. század közepére tehetjük. Festője bizonyára ismerte a római katakombák falképeit. Bár a festmények mű-vészi színvonalát nem lehet magasnak mon-dani, azonban a festő még a jó hagyomá-nyoknak provinciális képviselője.

Hogy a kamra valóban sírkamra volt és nem keresztelőkápolna, mint Henszlimann és utána mások állították, annak csattanós bi-zonyítéka a sírláda tetejének vakolathézagja a bejáratról jobbra eső falrészleten.

A festett sírkamrától nyugatra, tőle nem egészen egy méter távolságra van egy 1913-ban felfedezett sírkamra. Íves ajtónyílása előtt egy szép bronz kulcs feküdt. Belsejét félméter magasan törmelék és fenyő borí-totta, ebben feküdtek a kamra feltört sírlá-dájából bizonyára a vándorló népek által kihányt csontok és cserépedény-töredékek és a felszínén egy tyúktojás héja állt. Ez a kamra is dongaboltozatú. A falak polyvás vakolattal vannak borítva, amelyen itt-ott

régi mécsesek koromfoltja látszik. Hátsó falát egész szélességében a római téglalából falazott sírláda foglalja el. Háztetőalakú fö-dele hiányzik, de oldalt a vakolathézag még megvan. Padlója téglás volt. Nyugati sarká-ban egy nagy faltörés van.

Eből a sírkamrától a festett sírkamra felé vezető, 1913-ban épült folyosón pillérma-radványok láthatók, amelyeket a festett kamra felett egykor volt bazilika maradvá-nyainak tartok, részben pedig a festett sír-kamra falpillérei azok.

A székesegyház előtti térről egy hatalmas monolith, budafai homokkő obeliszk tövé-ben nyúló ajtón belépve a földalatti nekropo-lishoz vezető folyosóba, annak elején, egy fahíd alatti tótongó gödörben a harmadik pécsi kubikulumba tekintünk bele. Ennek a boltozata hiányzik, szintén donga volt. Sír-kamra-jellegét bizonyítja az északi fala előtt álló kő-sírláda, mely töredékesen maradt fenn, egyik oldalának és háztetőalakú, vé-gein ekroterionokkal ellátott födelének da-rabjai mellette fekszenek. A szarkofág durván van kifaragva, finomabb részlet nincs rajta. Felette a falban egy félhengeralaprajzú fülke van, illetőleg minthogy felső befejezését nem ismerjük, kürtőnek is tarthatjuk. Rendel-tése bizonytalan. Lehetett szellőzőkérmény, de mécsesek, illatszerezsedények elhelyezé-sére szolgáló falfülke is. A sírkamra bejá-rata a déli oldalon volt, mint a többi sírkamráé is, félköríves.

A bevezető folyosón tovább haladva, jobb-ról egy 1913-ban épült kubikulumszerű he-lyiségbe tekintünk be, melynek rendeltetése az, hogy egy tipikus római sírt fogjon kö-rül. A sírláda oldalfalai terméskőből épültek meg, a teteje azonban háztető módjára egy-másnak támasztott nagy födélcserepekből áll. Egyik cserép le van emelve s láthatjuk a sír tartalmát. A sír fenéke homokkal van behintve. Erre fektették a lepedőbe csavart holttestemet, melynek csontvázát itt látjuk. A pécsi római temetőben az összes sírládák keletnyugati irányban fekszenek és a halott feje a sír nyugati végén van kelet felé for-dítva. A sírmellékletet általában nagyon szerénynek, egy-két üvegedény vagy agyag-csopor, fibula, rézpénczdarabok és elvéve vasdarabok, valamiféle fegyver elrozsdáso-dott maradványai. Egyik sírban a halott bő-r-cipője még a lábán voltak és a betédelő le-

vegő hatására estek szét, egy másikban pedig 49 agyagedényt találtam.

A *negyedik sírkamra*, mely a legkisebb a négy közül, a dómter nyugati felén van. Szerkezetben egyezik a többivel, négyszögű, dongaboltozatos. Északi fala egy későbbi építkezéskor megsemmisült. A falak nincsenek bevakolva, kivéve a déli falat, amelyre az alacsony és keskeny ajtónyílás van bevágva. Nem félköríves, hanem egy nagy, meg nem faragott kövel van vízszintesen lezárva. Az oldalfalához egy-egy sírláda van termésköböl építve, háztetőalakú téglafödélük töredékesen maradt meg.

A székesegyház dényugati tornyával szemben nyugatra, a püspöki székház egyik sarkában 1922-ben épített, homlokzatán felirattal ellátott műkőházikóban levő lépcsőzeten jutunk le az *ó-keresztény temetői kápolnába*, melyet lóherealakú alaprajza miatt, melyet az aszfalton kövel kirakva látunk, cella trichorának nevezünk.

A kápolna eredetileg a föld felett volt s csak a Mecsekéről másfél évezred alatt lesodort hordalék temette el a föld alá. Falai átlag 1-30 m magasságban állnak még. Alaprajza három félköríves fülkéből, melyek közül kettő ép, képződik. Mennyezete most a külső támpillérek által jelzett boltozat helyett egy vasbeton-lap. Rómaiisan készített mészbeton padlózatába egy folyosót kellett belevágni, hogy a kápolnában meghajolás nélkül lehessen járni. A falak mentén húzódó pad felszíne az eredeti padlószint. A kápolnának a Rómában és Dalmáciában a Spalato mellett Salonában látható analóg alaprajzán kívül két nevezetessége van. A keleti félköríves fülke bejáratát átfogó kőlépcsőfok közepére állított oltár lábuzatának 1-29 m hosszú köréteget mutató maradványa az egyik. Azt a köréteget megállapítani, hogy az oltár az ó-keresztény korból származik-e még, vagy egy középkori oltár maradványa-e.

A másik a falakat körskörül borító festés. Két festékréteg van egymás felett, egy régiebb és egy újabb. A felső törékkel kevert, bízánci jellegű vakolatrétegen fekszik és egy függőnyt ábrázol, melynek ívszeletek sorozatából álló alsó szegélysváján a szövés technikájából vett, keleties jellegű díszítményi motívum húzódik végig. A függőny redőzetét jelző sárga-vörös és zöld sávok közti fekete levelekkel és pettyekkel körülvevő kerek foltok vannak elszórva. Ezek a díszítményi motívumok római keresztény bazilikák fal-festményein gyakran fordulnak elő, minthogy azonban azok ott a IV. századtól a XIII. századig használatban voltak, bajos megállapítani a pécsi cella trichora falfestéseinek korát és még hozzá itt egy régiebb falfestési réteg is van. A függőny felett egykor alakos képszalag vonult végig, mely feliratokkal is el volt látva, mint két itt talált töredék mutatja (OVE és AP), de a betűknek típusa nem ó-keresztény, hanem román majuscula. A kápolna déli falában levő, most befalazott ajtónyílás a kápolna most nem látható előcsarnokocskájába vezetett. Ennek padlója alól egy kősírláda, mégpedig egy a halott testéhez szabott, a lábak felé szűkülő, került elő, feldúlt állapotban. Az ilyen sírládák, melyekhez hasonló hármat a festett kubikulum táján egy felsőbb földrétegben is találtam, a Karoling-korszak sajátosságai.

A kápolna a halotti Istenízsztület megtartására szolgált az évfordulati napokon. Ilyen kápolnában gyakran vértanúk is voltak eltemetve. Ki tudja, hogy itt nem úgy volt-e? Talán a pécsi székesegyház éppen azért épült annak a kápolnának közvetlen közelébe.

A kápolna padlóján a székesegyház körül való római temetőből kiásott kő-, tégl- és padlómozaik- emlékek vannak felállítva egy a kápolna szomszédságában talált korai gotikus rózsasablak faragványos kövel társaságában.

DR. SZÓNYI OTTÓ

PÉCS MŰEMLÉKEI

Az a sokszor hallott állítás, hogy kevés magyar város dicsekedhetik oly nagyszámú műemlékkel, mint Pécs, csak helyes megkülönböztetés mellett helytálló. Tény, hogy Pécsnek olyan műemlékei vannak, amelyek a világversenyben is számoztévők. Az *őskeresztény sírkamrák* és a *székesegyház* ilyenek. Kimagasló jelentőségűek a *török emlékek* és a *renaissance* gyér emlékei azon fontos művészettörténelmi eseménynél fogva, hogy az Alpeseiken innen Magyarország fogadta be elsőnek a renaissance művészetét, de művészi kválitássalval különösen a székesegyház *Corpus Christi-kápolnájában* álló *Szatmári-pastoforium*, szentségház. Kiváló alkotás a székesegyház *Mária-kápolnájában* levő *alabastrom epitaflum*, az antwerpeni Cornelis Floris iskolájának műve, mely azonban nem itt keletkezett és közvetlenül Rómából került Pécsre. Már csak a hazai viszonyok közt érdemel figyelmet a *Mindenszentek temploma* és a *tettyei Szatmári-féle renaissance palotarom*. Mind ezek az országos műemlékgondozás tárgyá, az ország, sőt a világ szeme figyeli rájuk, ezeket nem kell fölfedezni. A szorosan veit polgári építkezés emlékei tekintetében azonban sem minőségben, sem mennyiségben nézve még Magyarországon, a tatár-török pusztította és a zavartalanabb menetű nyugati fejlődéstől elmaradt országban, sem áll az elsők között Pécs. Nem is beszélve az elszakított részekről, Pozsonyról, Kassáról, általában a Felvidékről és Erdélyről, a Csonkaországban is előtte jár Sopron, Győr, Kőszeg, Eger. De már az alföldi falu-városokat veri. A Nyugat stílusirányait követő, városias építkezés több példáját tudja felmutatni, amelyek nem tartoznak ugyan a művészfantáziákból és kezekből kikerült, ragyogó alkotások sorába, a vidéklenség és a gazdasági viszonyok szerénysége meglátszik ugyan rajtuk, de azért mint közkatonák helyet kérhetnek a nyugati kultúrközösség falanxában. Áldassanak haló poraikban azok az elfeledett mesterek, kik vándorlóútjaikról hozták ide e

művészeti mozgalmak újdonságait s becsületes tanulmányaikon épült jóakarattal és technikai szoliditással oldották meg feladatokat. Nemcsak jó asztalosok és lakatosok, hanem jóra való építőmesterek is voltak Pécssett a multakban. Hagytak ránk szép templomokat, hangulatos lakóházakat. Tartsunk futólagos szemlétt Pécs műemlékei között történelmi sorrendben.

Ha valahol, akkor éppen Pécssett jelent fordulópontot a műemlékek dolgában a török hódoltság kezdete és vége. A kezdete — az 1545. év — a megelőző korszak, majd nem őt, a magyar géniusz munkássága által kitöltött század alkotásainak szomorú pusztítását vezet be; a vége — az 1686. esztendő — egy újabb fejlődési folyamatnak hajnalá, melynek fényénél a magyarság újra munkához fog. Így van ez a török megszállta összes magyar városokban, Budapesten, Székesfehérvárott, Esztergomban stb. Ezért van olyan kevés középkori emlék Pécssett, de annál jelentősebbek. Mindenekelőtt a *székesegyház*, nemcsak az épület, hanem az is, ami belőle kikerült: a faragványos kövek, a *Dóm-múzeum anyaga*, melynek a román stílus szobrászat irányára nézve egyetemes jelentősége van, a hazai művészet középkori állapotának megismeréséhez pedig egyike a leggazdagabb forrásoknak. Ezekkel külön cikkekben foglalkozunk.

A városfalakon kívül eső, festői fekvésű *Mindenszentek temploma* alapvető részében középkori emlék. Átgotizált XII. századi, román stílusú szentélye, déli mellékhajójának bordás boltozati cikkelye a XV. századból, egyszerű, csúcsíves nyugati kapuja azt mutatják, hogy az eredetileg egyhajós, valószínűleg lapos famennyezettel borított templomot a késői gotika korában háromhajósá építették ki és beboltozták. A boltozatok jórésze azonban megsemmisült. A mostani boltozatok, kivéve a szentélyét és a déli mellékhajó keleti cikkelyét, a XVIII. század negyvenes éveiben végzett barokk restaurálás alkotásai. Az oltárok és a szó-

szék szintén e korból valók. Egyik oltárán egy Krisztust a keresztfán ábrázoló, ismeretlen mestertől való barokk olajfestmény van, mely figyelemreméltó. Nem biztos, hogy nem máshonnan hozták-e át ide. A templomnak 1332 körül volt papjait a pápai tizedajstromból ismerjük. A török hódoltság idején az egyedüli keresztény templom volt Pécsen, a protestánsok kezén. A pécsi hitvita, melynek kéziratos leírása a kolozsvári unitárius kollégium tulajdonában van, itt folytatódik. A templom körül fallal kerített temető volt, a cinterem.

Középkori eredetű Pécs *várfalai és bástyái* is, de a tatárjárásnál bizonyára nem régiebbek. A Radonay-utca néző kerek bástyatornyot, melynek egykor felvonóhíd-dal ellátott, késől gót kapukerete, sőt a felvonóhíd csigái is megvannak, Hampó Ernuszt pécsi püspök építtette és mikor elkészült, Kinizsi Pál vizsgálta felül. A püspöki palota udvara mentén, a szemlárium fölött, a Papnevelde-utca 17. és 47. számú és a Deák- és Citrom-utca sarkán levő házak telkén maradtak fenn a régi várfal vonulatait megszakító bástyák. Ég lőrészeket a vármegyeház udvarán láthatni. Ezek a maradványok látták az 1664. évi ostrom alkalmával Zrínyi Miklóst, a költőt. De látták a nagy Szulejmánt is nem egyszer. *Ha valamikor valami városrendezés szemet vetne rájuk, ügyesen kikapcsolhatná azokat a városkép festőisége érdekében. Ennek persze az az előfeltétele, hogy le ne hordják azokat.*

A *Káptalan-utca 2.* számú kanonoki ház nemcsak a gyönyörű barokk Mária-szobrórdó nevezetes, melynek mesterét még nem sikerült kideríteni, hanem a középkori részleteiről is, amit bizonyára kevesen sejtene. Kőből faragott kapukerete és a kapu aljában levő konzolos, íves falfülkék a XV. századból erednek. Egy 1702-ben felvett tanúhallgatási jegyzőkönyv bizonyítja, hogy ez a „nagyrepositi ház” a török hódoltság alatt megvolt és a kapuzata felett volt feliratos tábla betűi az úgynevezett barátrás, vagyis a tört gotikus frás típusa szerint voltak kialakítva. Budán az Ország-ház-utcaiban találunk hasonló kapualjakat Zsigmond vagy Mátyás király korából. A többi, török előtti műemlék, mint a *Szatmári-féle szentségház*, a *teyyəi palota-*

romok és az egyetemi címerkő, a renaissance formáit mutatják. A szentségházról máshol szólunk. A teyyəi palota egyséletes volt. Földszintjén a fiókos tükörboltozattal ellátott kápolna renaissance konzoljai közül néhány fenmaradt. Az emeleti ablakok kökeretei a renaissance igen egyszerű formáit mutatják. Egy baluszter, mely a földből került elő, a pécsi városi múzeumban van. A törökök a palotát derviskolostornak alakították át. Ebből a korból származhatik a palotarom helyének Teyyə neve is a török tekke-ből. Az egyetemi címerkő Békefi Remig szerint nem lehet az 1567-ben alapított pécsi egyetem címere, mert a faragvány síflusa oly korra mutat, amikor az egyetem már megszűnt. Úgy hiszem azonban, hogy a rajta látható két betű, az „Academia” szó végső betűi, a liliosom ág és a könyv, továbbá a kő lelőhelye az egyetemi hitszónokoknak, a domonkosoknak zárdájához közel, ahol az egykori egyetem helyét keresni kell, mégis csak a volt, de talán a kő keletkezésekor már lezüllet egyetemre vonatkoznak.

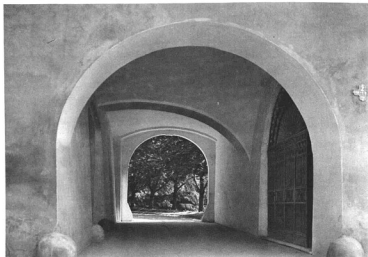
Pécs *török hódoltsági* korára, csupán műemléki szempontból tekintve azt, nem kell haragudnunk. Mert ha a török fanatizmus és keleti nemtörődőmség a magyar középkor igen sok emlékét megsemmisítette vagy hagyta megsemmisülni, cserébe a maga művészetéből egyenértékűt adott. Kilenc dsámít, három fürdőt és egyéb közhasznú házat épített. A fürdők nyomtalanul eltűntek, a ferencrendiek telkén a Schwarz-féle ház építésekor egy kőművesmesteri ütött agyon az utolsóul fenmaradnak romja. A dsámik közül egy, a *Jakováli Hasszáné*, másként a tancoló derviseké egészen épen áll még minaréjával együtt a belklinka udvarán, most Szent János-kápolna, a másik, a belvárosi templom, egykor *Khászim pasa dsámija*, nagy kupolás részében és minaréjának töve maradt meg. A budai külvárosi Szent Ágoston-plébániatemplom testének középső része őrzí a harmadiknak főfalát és a Kaczinyc-utcai Polgári Casino-épület udvari szárnyának padlásán látható egy negyediknek, a *Ferhád pasának* északi fala a stalaktit-díszítményekkel. A Rókusdombon, az állami gyermekmenhely kertjében az úgynevezett „puskaporos torony” jelölí meg *Idris Baba* török remete sírhelyét,



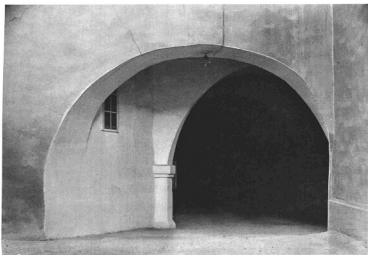
A PÉCSI MINDENSZENTEK TEMPLOMA, MOST A PÁLOSOK HASZNÁLATÁBAN, XII. század végétől
Zsabokcsesky Jenő mérnök fővétele



A PÉCSI TETTYEI ROMOK. Szatmári György pécsi püspök (1506—1521) renaissance nyári palotája



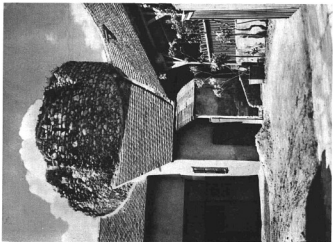
KOCSIÁTHAJTÓ A PÉCSI KÁPTALANI LEVÉLTÁRI ÉS SZÉKESEGYHÁZI
PLÉBÁNIAI ÉPÜLET ALATT



KÖZÉPKORI VÁRFOLYÓSÓ A PÉCSI PÜSPÖKI SZÉKHÁZ UDVARA FELÉ



A PÉCSI BELSŐ VÁR NYUGATI KAPITORNYÁNAK BELSEJE
A PÜSPÖKI SZÉKHÁZ KERTJÉNEK VÉGÉBEN. XV. század
KÖSZÖBROK A PÉCSI SZERKESEGYHÁZ EGYKORI BAROKK
FŐOLTÁRÁRÓL



KŐSZOBOR BÁSTYA, PÉCSETT
A PAPNEVELDE-UTCÁBAN 47. sz.
Zsolokarszky János térnek felvétele



A PÉCSI NÉP, SZENT JÁNOS-KÁPOLNA, EGYKOR
JAKOVALI HASSZÁN DSÁMIJÁNAK NINARÉJE



A PÉCSI NÉP, SZENT JÁNOS-KÁPOLNA, EGYKOR
JAKOVALI HASSZÁN DSÁMIJÁNAK MOSTANI BEJÁRATA

türebjét. Az ennek közelében levő közkút-
nak is vannak még török részletei. A Kál-
vária-utca 25. számú ház falába mélyedő
török csáscsív és két golyó török kút em-
lékét őrzi. A pécsi városi múzeum török,
faragványos kövein kívül még öt magán-
helyen ismerek Pécsen török emlékeket:
egy feliratos, 1622. évi kőhasábot, mely
egy török rituális mosdómence mellett állt
hajdan a Rókusdombon, talán Idris Baba
zarándokok által fölkeresett türebjénél; egy
oszloplábat a basamalomi török nyaraló-
ból, egy ehhez hasonló oszloplábat a Pol-
gári Casino telkén állt dsámiból, egy sár-
követ a rókusdombi török temetőből és
több részletet a belvárosi templomból. 1891
előtt, a vízvezeték létesítése előtt specialitá-
sai voltak Pécsnek a „sandervár” nevű
(sadirvan-ból) török eredetű, medencés kutak.
Sajnos, mind elpusztultak.

A török hódoltság után, a sok ostrom, bar-
bár rombolás, rác gyújtogatás következté-
ben romos, üszkös város reorganizálása
korában divatozó barokk módja szerint
kezdtek építkezni, persze nem épen a római
II. Gesù vagy a svábföldi praelatusok úri
arányaiban, hanem szegényesen, de fzlés-
sel. A város katolikus papsága járt elől
jó példával. A templomokkal, intézetekkel,
kolostorokkal, lakóházakkal irányt szabott
a polgárság roppant szerény művészeti
igényeknek. A XVIII. század elején épült át
a *püspöki székház*, mely alapjában véve
középkori épület. Még most is láthatók a
padlásán gótikus részletek, minő egy csúcs-
fves ablakkeret. Nevezetes barokk átalakítá-
sion ment át a belvárosi templom is, az
egykori dsámi. Kétkupolás előcsarnokának
helyébe a mai szentélyt és tornyot építették
a jezsuiták, kiknek ez akkor templomuk
volt. A török tornyot, a minorét azonban
majdnem egészen lebontották. Ami meg-
maradt belőle, az ma a szószerk lépcsőháza.
A templom egységes rokokó felszerelést
kapott. Ebből a főoltár és a szószerk maradt
meg, a mellékoltárokat az 1908. évi ügy-
nevezeti restaurálásakor távolították el. A
barokk stílus elemelt szólatatják meg a
jezsuiták a templom külsején és az új
tornyon, az előcsarnokon és a nagy kupola
finomvonalú tetőzetén. Ezeket is meg-
változtatta a XIX. század helytelen stílus-
felfogása. De még annyi viszontagság

után is hatalmasan uralkodik ez az épület
a város főterén.

Pécs katolikus templomainak nagyobb ré-
sze a XVIII. században épült, tehát a barokk
korában. De nincs egy nagyszabású sem
köztük. A *pálosoké* a Király-utcában (most
egyetem) annak indult és fölszerelése is
művészi volt. Ámde a pálosoknak II. József
által való eltörlése után minden ékességé-
ről megfosztva, profanizáltak. Eredeti for-
májából csak a kéttornyú homlokzat maradt
meg és azon az 1780-ban készült, két imádó
angyalsszoborral díszített kapuzat, amelyet
másolattal pótolnak a közeljövőben ron-
gáltsága miatt. Mostani szegényes fölsze-
relése Szepessy Ignác báró püspök korá-
ból, 1832-ből ered. A hozzácsatolt egykori
páloskolostort, köznyelven „lyceumot” meg-
lehetősen kiforgatták eredeti mivoltából.
Csak két becses részlete van: az 1760-ban
a római Porta pián kívül fekvő pálosko-
lostor portáléjának mintájára épített génius-
szobros kőkapuzat, de már csak az 1925.
évi műkő-másolatban és a lépcsőház elején
a pálosok címerével díszített vertvasrácsos
kapu.

A *ferencrendiek temploma* szinte darabok-
ban épült fel. Középkori magvának és török
használatának nyomai is elűntek a barokk
átgyűrásban. Oltáral, szószerke, egy feszü-
lete jellegzetesen provinciális barokk mun-
kák. Sekrestyéjének szép intarziás szekré-
nyei Jani Lukács szerzetes fráter művei
1745-ből. A kolostornak könyvtárszobájá-
ban 1771-ben készült, rokokó stílusú, fából
faragott pártázatokkal díszített könyvvál-
nyok vannak, ennek ablakain kidomborodó
vasrostélyok.

Az *irgalmasok temploma*, melyet a kapu-
cinusok építettek 1727—1731 csak intarziás
faoltáraiért érdemel figyelmet és ismeretlen
mestertől származó, Szt. Sebestyén vér-
tanúságát ábrázoló főoltárképéért. Homlok-
zatán Kiss György Immaculata-köszobra.
A budai külvárosi *Szt. Ágoston-plébánia-
templom* egy török dsámiból alakult át,
egyébként jelentéktelen építmény. Jó barokk
mellékoltár-képel és a székesegyházból
idehozott bécsi Fischer Márton-féle Pietá-
oltár szobrai tarthatnak számot érdeklő-
désre.

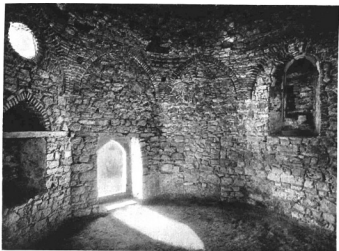
A *havihegyi kápolna* építési anyagát a
város lakossága a pestis megszűnte után



A PÉCSI BELVÁROSI TEMPLOM. EGYKOR GÁZI
KHÁSZIM PASA DSÁMIJA. A HÁMÉRBEN BALRÓL A PAPNEVELŐ
ÉS A KÁLVARIA-KÁPOLNA, JOBBRÓL A VÁRMEGYEHÁZ
Zsabokorszky Jenő mérnök fővétele



IDRISZ BABA TÜRBÉJE, Pécsen, az áll. gyermekmenhely udvarán. Épült 1592 után
Zsabokorszky Jenő mérnök fővétele



IDRISZ BABA TÜRBÉJÉNEK BELSEJE, Pécsen, az áll. gyermekmenhely udvarán. 1592 után



TÖRÖK KÚT A PÉCSI RÓKUS-DOMBON
Zsibokorszky Jenő mérnök ábrája

1691-ben a kezében és a fején vitte fel a hegyre. 1710-ben a kápolnát kibővítették. Eredeti barokk berendezéséből semmi sem maradt az 1780. évi tűzvészkor. Főoltárnak aranyozott bronz gyertyatartóit, a bécsi Damninger művelt, a székesegyházból hozták ide. A kápolna előtt Bartalits Mihály, a vidéki mostoha viszonyok között fejlődésében megakadt szobrász magyar koronás Pietà-szobra áll és a kápolna mögötti sziklába tűzve Kliss György horganyfeszülete.

Szép arányú, egyöntetű stílusú barokk építmény a *Xaveri Szent Ferenc kápolnája* a szigeti külvárosban. Szószéke izléses rokokó falfaragás. Oltára, szentélykorlátja és két szent szobra a Zsolnay-gyár kerámiai alkotása.

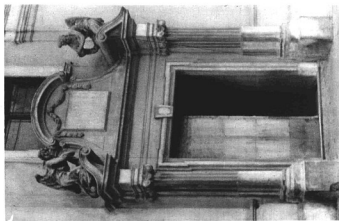
Három nagy középületet is termelt Pécselt a barokk: a *ciszterciek*, egykor a jezsuiták *rendházát és gimnáziumát* (1720), a *vármegyeházát* (1751–1782) és a *papnevelőintézetet* (1742–1746). Utóbbiaknak építője pécsi mester, Petz András volt. Az elsőnek homlokzatáról az időnkénti restaurálás meglehetősen letörölte a stílus jellegzetes vonásait, a lapos faloszlopok rendjét, a másik kettőn még megvan a részletekben is sok érdemes dolgot megőriztek. Hogy egyebet ne említsünk, a kőből faragott kapuzatok a vármegyeháza elől és udvari homlokzatán és a szemináriumon Szent Pál szobrával (mestere allghanem a Káptalan-utca 2. számú kanonoki ház Madonna-szobrának is mestere), a szeminárium ebédlőjének szerény plafond-stukkói és a megszaporiított kenyerekkel és halakkal való megvendéglést ábrázoló nagy olajfestmény, melyet *Senser Pál* festő Fodor István kanonok rendelésére 1751-ben 180 forintért készített s melyre a festő önmagát is rfestette, a megyeházán a hátsó kapuzat előcsarnokában álló allegorikus szobrok, az ablokrácsok, olajfestmények és zászlók beszélnek a XVIII. század művészi díszítő-írekvéséről.

A *lakóház-éptítés* terén igazán csak a XVIII. század végén indul meg a már művészi sajátságokkal dicsekvő tevékenység. Mindössze két kanonoki ház képviseli az előző korszakot. Egyik a Káptalan-utca 4. sz. 1750-ből, laachi Bekich Gábor kanonok igazán úri építkezése, mely a házi kápol-

nát, a balusztrádos balkont és a kert szobordíszítését is felvette a kastélyos program keretébe. A másik a Kardoss Kálmán-utca 4. sz., 1772-ből, Szemenich és Kapuváry kanonokok címerrel díszített oromfaragványalban, kapukereteiben és bájos kert pavillonjában rokokó formákat mutat. Ebben a házban lakott Koller József pécsi nagyprépost, a híres történetíró.

A rokokóval végződő stílusorszak lakóház-émlékeinek ilyen kis száma nem jelenti azt, mintha egykor több nem lett volna. Ma is van, de átépítve, jellegéből kivetkőzítelve. Sőt középület is akad. Ilyen a dominikánus-ház és templom a Király-utcában, a volt városi közkórház legrégibb része kapuja felett Berényi Zsigmond gróf püspök címerével és a Hunyadi-utcai polgári fiú- és zeneiskola, melynek mai alakjában a Klimó György plébánál által idételepített apácák zárdája, egyúttal az első pécsi lánynevelőintézet rejtőzik, mint a kapu feletti címer mutatja.

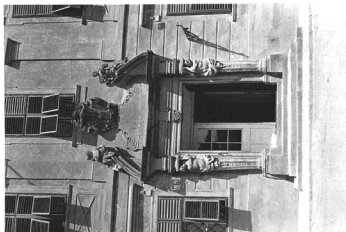
Az antik klasszicizmus felé orientálódó XVI. Lajos-stílus, a németeknél copf igazi meghonosítója Pécselt a székesegyház mellett álló *káptalani levéltári épület* volt, melyet Sartori trentói építész és szobrász, a két olasz márvány- és alabastromszobros, székesegyházi oltár alkotója tervezett 1782-ben, habár néhány copfos homlokzatú polgári ház egy-két évvel megelőzi s így a pécsi építőmesterek korszerű haladásáról tanuskodik. A levéltárnak szép lépcsőháza, boltozatos termel és belsejében két vasrácsos kapuja a ritmikus tagozású frontnak folytatásai. Valamikor ablakal kidomborodó rácskosarakkal voltak ellátva. Oromzatát az órával a székesegyház legutóbbi restaurálásakor kapta. Ismeretlen pécsi építőmester műve a Megye-utca 7. számú Hersching-ház, Hersching apát címerével. Ennek volt kertjében, most a tanítóképző által lefoglalt kisszeminárium udvarában áll a hármastagozatú kert pavillon, ugyancsak Hersching címerével díszítve. Kőből faragott oromdíszítése, egy virágos kosár ideiglenesen a székesegyház északkeleti tornyában van elhelyezve. A megye-utcai ház homlokzatának majdnem a kópiája a Király-utca 21. számú ház. A Ferenciek-utcája 21. számú ház homlokzatán a copf-elemek közé előző korszakbeli elemek is bejel-



A PÉCSI EGYETEMI, EGYKOR PÁLOS TEMPLOM
KAPUZATA, 1780



A PIETA-OLTÁRNAK A BÉCSI FISCHER MÁRTON ÁLTAL
KÉSZÍTETT SZOBORRAL A PÉCSI BODAI KILYÉRSZAI SZT. ÁGOSTON-
templomban, egykor a székesegyházban
Zsoltórenszky Jenő metszős. fölvétele



A PÉCSI VÁRMEGYEHÁZA KAPUZATA. 1788



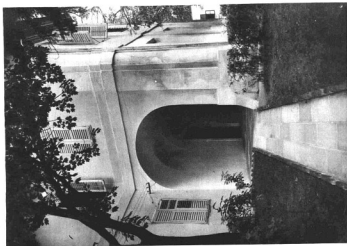
A PÉCS, KÁPTALAN-LITCA 2. SZ. KANONOKI HÁZ
KAPURÉSZELETE. A kapu kerete a XV. századból, a 1800ite levő
Immuculata-sanbor a XVIII. század negyvenes éveiből származik
Alonja Glivovich nagyprépost címere



PÉCSI UTCARÉSZLET. Balról a Káptalan-utca 2. sz. kanonoki ház XV. századbeli kapuval, fölötte barokk Immaculata-szoborral. Középen a papnevelőintézet (1745), hátul a vármegyeház, jobbról a székesegyházi énekiskola.



KANONOKI HÁZ PÉCSETT
Kardoss Kálmán-utca 4. sz. Épült 1772
Zsabokorszky Jenő mővész felvétele



LAACHI BARICH GÁBOR KANONOKI HÁZA

Kőptalan-u. 4. sz. ház. 1780
Zsibokorsky Jenő mérnök fővétele



PÉCS, KÁPTALAN-UTCA 6. SZ. KANONOKI HÁZ. Kiss Györgynek

Szt. Péter és Pál apostolok szobraival.
Zsibokorsky Jenő mérnök fővétele

szanak. A Ferenciek-utcója 42. számú házat, melynek homlokzata legközelebb állt a káptalani levéltárhoz, és a Munkácsy Mihály-utca 7. számú, 1778. évvel jelzett házat felismerhetetlenül átmodernizálták.

A copfban megpendített klasszicizmust betetőzte az empire. De ekkor már benne vagyunk a XIX. században. Pécs e kornak köszönhetően legbájosabb, földszintes, polgári lakóházait. A falsík kezelésében szerények, mérsékelt emelkedésű falszalagokkal tagozzák a homlokzatokat. Kiváló szépségük a jól előreszőkő, többnyire gerendavégekkel osztott s ezek közeiben bájos rozettákat vagy kazettamélyedéseket hordó fapárkányok, de néha ezek köbe vannak átvéve. Az ablakok fölött, mélyedésekben szerény, de annál kedvesebb figurális stukkó-dombozművek foglalnak helyet: a négy évszak allegóriái, mitológiai jelenetek; vagy csak díszítő: lant, halfarkú szörnyetegek, sasok, akanthuslevelek és meggyás, amit a Napoleon kora szeretett. Klegészültek ez igazán polgári pompát az egyszerű vasrácsok, melyeknek szinte elmaradhatatlan motívuma a nyílvesző. Legjobb példák a Felső malom-utca 3, 5, 7, 10, 11, 19. és 23. sz. házak. A Mária-utca 17. és 23. számú és Király-utca 29. számú házakat részben vagy egészen kivetkőztették eredeti alakjukból. A Széchényi-tér 13., a Lyceum-utca 7. sz. házak emeletesek, épígy a Sclitovszky-tér 6. A Mária-utca 13. sz. pilaszteres tagozása versenyez név szépségben az előbbivel. A figurális stukkók tekintetében a Malom-utca 3, 19. és 23. sz. a legérdekesebbek. Az elsőn Merkur alakját fel lehet ismerni, a másodikon a tavasz, nyár és tél van ábrázolva, a harmadikon Jupiter, Neptun, Bacchus és Apollo. Nem éppen Canova erejével, de a díszlő célnak megfelelően. Egy vallási és egy profán középület is e körbe illeszkedik. Egyik a Kálvária-kápolna, kupolás építmény 1842-ből, melynek belső berendezése már erősen biedermeyer-fzű. A másik a volt püspöki, most egyetemi könyvtárpépület a Szepessy-utcában, Piacsek József pécsi mester alkotása 1850-ből. Hatalmas toszkán oszlopsora és háromszögű orma nem érvényesül kellően a szűk utcában. Az Aranyhegy lábánál levő völgyben a Jankovics-Johan-féle oszlopszarnokos, mansard-tető villa és előtte a Flóra-szobor

a klasszicista irány egyedüli képviselője Pécs szőlőhegyeinek számos villája között, amelyek az egyszerű, földszintes prés-ház szegényes formából átmenet nélkül csaptak a svájciaskodó, lombfűrészszel kivágdosott deszkázattal díszített, verandás tpusba.

Eljutva szemlém során a XIX. század közepéig, a Mi Asszonyunk-epácák templomával zárom le azt. Nem az épület művészessége miatt, hanem a mennyezetek Boross János-féle festményei és a Kupelwieser-féle Mária mennybevitel-oltárkép miatt.

Az itt nyújtott pécsi műemlék-sorozat nem lenne teljes az egyes házak lépcsőházi elzáró vasrácsos kapuk említése nélkül. Néhányat már említettem. Akadt azok között barokk, rokokó és copf. Rájuk következnek az empire motívumokkal elegyesen a romantika korának csücsíveit mutató rácsok. Az Inczedy Dénes-utca 3. sz. volt Strobl-ház címeres kapuja, a Frühweisz-völgy 2. sz. villánál bizonyára másodlagos helyen álló 1821-ből, a Jókai-téri Tallón-ház, a Király-utca 34., Mária-utca 13., Sclitovszky-tér 15. és a Kossuth Lajos-utca 7. egymással rokon alakítású rácsoskapu, a Papnevelde-utca 27. és az Anna-utca 5. már egyszerűbb kivitelű, de jellemző kapuja. A Lakics- (huszár-) kaszárnya erkélyrácsa ugyancsak e körbe tartozik. Tizenhét régi vasrácsos kaput olvastam meg Pécs területén.

Érdemes megemlíteni a város környékén levő kőszobrokat, mint a rácvárosi hídfülkében álló Nepomuki Szent János-szobrot, mely XVIII. századi, elég jó, barokk munka. De elsősorban Bartalits Mihálynak a régi temetőben volt és részben még meglevő síremlék-szobralt kell kiemelni, mint egy a klasszikai formákkal küzködő, de fejlődésében megakadt tehetségnek műveit. Pécs műemlék-állományában nevezetes tételket jelentenek a magántulajdonban levő *festmények*, melyeknek értékelt a két év előtt rendezett képképző mutatta be,¹ továbbá a volt püspöki, most egyetemi könyvtár *illuminált kódexei, ősnymtatványai és grafikai művei*, melyekkel egy másik cikk foglalkozik, a Mattyasovszky-Zsolnay gyűjtemény *keleti szőnyegei* és

¹ Ismertetése a *Nagyvár Művészeti III. (1907) évfolyamában* a 162–169. lapokon *Felvinczi Takács Zoltán* írta először.



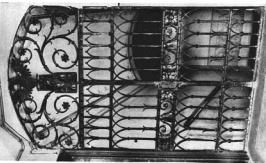
GRÓF BERÉNYI ZSIGMOND PÉCSI PÜSPÖK (1739—1748) KÚTJA A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ MÖGÖTT

Zsombokersáky Jenő mérnök felvétele

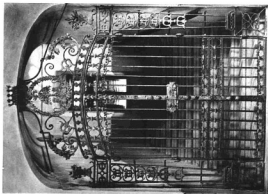
népies hímzései és végül a püspöki székházban levő gobelinek. Utóbbiak állítólag Mária Terézia királynő ajándéka gyanánt jutottak Klimó György pécsi püspök (1751—1777) tulajdonába. Scitovszky János pécsi püspök korában 1842-ben a püspöki székház kápolnájának falára szelgelte fel azokat egy asztaloslegény és mivel nem fértek el, levagdosta a széleiket. Zichy Gyula gróf püspök 1908-ban levétette azokat erről a helyről és Párisban és Rómában megrestauráltatta. Hat darabból álló sorozat

ez, melynek témái Mózes életéből vannak merítve: Mózes az égő csipkebokor előtt, vizet merít a kútnál Jethro főpap leányai számára, a fáraó előtt botját kígyókká változtatja, átkel a Vörös-tengeren, a pusztában vizet fakaszt a sziklából és Izrael népének az amalekitákkal való harcában karjait égnék emeli. A gobelinek besselisse technikával Brüsszelben készültek, amint ezt a műhely szignaturája bizonyítja. A kompozíciók erősen barokkos jellege a XVII. századra utal minifekelterkezésük korára.

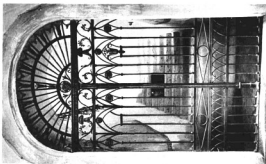
DR. SZÓNYI OTTÓ



VASRÁCSOS KAPU AZ INCZÉDY DÉNES-UTCA
& SZ. HÁZ EMELETÉN, A STROBL-CÍMERREL
Zsibokorsky János mesterék dívtétele



VASRÁCSOS KAPU A PECSI HAJDANI PÁLÓS
KOLOSTOR (LYCEUM) LEPCSŐHÁZÁBAN
XVIII. század közepén
Zsibokorsky János mesterék dívtétele



VASRÁCSOS KAPU A MÁRIA-UTCA 13. SZ.
HÁZ LEPCSŐHÁZÁBAN
Zsibokorsky János mesterék dívtétele

A PÜSPÖKI PALOTA GOBELINJEI

Királyi paloták, főúri kastélyok termelnek a legrégebb időkől kezdve kedvelt díszre a faliszőnyeg. E páratlan hatású dekoratív műtermék, mely századok folytán úgy a fejedelmi ünnepekre, mint egyházi ceremóniák fényének emelésénél nélkülözhetetlen volt, nem hiányzik a pécsi püspöki rezidenciából sem, hol a repraesentációs termeket hat darabból álló gobelinsorozat ékesíti. A XVII. századból származó sorozat, a kor kedvelt bibliai témáját, Mózes életéből veit jeleneteket ábrázol. A nagyértékű flamand gobelneket, melyek Brüsszel márkáját — a két B betű által összefogott pajzsot — viselik, Mária Terézia 1750 körül adományozta a tudós, művészpártoló Klímó György püspöknek. E fejedelmi kegy jelentőségére jellemző, hogy Mária Terézia és Lotharingai Ferenc eljegyzése alkalmából kilenc darabból álló s Nancyban készült hasonló tárgyú sorozat jutott az osztrák császári ház birtokába.

A flamand szövőipar ekkor már évszázados hagyományokra tekint vissza. A tulajdonképpen keleti eredetű technika, mely Európában először német földön jelentkezik, francia-burgund centrumokból, Párisból és Arrasból politikai terjeszkedés kapcsán kerül át már a XV. században Németalföldre. A flamand művészi szemlélet, melynek főjellege a természet legkisebb mozzanatait is visszaadó naturalizmus, magáévá tette az új művészeti technikát s kiváló festőtehetségek közreműködésével, mint például Van der Goes, föllendítette, sajátos művészetté alkotta, mely évszázadokon keresztül pompás alkotásokat hozott létre.

A XVI. században már egész Európa elismeri a flamand szövőipar elsőségét. A Medici-családból származó X. Leó Raffael kartonjait Brüsszelben, Pieter van Aelst műhelyében szövették meg, holott ebben az időben Itáliában már számos provinciális műhely működik.

A raffaeli gobelinek, melyekről Goethe a Dichtung und Wahrheit-ban a legnagyobb

elragadtatással ír (saját szavai szerinti allig tudott betelni velük), mintegy két évszázadon át ismétlés tárgyai voltak. A kutatók véleménye még ma sem egyezett meg abban a kérdésben, hogy kedvező volt-e a renaissance ilyen hirtelen betörése ennek a par excellence dekoratív művészetnek a területére, vagy a dekadencia csiráját hirtette-e el.

A raffaeli irányzattal párhuzamosan egy konzervatív ág is él tovább, mely a gotika formavilágából táplálkozik. Még a XVI. század közepén is találunk — főleg Franciaországban — síkszerűen felfogott gobelneket, melyeken a szögletes rajzú alakok nem a térben, hanem egymás fölött helyezkednek el.

Raffael után főként Giulio Romano, Barend van Orley és a brüsszeli romanisták rajzai után szövik a flandriai gobelineket. Ezek teljesen eltávolodtak a gotikus hagyományoktól.

A XVI. század utolsó negyedében hirtelen hanyatlás áll be. A szövött képek nagy olasz mestereket utánoznak kicsinyes aprólékossgal, kevés műgonddal. Kialakul egy akadémikus későrenaissance formula, mely képtelen az Igazi fejlődésre. A vízszintes szálú (basse-lisse) szövőszekek elterjedésével, — melyek a technikát megkönnyítették és a munka menetét gyorsították, — a kivétel is meggyengül.

A pécsi gobelinek keletkezését a XVII. század első negyedére tehetjük, mely időből Brüsszelben már száznál több szövőmestert ismerünk, a műhelymunkások száma pedig 1400—1500-ra tehető.

A pécsi sorozat basse-lisse-technikával készült. A textura apró láncszemel igen finom selymes fényű anyagból vannak. Egyes elrajzolási hibák, perspektívikus tévedések, melyek elvéve előfordulnak, a szövőmester rovására irandók. Még egy Frans van den Hecke sem interpretálta mindig szerencsésen a nagy barokk mester kartonjait, pedig őt kora leghíresebb szövőmesterének tartották és Rubens Declus Mus-sorozatának



MÓZES AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR ELŐTT. Brüsszeli gobelin a XVII. századból a pécsi püspöki palotában. SZENT SEBESTYÉN ÉS KÉT ANGYAL ALABASTROM-SZOBRA SARTORITÓL A pécsi székesegyházban volt oltárról 1782. KOMMÓD A XVIII. SZ. KÖZEPÉRŐL



MÓZES VIZET FAKASZT. Brüsszeli gobelin a XVII. századból
A pécsi püspöki palotában



MÓZES A FÁRAO ELŐTT. Brüsszeli gobelin a XVII. századból
A pécsi püspöki palotában



MOZES VIZET MERÍT ES MEGITATJA JETRO FŐPAP JÁRAIT

Brüsszeli gobelén a XVII. századból

A pécsi páspóli polttáron



MOZES ÁTVEZETI NÉPÉT A VÖRÖSTENGEREN

Brüsszeli gobelén a XVII. századból

A pécsi páspóli polttáron



MÓZES AZ AMALEKITÁKKAL VALÓ HARC ALATT
 Brüsszeli gobelin XVII. századból
 A pécsi püspöki palotában

megszövéseivel bízták meg. A nehézség nagyjából abban állt, hogy az eddig vízfestékkel készült kartonok helyett olajfestmények után kiviteleztek a gobelineket. A pécsi sorozatnál is ez az eset forog fenn. Természetes, hogy az olajfestmény után való szövés, melynek technikája, a széles ecsetkezelés homlokegyenest ellenében áll a jó karton követelményével, az áttekinthető, részletező tisztasággal, meghaladta a szövőmester erőt. Kvalitás szempontjából sosem szabad elfelejteni, hogy a gobelin nem festmény s nem a festője vállalja a felelősséget, hanem iparművészeti produktum, hol számos segéderő működése szükséges.

Az első gobelin azt a jelenetet ábrázolja, amint Mózes megítatja Jethro főpap leányainak juhait. A művész hatalmas négyszögű kövekből rakott kút köré helyezi el a szereplőket. Jobboldalon Mózes lobogó köpenybe burkolt alakja; ballábát a kút kávéjára helyezi, jobbkezevel a korsóból vizet önt a vályuba. Baloldalon Jethro leányai áhítatos tisztelettel tekintenek Mózesre. Különösen jellemző a bal könyökére támasz-

kodó, ábrándos arckifejezésű bájos nőalak, kiből a tervező valószínűleg Mózes későbbi hitvesét, Tzipporát akarta ábrázolni. Az előtérben szelíd bárányok, kecske, néhány növény nagyban hozzájárulnak az előadás idillikus jellegéhez. A háttérben látható két, lobogó ruhás, kuszált hajú nőalak raffaelli típusra vezethető vissza. Megemlíthetjük, hogy 1908–10-ben a vatikáni gobelin-műhely restaurálta.

A művész a kompozíciót az *égő csipkebokor jelenetén lombos fával osztja ketté*. Baloldali kezeit kitérve az Atyalsten jelenik meg, két jótszi kis angyal kíséretében s Mózes térdrehullva hallgatja az égi szótatot. Jobboldalon levegős tér nyílik a messzeségbe. A kezek és lábak megrajzolásánál a mester, úgy lát, mint a többi jeleneten, anatómiai tudását akarta csillogtatni.

A sorozat első három darabjának — a fent említett kettő és Mózes a fáraó előtt — tiszta, értelmes kompozíciója, az alokok nemes gesztusa, az egész felfogás nagyvonalúsága, az első jeleneten Mózes alakjának magasabb értelemben vett dekoratív beállítására olasz szellemet tükröz, s föl-

tehető, hogy tervezőjük litáliát jért vagy litáliából származott művész.

Legsikerültebb jelenet közöttük Mózes a fáraó előtt, hol a monumentális kompozíciót művészi hozzáértéssel egyesíti a részletek finomságával. Az olasz művészetben, hasonló tárgyú ábrázolásoknál, Giottótól kezdve szinte sémává merevült kompozíció közvetlen elődjére, mintájára Raffaol egyik kartonjában mutathatunk rá. Elymas megvakulását ábrázoló karton ez, melynek a pécsi leegyszerűsített, kevesebb alakos, barokkszellemben átfogalmazott utánérzése. Mesterünk architektúrális háttér elé, baldachinos trónra ülteti a fáraót, ki jobbkezét tipikus cinquecentoski mozdulattal emeli az égnek. A tulajdonképpeni két cselekvő alak, miként a mintaképnél, szélesredőjű köpenyben, az előtér jobb- és baloldalán foglal helyet. Éles profilokkal oldja meg a klasszicizáló architektúrát, s jobboldalon tekintést enged a szabadba. A trónt leborító orientális mustrájú szőnyeget finom színekkel a legapróbb részletekig megrajzolja.

A következő jelenet Mózes csodatettét ábrázolja, amlat elsüggedni népének vizet fakaszt a sziklából. A sablonos előadást a háttér enyhe atmoszferikus távlati képe ellensúlyozza s ebben már a párisi Manufacture előfutára.

Kevésbé szerencsések a sorozat sokalakos, drámalságra törekvő, mozgalmas jelenetei, ahol a tervezőt nem klasszikus példa inspirálta. Az *Átkelés a Vörös tengeren* című jeleneten a zavaros, össze-vissza dobált alakok tömegéből a két ellentétes nézetben beállított fonalak plasztikusan emelkedik ki. Mózes erőteljes fényhatással megoldott vörös palástba burkolt alakja hatásosan uralkodik a kompozíción. Hogy a Stanzák festője nem volt ismeretlen tervezőnk előtt, mutatja a két fonalaknak az Athéni iskola fonalakjaival való rokonsága, továbbá a Raffaol retorikáján átszűrött antik motívumok. A háttérben lehalló, kezét a vízbe nyújtó ifjú alakot Raffaelnek Szent István megkövezését ábrázoló kartonjáról ismerjük, a fején kosarat hordó nőalakot pedig a Borgo égéséről. Azonban a klasszikus nyugalmat, mely Raffael kartonjait tökéletesen harmonikusakká varázsolja, itt üres pátosz váltja fel.

Az amalekiták és zsidók harcának ábrázolása szintén drámai erő igényel. Mózes életéből ez a legtrikábban ábrázolt jelenet. Tulajdonképpen három előtérbeli és három háttérbeli alak ábrázolásával mondja el az eseményt. Az egész azt a benyomást kelti, mintha a Heliodor kiűzéséből majdnem formáról-formára átvett lovasalak beillesztése kedvéért készült volna a zavaros csatakép. A biblia szavaihoz híven alkalmazkodva (az Írás szerint addig a zsidóké a győzelem, míg Mózes kezelt fölirtva imádkozik) a háttér szikláján a kimerült Mózeset ábrázolja, ki már elfáradt és „Áron és Hur pedig tartják vala az ő kezelt egyfelől egyik, másfelől másik, mintegy nyugogatig”. (Móz. II. XVII. 12.)

A pécsi gobelinek tervezője nem tartozik a nagy mesterek közé. Intelligens epigon, ki meglehetősen technikai készséggel bír. Invenciója nem gazdag, vannak kedvelt típusai, miket többször ismétel. Férfialakjai gyakran fordulnak profilba, testsúlyuk a bal-lábra esik. míg jobblábukkal nőiesen, gyengéden támaszkodnak meg. Legtöbbször hideg és tartózkodó, drámai jeleneteit is bizonyos lelki passzivitással adja elő. Tájéke sem változatos. A hat jelenet közül háromban erőteljes sziklák adják a háttér fő motívumát, pár pontosan kirajzolt levelű fa kísérteiben.

A gobelinek dekoratív hatásához nagyban hozzájárul az egyszerű, de erőteljes színezés. Uralkodó színek a vörös, kék, zöld és barna, a művész tehát aránylag szűk szín-skálán játszik, de ezek különböző árnyalataival kellő kolorisztikus hatást ér el. A gondos és szakértő restaurálásnak köszönhető, hogy ma is frissen pompáznak. A szegély itt — eltérően a kor felszétől, amely gyakran a főképtől eltérő figurális jelenetet ad — megőrizte tiszta keretszerű jellegét. Ritmikus egységekbe foglalt naturalisztikus virágfüzér-keret veszi körül a képeket, melyeket jobbra és balra középtűt harci jelvények, tegez és trombita, főt pedig két egymásra fektetett fátyla tesz változatosá.

A gobelinek, bár rajzbelileg nem tartoznak a művészet elsőrendű termékei közé, mint faldekorációk kellemes kompozíciójuk és erőteljes színskálájuk révén figyelemre méltóak.

D. LITKA MÁRIA

AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

Quippe quid ista volent cultissima
scribere? Quid tot Eretria im-
pensis Bibliothecae notis?
(Elegia in Georg. Klímó, dum
Bibliothecam... publicam fa-
ceret. Graec. 1778.)

Pécs városának egyik legszebb épülete az a klasszicizáló stílusban épült emeletes, ódon ház, amely ma az *Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának* ad hajlékot. Az épületet 1830-ban Pécs akkori nagynevű püspöke, *Szepessy Ignác* báró emelte, a *Klímó* alapította püspöki könyvtár s a teológiai és filozófiai főiskola elhelyezése céljából. Építője *Piacsek József* pécsi építész, a régi városházának tervezője, a berlini *Schinkel* Károly Frigyes tanítványa volt s az akkoriban divó hellenista építési irány hatása látszik meg rajta. Száz év telt el azóta. A főiskola 1883-ban a kibővített szeminárium-épületben megfelelő elhelyezést nyert. Az így üressé vált könyvtári helyiségekbe beköltöztetett és azokban ideiglenesen elhelyezett kőtár ma a Székes-egyházban levő, kitünően elrendezett múzeumban szemlélhető, a püspöki könyvtár azonban az épület komoly, tágas emeleti termeiben ma is ott áll, régi, egyszerű és fölemelő elhelyezésében.

Lehetetlen e termekbe megilletődés nélkül belépni. Pergamen és bőrkötésű könyvek tompa aranyozásának tiszta fénye sugározza itt felénk a magyar akarat, magyar előretörés, magyar kultúra melegét abból a századból, amelyben a törököknek kiűzése után, heroikus erőfeszítéssel kelt új életre régi dicsőségünk. Ezek, a tudományszakok minden ágai felbello őreg foliánsok, melyeket híres egyházfejedelmek, részben ugyanazon kornak nagynevű magángyűjtőitől (dobai *Székely Sámuel*) átvéve, e pompás könyvtárban helyezték el és tettek a főiskolai ifjúság tanításán kívül a nagyközönség részére is hozzáférhetővé, ékesen beszélnek arról, hogy a magyar kultúra élt akkor is, amikor harcok, háborúk, törökdúlások pusztították az országot és hogy a nemzet

éppen kultúrájában rejlő erejével hatolt vissza azokra a területekre, azokba a régen nagy, virágzó és jelentős városokba, amelyeket a beözönlő ozmán népségek dúlása, foglalása, elcsatolása közel másfél évszázadon át tönkretett és elpusztított, de mégsem tudott megfosztani nemzeti jellegétől. Amint a török elhagyta az országot, a magyar anyaföld ismét föltámadt százados aléltóságából, s újra acélos arany búzáit, újra hatalmas, erős fákat és nagy és erős férfiakat termelt mindenféle az elpusztult földjein ébredő nemzetnek. Erős jellemek, kormányzati tehetségek, nagy koncepciójú egyházfejedelmek tették elméjük munkájával s fzzó lelkük odaadásával megint terméknnyé a török-hagyta magyar ugart. Ilyen nagyszabású egyéniség, ilyen igaz magyar egyházfejedelem akkoriban Egerben gróf *Esterházy* Károly, kinek nemes személyével Szme-csányi Miklós oly nagy szeretettel foglalkozott, — Pécsseit pedig *Klímó* György püspök. Egyházmegyéjének egyik sem volt a törökök kiűzése után való első főpász-tora. S talán éppen az volt a szerencse egyházmegyéikre és az országra, hogy az a két nagyszabású férfiú akkor került a püspöki székbe, mikor a romok nagyjából már eltakarítvák, elérkezett az időpont, amikor kezdetét vehette az alkotó, az építő munka. Jellemző, hogy mindkét püspök, egymástól függetlenül, ugyanazon céltűzéssel, ugyanazon az úton haladt. Mindketten nagyot alkottak egyházmegyéik hitéletének kimélyítése és a hitéleti góccok megerősítése tekintetében s míg Esterházy egyházmegyéjében negyven templomot „részint egészen újból emelt, részint helyreállíttatott”,¹ — Klímó huszonhárom új plébániát alapított s összesen „több, mint hetven csinos templomot vagy az alapkövétől újonnan, vagy pedig omladékaiból, tetemes költséggel felépíttetett.”² Mindkét egyházfejedelem a kereszt-

¹ Egy. magy. Encyclop. VIII. 96. Pest, 1878.

² Pestii adv. papa. musk. V. k. : Klímó György pécsi püsp. élete 321. és köv. o.

tény szellemi élet, a hit és tudás terjesztésével akart hazája jövőjének szolgálni s Esterházy Egerben, Klimó pedig Pécselt fogott hozzá egy-egy katolikus egyetem alapításához. Érdekes összhangban mindkét nagy püspök a mellett, hogy célja megvalósításának érdekében *csillagvizsgáló* létesítésén fáradozott, elsősorban, egyetemének mintegy szíve gyanánt, nagy és jól felszerelt *könyvtár* alapítását tekintette főfeladatának. Valóban, ez a két pompás könyvtár, melyek közül a pécsi végre el is érte, hogy gróf Zichy Gyula püspök nagylelkű elhatározása folytán 1925 óta az egyetem használatába és kezelésébe került, országunk bölcseségei közé tartozik s mindkettő ékes bizonyossága a XVIII. századbeli Magyarország műveltségi viszonyainak s annak, hogy országos nagy csapásokat, melyek oly bőven látogatták, nagyjai vezetése mellett mily hamar kihevert és mily hamar épített mindig újat és nagyot a magyar nemzet. Esterházyknak, könyvtára összeválogatásában értékes tanácsadója s munkatársa volt a nagyműveltségű gróf *Garampi József*, bécsi szentszéki követ,¹ aki Klimónak is nem egyszer járt kezére külföldi könyvbeszerzések ügyében. De Klimó legfőbb munkatársai mégis csak nagymányai *Koller József*, a nagynevű pécsi történetíró-kanonok, *Althammer Péter Pál*, cikádori c. apát, „vir doctissimus”, *Kertliza Ferenc* kanonok, későbbi diakovári püspök, *Szalágyi (Salaglus) István* kanonok, jeles történész, *Országh Endre*, *Szemenich Ferenc* és *Nunkovich György* voltak. A flúmel származású Kertliza gyakori délvidéki utazásaiól sok értékes könyvet hozott a szenvedélyes könyvgyűjtő püspök számára, nemkülönben Koller kanonok is, kinek 1767-ben, a vatikáni levéltárban eszközlendő kutatások céljából tett római útjáról nem egy szép Aldina, nem egy szép Giunta-féle kiadás, nem egy pompás velencei kötés beszél.

A könyvtár alapját gróf *Berényi Zsigmond* pécsi püspök (1740–1748) vetette meg háromezer kötetnyi gyűjteményével.² Csinos exlibrise, mókósus címerével, a pécsi káptalannak a trónján álló Szent Pétert ábrázoló

exlibrise mellett, többször fordul elő a Klimó könyvtár könyveiben, melyek kevés kivétellel el vannak látva az 1758-ban Mária Teréziától nemességét kapott³ Klimó püspök szép, címeres exlibrisével is. Gróf Berényi, a szeminárium építője, könyvtárát a pécsi káptalannak hagyta s az ekkép gyarapodott káptalani könyvtárat vásárolta meg azután Klimó s azt saját jelentékeny gyűjteményével egybeolvasztva, alapította meg a pécsi *Püspöki Könyvtárat*, mely halálakor mintegy tízezer kötetre rúgott.

Klimó György hatalmas tehetség, nagy műveltségű tetterős férfiú, pozsonyi, utóbb esztergomi kanonok, m. kir. udv. kancelláriai referendárius, majd pécsi püspök, a pozsonyi Helytartó Tanács egyházi tanácsának elnöke, 1754. óta belső fiókos tanácsos s *Mária Terézia* kegyelje volt. Szegénysorsban született 1710 április 4-én a nyitra vármegyei Lopassón, küzdelmes ifjúság után futotta be fényes pályáját s ő is, mint a dúsgazdag *Grassalkovich Antal* gróf, fűszereket alkalmával szívesen tetette asztalára azt a közönséges kis cserépbögrét, amelyben koldusdiák korában maga vitte haza az ebédjét.

1751-ben lett pécsi püspök és *Mária Terézia* közbenjárásával már 1754-ben sikerült neki az elődei által hiába kért érseki pallumot XIV. *Benedek* pápától a pécsi püspökség számára megszerezni.⁴ Élete legnagyobb vágya volt Pécselt *egyetemet* létesíteni s mindent megtett, hogy vágyát meg is valósíthassa. A Székesegyház fölös jövedelmeit akarta e célra fordítani,⁵ papnövendékjét egyetemi jogokkal felruházni s bölcsészeti és jogi karokkal kiegészíteni. E cél érdekében dolgozott, fáradozott évekig, beadványaival és kéréseivel egyaránt osztrómolván a Szent Atyát és a királyt: *Mária Teréziát*. *Nagy Lajos* alapította s *V. Orbán* pápa által 1567-ben, Viterbo-ban kelt elhatározással Pécselt, „*amely jelesebb és különösen alkalmas és megfelelő hely*”⁶ megnyitni rendelt *első magyar egyetem* emléke lebegett szemel előtt. 1767-ben *Koller József* kanonok Rómában személyesen adta át

¹ Az 1784. május hó 21-én Bécsben kelt címeres levél a Könyvtárban őrzötték.

² Pécsi n.év. paps. írsz. I. m. 327. l. *Brüssze*: Recensio, Pécs, 1874. l. 301.

³ *Szentkirályi Istv.*: Klimó György püspök és a pécsi egyetem. *Dunántúli*, I. évf., 19. sz.

⁴ *Békffy Remig.*: A pécsi egyetem. 9. l. Bpest, 1900.

¹ *Tud. gyűjt.* 1819. V. 18. galambtal gróf Esterházy Károlynak jeles élete.

² Pécsi n.év. paps. Munk. I. m. 330. l.

Antonelli Miklós bíbornok kezébe Klimónak XIII. Kelemenhez intézett azon kérvényét, melyben magának és utódainak a pécsi hitudományi főiskolán a doktori fokozat adományozásá jogaival való felruházását kérte. 1769 elején kelt emlékiratában pedig így ír Mária Teréziának: „minden törekvésem végső célja, hogy Pécsset egyetemet állíttassak fel.”¹ Még a halálát megelőző évben, 1776-ban is azon szándékát közli a káptalannal, hogy „a pécsi egyetem felállítására a döntő lépéseket meg fogja tenni.”²

Vágyai, álmai nem váltak valóra. Törekvéseinek végső célját nem tudta elérni. A XVIII. század végét jellemző szellemi irányzat nem kedvezett egy katolikus egyetem felállítására gondolatának és Klimó kezdése is — mint annyi nagy magyar kezdés — kezdésnek maradt. Ugyanezen időben ellentétes érdekek állnak elő püspök és város közt. A város mindent elkövet, hogy a püspök földesúri hatalma alól felszabadulva, szabad királyi várossá váljék, s az eddigi harmoniába disszonancia vegyül. Az udvarnál is más befolyások érvényesülnek. A pécsi egyetem gondolata nem ölhethet testet s a nemes és nagy egyházfőjedelem, 1777 május 2-án sebzett szívvvel, csalódással hal meg.

Bárha Klimó egyeteme nem is létesíthetett, a nagy püspök a város és vármegye kultúrelétének terén sok maradandót alkotott. Mint Tolna-, Baranya- és Valkóvármegyék főispánja — Baranyában az utolsó örökös püspök-főispán — „a megyének második alkotója volt”.

Az egyetem gondolatának megvalósításához felszerelés, könyvtár, csillagvizsgáló is kellett. Ilyenek megszervezéséhez fog Egerben Esterházy, — Pécsset Klimó. S az Esterházy nagyságát hirdető egri lyceum csillagvizsgáló tornyja éppúgy, mint Pécsset a szintén csillagvizsgálónak készült³ s a Klimó-féle püspöki könyvtárnak fél századon át otthont adó, a püspöki palota nyugati szárnyán emelkedő, karakterisztikus torony még ma is szimboloma annak a nemes akaratnak, mely a török csonkítás után

ismét egésszé vált hazában új életre keltette a régi magyar műveltséget.

Könyvtárát Klimó 1774-ben nyitotta meg a közönség számára — s ez volt Magyarország első nyilvános könyvtára. Gondoskodása folytán kitűnő vezető került az új intézmény élére; Koller József, a „tudós prépost,” a pécsi egyházmegye kitűnő tőrténetírója. Koller után Szaldgyi Istvánt, majd Vizer Ádám c. kanonokot, az előbb nagyszombati egyetemi tanárt látjuk a könyvtár élén. Azonban Klimó 1777-ben bekövetkezett halála után az egyetem ügye is elalszik s a könyvtár további fejlődésében is hosszabb, mintegy ötven évig tartó pangsás áll be, míg 1827-ben, báró Szepessynek püspökké történt kinevezése és beiktatása után, e téren is örvendetes változás történik.

Báró Szepessy Ignác püspök újra fölvetette a Klimó-féle gondolatot és megkísérelte a pécsi egyetem létesítését. E célból az 1785-ben II. József által Győről Pécsre helyeztet, innen azonban 1802-ben „minden kérelme ellenére”⁴ elviteltet jogakadémia helyett új, püspöki joglyceumot alapított s azt a Pálások régi rendházának megvásárlása és átalakítása után abban helyezte el. Tervezte az épület kibővítését s a jogi karnak más karokkal való kiegészítését. Ő építtette a mai Egyetemi Könyvtár épületét is s minden a legjobb úton haladt, mikor Szepessynek 1858-ban bekövetkezett hirtelen halála szép tervét is halomra döntötte.

A püspöki könyvtár 1850-ban költözött Szepessy építtette új otthonába, meggyarapodva a püspök jelentékeny könyvgyűjteményével, mely Patkovich József, Pécs városa fizikusának több száz kötetnyi orvosi könyvgyűjteményét is magában foglalja. A könyvtár műzeális jellegű emeleti termet még ma is azt az elrendezést mutatják, amelyeket Szepessy nagy szaktudású, sajnos hamar elhunyt könyvtárnoka, Vajdás János, szeminárium spirituális adott nekik. A barokk faragású díszítésekkel és öblgylts fából készült, kisebb részében Bartalits Mihály pécsi szobrász faragta, s Péter és Pál apostolok, egyháztatyák, híres magyar főpapok — Pázmány, Barkóczy, Rudnay — s államférfiak mellett a klasszikus ókor

¹ Szentkirályi: Klimó Gy. püsp. és a pécsi hitud., var. Dandóé, I. évf. 46. sz.

² Szentkirályi I.: Klimó Gy. püsp. és a pécsi egyetem, m. f.

³ Szentkirályi I.: Klimó Gy. püsp. és a pécsi egyetem, m. f.

⁴ Szentkirályi I.: Klimó Gy. püspök és a pécsi egyetem, m. f.

⁵ Hoss: Baranya, 378. l.



A PÉCSI EGYETEMI, 1925-IG PÜSPÖKI
KÖNYVTÁRÉPÜLET. Építette báró Szepesy Ignác
pécsi püspök Piacsek József tervel szerint. 1850

filozófusait és költőit vegyesen ábrázoló mellszobrokkal díszített könyvtárpolcok, felfelé arányosan kisebbedő kötetekkel, harmonikus hatást keltenek. Az 1850–55 közt összeállított, különö betűrendes- és szak-katalógus a mai kor igényeinek is megfelel.

Szepessy halála után a szabadságharc és az azt követő idők megpróbáltatásai ismét pangásra kárhoztatják az egyetem ügyét és vele együtt a könyvtárét is, annál inkább, mert a Székesegyház fölősegei, amelyek Klimó Intenciói szerint a könyvtár céljaira voltak fordítandók, megszűntek. Ugyanis már *Scitovszky* János püspök (1838–49), — későbbi hercegprímás — idején a székesegyház renoválása, *Dulán-szky* Nándor püspök (1877–1896) alatt pedig annak újraépitése minden fölőselet fölemésztett. A könyvtár mindazonáltal

gyarapodott, nagyobbreszt hagyatékok útján, melyek közül figyelemreméltó *Dulán-szky* Nándor püspök és *Pozsgay* József kanonok hagyatéka. Így mikor 1925-ban, a hontalanná vált pozsonyi *Erzsébet Tudományegyetem* a királyi kormány és a város áldozatkészsége folytán Pécssett nyert új otthont, és Pécs akkori püspöke, gróf *Zichy* Gyula, a jelenlegi kalocsai érsek, nemes gesztussal örök letétként az egyetemnek ajánlotta fel a pompás püspöki könyvtárat, szép épületével együtt, annak állománya már *harmincötezer* kötet volt. A könyvtár azóta tetemesen megnőtt, megyarapodva az Erzsébet Tudományegyetem közel száz ezer kötetnyi anyagával. Értékes, húszezer kötetet meghaladó könyvanyagot adott Pécs városa is az egyetemi könyvtár kezelésébe, mely könyvanyagból kiválik a jeles pécsi történetírónak és kutató-

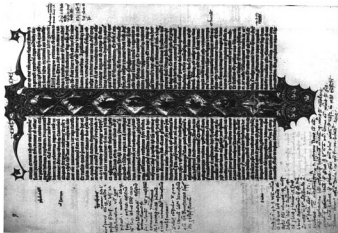


A PÉCSI EGYETEMI KÖNYVTÁR PÜSPÖKI OSZTÁLYÁNAK EGYIK TERME
KLIMÓ GYÖRGY PÉCSI PÜSPÖK (1751–1774) BERENDEZÉSÉVEL.

**Difficile in morem alme
ecclesie Quinqz ecclesien.**

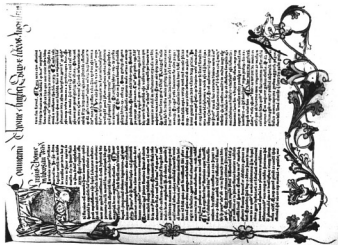


A PÉCSI MISEKÖNYV 1499. CÍMLAPJA. Palp vagy
Pap János (1498–1515) budai könyvárus sávjával
(A pécsi egyetemi könyvtár püspöki osztályában)



AXIV. SZÁZADBELI KÉZIRATOS SZENT IRÁSNAK A TEREMTÉS
HET NAPJÁT ÉS A MEGVÁLTAST ÁBRÁZOLO INICIALEJA

A pécsi egyetemi könyvtár püspöki osztályában



SZT. ÁGOSTON DE CIVITATE DEI CÍMŰ MŰVÉNEK
EGYIK LAPJA

A pécsi egyetemi könyvtár kúró püspöki osztályában

nak, *Mátyás Flóriánnak* többek közt néhány ritka orientalista művet is tartalmazó könyvtára.

A könyvtár legbecselebb darabjai a Klímó-teremben, két kiállítási szekrényében vannak elhelyezve. Különösen figyelemre méltók ezek közül:

A XIV. században, finom hártán készült, gyönyörű miniatúrákkal illuminált *Szentírás*;

az előbbivel egykorú, szintén csinosan miniatúrált, tizenhatodréti alakú, vékony hártán bámulatosan finom kézfírással készült *Szentírás*;

a renaissance-korból származó, *Firenze-ben* készült, remekül illuminált *imádságoskönyv*, melyet gróf Reviczky Ádám, a toszkánai udvarnál accreditalt követ ajánlódékozott 1825-ban báró Szepessy püspöknek;

a *Nyírkállói kódex*, helyesebben jogi formulák könyve, mely XV. századbeli jogi formulákat tartalmaz. Szerzőjének sokáig Nyírkállói Tamást tartották, újabb megállapítások szerint azonban a szerző *Maghi János*, Mátyás király korabeli budai jegyző volt. A kódex végén magyar nyelvemlékek (latin-magyar szóár töredék);

II. *Ulászló* korából származó *jogi formulás könyv* második része *Mátyás* király korabeli jogszabályokat tartalmaz. *Kovachich* csak a második részt ismerteti, az első rész még kiadatlan;

a *Forgách-kódex*, melynek szerzője *Forgách* Ferenc püspök a keletkezési ideje a XVI. század közepe. A kódexhez van kötte *Forgách* eredeti levele, melynek kíséretében azt megküldte *Bornemissza* Pál váradi püspöknek. A kódexben levő bejegyzések részben a szerző öccsétől, *Símontól* származnak.

Külön őriztetik az az I—IV. kötetbe foglalt *oklevél-gyűjtemény*, melyet Klímó püspök dobai *Szekely* Sámueltól vásárolt s mely a *Kállay*-családra vonatkozó értékes okleveleket tartalmaz.

Az *őnyomatványok* közül megemlítenendő: *A pécsi misekönyv* (*Missale secundum morem alme ecclesie Quinqueecclesiensis*). A misekönyv *Paep* János budai könyvdrus költségével Velencében, 1499-ben nyomtatott. Bővelkedik csinosan miniatúrált inicélekben;

egy gazdagon illuminált, 1466-ban nyomtatott kétkötetes *Szentírás*, melynek nyomása még teljesen a kódexek kézfírással jellegét viseli magán s melynek kolophonja hangsúlyozza, hogy a könyv nem kézfírással, hanem nyomtatással készült;

Temesvári Pelbárt latinnyelvű beszédei: *Sermones Pomerii fratris Pelbarti De Temeswar. Pars hyemalis et paschalis*. Nyomatott 1489-ben, hely megadása nélkül. *Egyedüli nyilvántartott példány*;

Szent Ágostonnak *De Civitate Dei* című műve, Angliai Tamás *Thomas Anglicus* (*Jorz* vagy *Joice* Tamás, domonkosrendi szerzetes, később bíbornok) kommentárjaival;

Seneca levelei, latinból az olasz köznyelvre fordítva *Manilius* Sebestyén által. Velence, 1494;

Szent Antoninus firenzei érsek krónikája három kötetben. Nürnberg, Koberger, 1484;

Scala coeli, János, domonkosrendi szerzetesétől. Ulm, 1480. S ezzel egybekötve: *Gesta Romanorum*. Ulm, 1489.

A *Könyvtár* értékes régi könyve *Pécs* egykori püspökének, a nagynevű magyar humanistának, *Janus Pannonius*nak egykori mesteréhez, a veronai *Guarinushoz* írt *Panegyricusa* is. A könyvet 1518-ban a baseli *Frobenius* adta ki.

Pécs egy másik kiváló püspökére: *Telegdi Miklósról* emlékeztetnek a következő régi magyar könyvek:

Az evangéliomoknak... magyarázatjának harmadik része. Iratott *Telegdi Miklóstól* *Peech* püspöktől... Nyomatott Nagy Szombatba, ugyan azon *Telegdi Miklós* házánál, 1580. esztendőbe;

Esztergomi ágendás könyv. Előszót írt hozzá *Telegdi Miklós* pécsi püspök. Nagyszombat, 1584;

a *Corpus Juris*nak *Telegdi Miklós* pécsi és *Mósoczi Zakariás* nyitrai püspök által eszközölt első kiadása. Nagyszombat, 1584.

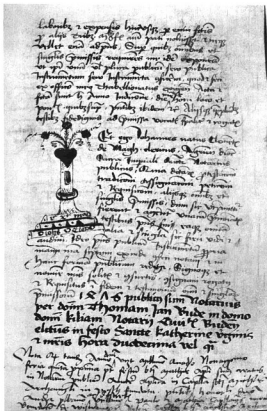
Több más *őnyomatvány*, számos *régi magyar könyv* s a XVI—XVIII. századok gazdag tudományos irodalma lelhető még fel a régi püspöki könyvtárban.

S ha ma a könyvtár kapuján át belépünk, a régi, boltozatos folyosókon a tanuló ifjúság, a magyar jövő nyüzsgő élete tárul eléink. Ifjú egyetemi hallgatók és hallgatónők új színt, új életet adnak a régi könyv-

tári épületnek. Ó-fóliások mellett új tan-
könyvek állanak az ifjúság rendelkezésére,
mely a reggel kilencőtől este tízig nyitva-
tartott olvasótermet sűrűn látogatja. S ha
az Egyetemi Könyvtár régi püspöki ter-
meiben egy pillanatra megállunk s végig
tekintünk a könyvvállványokon elhelyezett,
gazdagon aranyozott, ódonkötésű könyvek
sorain és a nagy egyházatyák, a régi filo-

zófusok, klasszikus költők, kiváló jogászok
és történetírók, hírneves orvosok és termé-
szettudósok művei mellett ott látjuk a modern
irodalom termékeit, a legújabb tudományos
műveket és a használatos egyetemi tan-
könyveket, úgy érezzük kell, mint szövédik
itt egybe mult és jelen, hogy gazdag tanul-
ságával és serény szándékával érleljen egy
szébb magyar jövőt.

DR. BALOGH KÁROLY

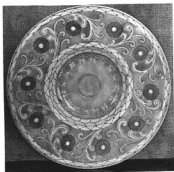


MAGHI JÁNOS JEGYZŐI JEZTETE A NYÍRKÁLLÓI-KÓDEX
419. LAPJÁN. 1476.

A pécsi egyetemi könyvtár Klimó György — püspöki onkáltyában



ZSOLNAY-DÍSZEDÉNYEK. 1874-75., 1877.



MAJOLIKA TÁL
Bárá Liphay Béla részére 1874-ben készült



ZSOLNAY-DÍSZEDÉNYEK. 1874. Kőgyurma

GONDOLATOK A ZSOLNAY-MÚZEUMBAN

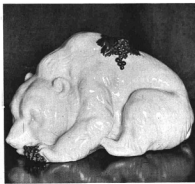
Pécs kultúrájának állandó folytonosságából fényre ragyog ki Zsolnay Vilmos művelődési valósága és hatása. Hozzá tartozik az ő saját ihletében égő arculata ahhoz a történelmi lélek-sorozathoz, mely Pécs életét jelenti a magyar földön s amely a magyar művelődés diadalmas útja is egyúttal. Eozinjainak szinte átszellemített anyaga, a fény és színek világába áderített élete önmagából kiemelkedően hirdeti Zsolnay XIX. századát, mely Péccsett oldotta meg a század legnagyobb kínját: az anyag és szellem, a gép és az ember, a szociális új világ és evangéliumi örök hagyományok problémáit. Művészetének derűs távlatában állva éppen úgy, de talán boldogabban és megnyugtatóbban képviseli Péccsett a XIX. századot, mint ahogy jelenti itt Janus Pannónius antik bájú költészete a renaissance-ot s Dudith András püspök nyugtalan genialitása a kételkedő humanizmust. Zsolnay Vilmos művész volt. Amint a század végéig egyetemes lélekrengeése, kiábrándultsága, eszménytelensége közepette élém tűnik alakja, ahogy a Mecsek-hegység szépségei között keresi az anyagot, mely majd elbírja és kifejezze a lelkét s fölötte száll a pécsi szé-

kesegyház harangzúgása, a messze időkből egy szerzetesnek, az ifjú Michel Colombenak mondott szavai jutnak eszembe: *Travaille, peti, regarde tout ton saoul et le clocher à jour de Saint-Paul, et les belles oeuvres des compagnons, regarde, aime le bon Dieu, et tu auras la grâce des grandes choses. Nagy, dolgok kegyelme!*¹ Mi lehet egy művésznek nagyobb kegyelem, mint a saját tehetségének megsejtése, eszméinek fájdalommas terhe, mely nyugtalanul úzi, hajlítja a kifejezés nagy kibékülése, megnyugvása felé. Zsolnay művészetének egyénisége nemcsak az anyag-feltalálásban és a technikában nyilvánul meg. Ugyanakkor, amiképpen kezdve a használati edényeken eljut a pazar pompájú díszvázákig, kifejezésre jut az anyagszerűségeon kívül, sőt ezen túl — edényeknek alakjain egy páratlanul dús formai gazdagságú és ornamentális készségű művészi képzelet ereje is. Itt kezdődik Zsolnay Vilmos művészete. Másképp így is lehetne nevezni az ő művészetét: az anyag művészi életvágyának kifejezése. Csodálatos világ! Különbözleg rubinpiros zománchban égő porcellán-fayence, telefuttatva, átszöve,

¹ M. Bille: *Bodis*. Lipsce, 1922. 9. l.



Mintázta Mattyasovszky-Zsolnay László. 1915. Porcellánban máz alatti színezéssel készült 1927



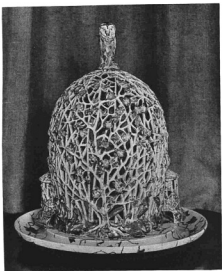
Mintázta Mattyasovszky Zsolnay László 1911. Porcellánban készült 1926



Mintázta Izsó Miklós. Porcellán máz feletti
színezéssel 1927



Mintázta Markop Béla. Porcellán máz alatti
színezéssel 1926



MADÁRKALITKA. A gróf Erdődy család részére 1857-ben
készült. Magas tűzi zománcokkal

csipkekönnyedségig átlehelve antik, magyar és keleti motívumokkal és mintákkal. A zománcok aranyosan káprázó reliefjéből alakok lépnek elő, kecsesen, könnyen, majd méltósággal, valamennyien a kerámia zsolnayos hermelinejében és brokátjában. Fölöttük eozinban ég a levegő. Mögöttük pedig lángol az alkotó lélek teremtő pillanatainak csodálatától felhevült, örök hajnala. Ki keresné e formák, ez alakok fejlődésében Zsolnay művészi idejének történetét!? Ki ne sejtene, hogy itt legelőször is nem technikával, hanem lélekkel, Zsolnay géniuszával találkozunk, mely a minták mögött él és mindig egy! Ki ne érezne, hogy ahogyan ez a lélek alkot, az több, mint l'art pour l'art, az az élet szép csodálatában fogant szintézise a világnak. Ez a kerámikus színpesztika nem önmagában éli le az életét, mint a szobrok bronz- vagy márványélete. Közénk jön, hozzánk tapad, velünk él, feldisziúti életünket s napjaink fáradt, kopott, családott eltűntével ránk sugározza a művészet lényegét: a boldog időtlenséget. Az anyag fel van benne oldva, belső láthatatlan magasság csupán, mely arra jó, hogy ráérjen a színek napkelte, ahonnan el lehet látni a lélek kelete felé, ahol kezdődik s ahonnan való minden művészet. . . Zsolnay Vilmos is.

„Idealizált anyag!” — ez Zsolnay művészetének tartalma és élet-látásának szintézise. Az anyag uralma, mely ránehezedett az irodalomra, a természettudományi, a szociálpolitikai gondolkodásra a mult század második felében, kezd lazulni. Meunier éppen úgy, mint Rodin átíri az anyag erejét s a lélek fenségét sugároztatja ki rajta. S mialatt az orosz pessimizmus szomorúan és kételkedően írja, hogy mi értéke lehet a csalitnak és a napsugárnak, Zsolnay mint egy középkori mester, „souverain tailleur d'images” kemencéje mellé ül s eozincokorba köti a napsugarat, a növényi élet ezer pompáját, az egész természetet leglínepélyesebb és legtermékenyebb pillanataiban, hogy szebbé, derűsebbé, finomultabbá értelmezze velük az emberi világot. Amíg pedig ezt tette, őrlült. Mikor elkészített egy új vázát, egy darabig a szobájában tartotta s mintha még lelke derűjének zománcát akarta volna ráadni, csak azután bocsátotta útjára. Ki ne hajolna meg ilyen

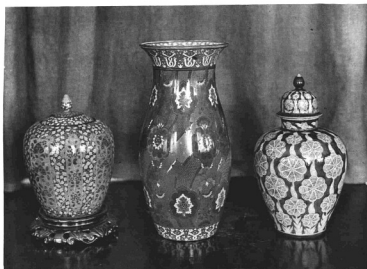
művészet előtt, mely öröme való nevelése a világnak!?

Ennek a művészetnek a lelkiségéből szűkséggéppel következtek, hogy művészetét avatott maga körül mindent. S miközben egész Európán a gépek és gyárak nyomában járt Marx és Lassale tanítása, mely nyugtalansággá dülta fel a munkások életét, Zsolnay Vilmos munkásainak nemcsak atyál kenyeret ad, hanem művésztársalvá neveli, ilhletti őket. Úgy tett, mint William Morris mondta önmagáról: „Igyekeztem, hogy minden munkásomból művészt csináljak és amikor művészt mondok, egész embert értek.” Így lesz Zsolnay Vilmos nemcsak nagy művészi újszerűség, hanem művészetre, művészi közfölszere nevelő hatalmas géniusz is. Művészetében sehol és soha nem árulta el a természetet és a természetet jogát úgy tisztelte, hogy nem bántotta meg soha a művészetet. Azért teremtett oly szép színeket, hogy az emberek kedvet kapjanak a természet mélységében még több titkot keresni és csodálni. Mintha csak Wilde órála írta volna ezt a nagyszerű művészi poedagogiát: „Ne legyen egyetlen virág sem mezőiken, amely indáit nem fonja párnáik körül; ne legyen egyetlen kis falevél sem fűtáni erdeikben, mely nem kölcsönzi alakját a rajz céljaira; ne legyen a vadrózsának vagy fűskebokornak egyetlen legőrbűlő ága sem, amely nem él örökké faragott boltozaton, ablakon vagy márványban. Ne legyen egyetlen madár sem levegőjűkben, amely színeinek ragyogó csodájával, röplő szárnyalnak finom fvelésével ne tenné az egyszerű díszítést még becsesebbé.”¹ Bármennyire empirikus volt is az út, melyen művészetéhez eljutott, a nagy tudatosság sehol sem bántotta meg képzeletét. Alakformáló és vizuális képzelete nem bágyadt és nem merült ki soha. Nem érte el az a tragikus sors, mely legtöbb művész hanyatlását jelentí, hogy képzelete erősen intellektualizálódott. Sőt minél mélyebbre szálltak élte napjai, annál jobban mélyültek alak- és színproblémái. Ezeken a színeken és ékeségeken azonban nem a képzelet őszének verőfénye rajzolta meg az ornamentikát. Művészte folytonos emelkedésben ifjította és termékenyítette meg önmagát. Övé volt

¹ O. Wilde: *Tanulmányok*. Ford. Hervei S. Budapest, 1928 209-218. l.



ZSOLNAY-DÍSZEDÉNYEK. EOSIN. 1895-96



ZSOLNAY-DÍSZEDÉNYEK. EOSIN. 1895-96

a legszebb művészi sors: életének művésze volt a legszebb magassága s amikor arra a pontra ért, ahol a művészet sejteti a végtelenséget, akkor kezdődött el az örökkévalósága.

És mindenképp fölött magyar ez a művészet. Magyar nemcsak anyagában, módjában, motívumában, hanem elsősorban művelődési súlyában és értékében. Nagyon kevésbé él a magyar köztudatban, hogy Zsolnay ezin-kultúrájában tulajdonképpen Széchenyi szellemének ma is eleven élete lobog és világít. Ignác fivére Széchenyi hatása alatt kap kedvet a magyar keramíához és őtöle veszi át ezt a programot s fejleszti éppúgy iparrá, mint művészeté öcsse Vilmos. Valahogyan tehát ő is Széchenyi új nemzedékéből való. Ennek a nemzedéknek pedig az volt a jellemző vonása, hogy „nem fért el benne a lélek”. S nem kibékítő-e Széchenyi gondolatának sorsára, hogy mialatt a magyar jog harcol a maga igazáért, s egy döblingi szoba éjszakájában Széchenyi önvádoló elsötétülése az utolsókat írja naplójába: Verzweifelt! Bin verloren... ugyanakkor a magyar parlagra az ő programjából fogamzott Zsolnay-

kultúra fakad s a magyar rög a történelem kétségbeeséséből a hit és a munka verőfényével átvilágítva lép a történelem holnapjának vigasztaló szántásába.

Zsolnay géniusának esztetikai teljességéhez tartozik az a mélyseges erő, amellyel hitt művészetének igazságában s amellyel igyekezett azt át is élni. Művésze volt világnézte. Csakhogy ezt a művészetet harmonikus, boldog emberség táplálta. S hogy élete mennyire volt művésze s művésze mennyire volt életének oszthatatlansága, mutatja az a pár szó, mellyel egyszer előtte a legeretettebb népnapra így küldte el köszöntését: A kemencétől jövök és ismét oda is térek vissza. S amikor most forró szívvel küldöm jókívánataimat, megvalósulásul azt óhajtom, hogy életed hasonlítsan fényes lángoláshoz, amely ha egyszer életeddel benned kihül, ami utánad marad, tiszta és ragyogó szín legyen!

Erre az életre igazán ráillenek. amik Emersonra mondtak halála után: The example of a good, great man untempted and unspoiled by the world, which he made nobler while in it, and left the richer when he went.

BRISITS FRIGYES

A MECSEK

Rajtlemesen mély az Élet, az Örök Változás, az Idő. Sok milliószor kelt föl már a nap és nem volt szem, mely lássa sugarát, sok millió évig bámultak komoran a hegyek a tavakba, míg nem a patak a fővennyel tele nem hurcolta a tavat, ki nem oltotta tükrözését, a hegyek is elkoptak a vizek járásától és a Föld mélyébe süllyedtek saját vénségük súlya alatt. Az évmilliók kábító mélységében szárazföldök és tengerek küzdenek egymás ellen. A hullám zengő harcot vív a sziklával. Vajjon mi lehet e harcnak benső titkos oka? A leg-egyszerűbb, a Nyugalom! Erre törekszik az egész természet, de e törekvés halála a nyugalomnak. Nyugalom nincs, csak érte való viadal. A hegy ellensége a tónak, orvul öli meg, patakjával táplálja, de a patak mélyén görgetett kavccsal megfojtja, betemeti. Viszont a hegy e munkában egyre alacsonyabbá kopik le. Volt távol idő, midőn

a Magyar Alföld helyén hegyek emelkedtek és a Kárpátok területe volt a halak birodalma. Azután a Föld kérge helyileg meglazult, megrokkant a vén hegy, súlyával belefeszült a kéreg alatti plasztikus magmába és köröskörül fölemelte, felgyűrte a Kárpátok ívét. A régi hegy pedig egyre süllyedt, rányomult a tenger, majd a szigetként emelkedő Kárpátokról lemosott kavics és homok e tengert is betemette. Így lett temetője az öreg hegynek a Magyar Alföld és szemfedője a kalászos róna, koszorúja pedig az Erdős-Kárpátok. Hiába süllyedt el a Hegy, az Alföld helyén nyugalom, kiegyenlítés nem lett, új hegy és új tenger keletkezett. Az Alföld tengere már meg is halt és eljön a százezer év, midőn Kárpátok sem lesznek.

A Föld felszínének örök változásával együtt gördül az Élet változása is. Az Élet a vízből származik, származásának ősfeltételét, mint-

a legszebb művészi sors: életének művésze volt a legszebb magassága s amikor arra a pontra ért, ahol a művészet sejteti a végtelenséget, akkor kezdődött el az örökkévalósága.

És mindenképp fölött magyar ez a művészet. Magyar nemcsak anyagában, módjában, motívumában, hanem elsősorban művelődési súlyában és értékében. Nagyon kevésbé él a magyar köztudatban, hogy Zsolnay ezin-kultúrájában tulajdonképpen Széchenyi szellemének ma is eleven élete lobog és világít. Ignác fivére Széchenyi hatása alatt kap kedvet a magyar keramíához és őtöle veszi át ezt a programot s fejleszti éppúgy iparrá, mint művészeté öcsse Vilmos. Valahogyan tehát ő is Széchenyi új nemzedékéből való. Ennek a nemzedéknek pedig az volt a jellemző vonása, hogy „nem fért el benne a lélek”. S nem kibékítő-e Széchenyi gondolatának sorsára, hogy mialatt a magyar jog harcol a maga igazáért, s egy döblingi szoba éjszakájában Széchenyi önvádoló elsötétülése az utolsókat írja naplójába: Verzweifelt! Bin verloren... ugyanakkor a magyar parlagra az ő programjából fogamzott Zsolnay-

kultúra fakad s a magyar rög a történelem kétségbeeséséből a hit és a munka verőfényével átvilágítva lép a történelem holnapjának vigasztaló szántásába.

Zsolnay géniusának esztetikai teljességéhez tartozik az a mélyeséges erő, amellyel hitt művészetének igazságában s amellyel igyekezett azt át is élni. Művésze volt világnézete. Csakhogy ezt a művészetet harmonikus, boldog emberség táplálta. S hogy élete mennyire volt művésze s művésze mennyire volt életének oszthatatlansága, mutatja az a pár szó, mellyel egyszer előtte a legeretettebb népnapra így küldte el köszöntését: A kemencétől jövök és ismét oda is térek vissza. S amikor most forró szívvel küldöm jókívánataimat, megvalósulásul azt óhajtom, hogy életed hasonlítsan fényes lángoláshoz, amely ha egyszer életeddel benned kihül, ami utánad marad, tiszta és ragyogó szín legyen!

Erre az életre igazán ráillenek. amik Emersonra mondtak halála után: The example of a good, great man untempted and unspoiled by the world, which he made nobler while in it, and left the richer when he went.

BRISITS FRIGYES

A MECSEK

Rajtlemesen mély az Élet, az Örök Változás, az Idő. Sok milliószor kelt föl már a nap és nem volt szem, mely lássa sugarát, sok millió évig bámultak komoran a hegyek a tavakba, míg nem a patak a fővennyel tele nem hurcolta a tavat, ki nem oltotta tükrözését, a hegyek is elkoptak a vizek járásától és a Föld mélyébe süllyedtek saját vénségük súlya alatt. Az évmilliók kábító mélységében szárazföldrök és tengerek küzdenek egymás ellen. A hullám zengő harcot vív a sziklával. Vajjon mi lehet e harcnak benső titkos oka? A leg-egyszerűbb, a Nyugalom! Erre törekszik az egész természet, de e törekvés halála a nyugalomnak. Nyugalom nincs, csak érte való viadal. A hegy ellensége a tónak, orvul öli meg, patakjával táplálja, de a patak mélyén görgetett kavccsal megfojtja, betemeti. Viszont a hegy e munkában egyre alacsonyabbá kopik le. Volt távol idő, midőn

a Magyar Alföld helyén hegyek emelkedtek és a Kárpátok területe volt a halak birodalma. Azután a Föld kérge helyileg meglazult, megrokkant a vén hegy, súlyával belefeszült a kéreg alatti plasztikus magmába és köröskörül fölemelte, felgyűrte a Kárpátok ívét. A régi hegy pedig egyre süllyedt, rányomult a tenger, majd a szigetként emelkedő Kárpátokról lemosott kavics és homok e tengert is betemette. Így lett temetője az öreg hegynek a Magyar Alföld és szemfedője a kalászos róna, koszorúja pedig az Erdős-Kárpátok. Hiába süllyedt el a Hegy, az Alföld helyén nyugalom, kiegyenlítés nem lett, új hegy és új tenger keletkezett. Az Alföld tengere már meg is halt és eljön a százezer év, midőn Kárpátok sem lesznek.

A Föld felszínének örök változásával együtt gördül az Élet változása is. Az Élet a vízből származik, származásának ősfeltételét, mint-

egy eredetének bizonyítékát hurcolja magával, mert víz nélkül nincs Élet. A test alkalmazkodott a szárazföldre, de leglényesebb eleme maradt a víz. A szárazföldről és tengerek rengeteg időt betöltő lassú területváltozása lehetővé tette az Élet számára az alkalmazkodást a megváltozott viszonyokhoz. Az életfenntartás végya és követelménye a sejtek társulását váltotta ki, magasabbrendű lények keletkeztek, mint a fa, hol a gyökér milliói sejtje az őselemmel, a vízzel maradt kapcsolataiban, viszont a lomb sejtjei a levegő természetéhez kapcsolódva rendezkedtek be. Az életfenntartás követelménye adott a szárazra kerülő fegyvernek szárnyat és fegyvereket. Sok idő életfejlődése kellett ahhoz, míg megszületett az első sas.

A szárazföldről és tengerek változása kapcsán és kozmikus erők következtében szüntelenül változik az Éghajlat is. Az éghajlatnak voltak évszázadezredek betöltő változásai, melyek szintén megkövetelték a szerves élet alkalmazkodását. Úgyhogy a szárazföld, vízfelület és éghajlat szüntelen változása adja a táj, a rajta levő millióféle élet és tevékenység értelmét.

Tisztelettel álljon meg az ember a Hegy előtt, mert minden darab kőnek nagy múltja van, minden darab kő történelme nagyobb, mint az ember históriája. Jöjünk és hallgassuk, amit a kővek beszélnek.

A geológiában tulajdonképpen nincs év, az időszámítás támpontja, hogy mi volt előbb és mi következett reá. A hatalmas kőzetrétegekből és a beléjük zárt életmaradványokból csak annyit tudunk, hogy ha években kellene kifejezünk a táj kialakulásának egyes időszakait, akkor millió évsorra is szükségünk lenne. Az ember eltörpül az idő teljessége előtt.

Ha a Mecsek tájképének röviden akarom megírni a kialakulási történetét, képeket kell bemutatnom, melyek az egyes geológiai korokban a tájképre jellemzőek voltak. Nem indulhatok ki a mai tájképből, hanem a múlt képei nyomán a mai kép kialakulási folyamatát iparkodom világossá tenni.

1. A permli időszak a geológiai ókor végét jelenti. Tompa, fekete gránithátak emelkednek ki a sivatag homokjából. Szinte életelen a táj, csak a szél fodrozza a homokot. Elvéte a hegyek lábánál forrás fakad, mel-

lette sudárerdő, fája a fenyő őse, az araucarites. A táj öregszik, a gránithátak egyre alacsonyabbak lesznek, egyre inkább a homokba, törmelékbe burkolódnak. Lassan, de feltartóztathatatlanul siker strandpartot alkotva nyomul elő a sós tenger. A táj süllyed.

Miben maradt nyoma a permli időszaknak? A gránit Pécs, Pécsvárad, Püspöknádasd vonaltól dél felé mindenütt jelen van, vékonyabb-vastagabb homokrétég fedí be. A Mecsektől északra szintén jelen van a homokdombok alatt, de itt már mélyebben, E gránithegyek tulajdonképpen régebbiek, mint a permli időszak, összetört darabjai annak a lesüllyedt őshegységnek, mely a Magyar Alföld helyén, illetve a Kárpátok ívén belül volt. A gránithegy mállása, porlása szolgáltatott anyagot a permli rétegekre jellemző vastag homoktörmelék keletkezéséhez. E homokrétégre fiatalabb kőzetek telepedtek, a homok homokkővé cementződött össze, a táj ismételt süllyedés és emelkedése folytán e rétegcsoport részben lesüllyedt, részben magasan maradt fenn. Magasan maradt része a Jakab-hegy. A Jakabhegyi homokkő alsó rétegeiben megtaláljuk az araucarites-fenyő sivatagi éghajlat következtében megkőväsodott tuskóit. A felső rétegeiben pedig a kovás araucarites-darabok már a hullámok által kavicsformára görgetve találhatóak, ami egyik jele a tenger előnyomulásának, a táj süllyedésének.

2. A süllyedés új korszakot nyitott meg. A futó homok helyét a kék tenger foglalta el. Sötét gránithátakat ostromolt a hullám, míg nem a gránithátak is elűntek, a táj egyre süllyedt, a tenger melyült, szigetelen egyhangúság vált uralkodóvá. Az ember piciny életkorával mérve az évek rengetege suhant el a triasz-tenger hullámai felett. Az apró állatok millióiárdjainak a halála kellett ahhoz, hogy szervezetük és házikójuk mésztartalmából kétszáz méter vastag mészkőréteg alakuljon ki, mely mészkő a mai Mecsek legfőbb hegységalkotó kőzete. Hang nem hallatszott, csak a hullámok hangja, melyek alatt titkon készült a hegy.

Már nem melyült tovább a tenger, egyre sekélyebb lett. Az erők iránya megfordult. A táj emelkedni kezdett. Az emelkedés a

Britt-szigetek és Skandinávia felől történt, erről felől vonult vissza a tenger. Nem vonult el, csak szigetek emeltek fejüket a habok fölé. A Nyugati-Mecsek táján kiemelkedett területeit hatalmas erdőségek borították. A tenger és az erdő küzdöttek a tércért. A Keleti-Mecsek környéke is fölfelemelkedett, a kiemelkedett területet dúsz parti erdőségek borították el. Itt azonban az emelkedés nem volt állandó, süllyedések váltották fel. Az erdőségek megfulladtak a vízben, a hullámok, a tengeráramlás homokkal takarták be, meggátolták a fák elkorhadását. A tengerfenék főnyelve alatt megindult a szenesedés folyamata, mely megteremtette a Mecsek egyik legdrágább kincsét, a kőszentet.

Még sokáig volt a tenger az úr a Keleti-Mecsek tája felett, mígnem az egész földön a hegyépfő erők fölserkenése a kréta-időszakban be nem következett. Törések, szakadások következtek be a Föld kérgében. A szakadások mentén kiömlött láva vulkánok sorát építette fel. Az emelkedés és süllyedés váltakozása lüktetőbbé váltott. Nagy erők mozdultak.

A Keleti- és Nyugati-Mecsek területe egyaránt emelkedik. A Keleti lassabban, többször meghorpad, tenger alá merül, törik, a törések mentén, de általában a tenger színe alatt vulkánok törnek ki. A tenger viharzik, gőz- és hamufelhő tör ki belőle, láva ömlik szét a tengerfenék főnyelvére, majd ismét nyugalom következik, mely alatt a lávára a tengerár homokot és kagylóréteget terít. Majd ismét láva, vulkáni tufa és kagylórétegek váltják egymást.

Ezidőben a mai Mecseknek sokkalta nagyobb terület vált szárazzá. Úgy látszik, a Balkán felé a szigetek egész sora fűződött, rajtuk pálmás, páfrányfás, pandanuszos őserdő volt. A trópus buja vegetációja magas földrajzi szélességeig elterjedt.

3. Mindez inkább a hegy építőanyagának, alakoztatásának története volt, melyből a következő idők a táj mai formáit megalkothatták. A hegy szerkezetének vonalai is megváltoztak. A megelőző időben, a Mecsek környékének a tengerből való kiemelkedésekor, először a Jakab-hegy környéke emelkedett ki, ez volt legtovább szárazon, róla teljesen lekopott a mészkőtakaró, a triasz-

tenger üledéke. A Jakab-hegy-környék kiemelkedése után a Misina-Tubes vidék emelkedett fel, és végsőnek került szárazra a Zengő környéke. E három vidék észak-déli irányú törésvonalak mellett váltott el egymástól, e törésvonalak mentén süllyedt és emelkedett. A mai tájképpel semmi hasonlóság sem mutatkozott ebben az időben, épp azért, mert a törésvonalak irányában az észak-déli volt az uralkodó. Csak a geológiai újkor elején történnék erőteljes keletnyugati, tehát az előzőre merőleges irányú törésvonalak mentén elmozdulások. E két egymásra merőleges irányú törésvonalrendszer mentén történő elmozdulások legfőbb megalkotói a mai mecseki tájképnek.

A kréta-eocén időben történt kiemelkedést ismét süllyedés váltotta fel. E süllyedéssel kapcsolatban már észak-déli és keletnyugati irányú szakadások rácszerűen hálózozták be a Mecsek területét. A rácsok közén egy-egy hegyrög meglazulva süllyedésnek indul.

Az egész területen behorpadás észlelhető. A tenger diadalmasan nyomul elő. A behorpadás azonban feltételezi az emelkedést is. Most a geológiai újkor elején kezdenek felgyűrődni a Kárpátok; a Kárpátok íve, a keret emelkedik, ezt az emelkedést kiváltja a Kárpátok ívének belüli fekvő terület behorpadása. Afrika-földkéregdarab mintha nekifeszülne Európa-földkéregdarabnak és hullámos déli szegélyt présel rajta. A Földközli-tenger területe teljes hosszában süllyed, viszont ekkor emelkedik legerőteljesebben a Eurázsiai-hegyrendszer; emögött szintén süllyedő területsáv húzódik, melyet a Turáni-tengerág vize tölt el. A Turáni-tengerághoz volt sziget a Kárpátok íve, ezen belül félig sósvízi beltengerből emelkedtek ki az apró Mecseki-szigetek.

A Kárpátok ívének felgyűrődése nyomán a Turáni-tengerág magyarországi része fokozatosan elsüllyed. Az egész terület lassú emelkedésnek indul. Az emelkedésben azonban a kéreg egyes darabjai különböző időben vettek részt. A geológiai újkor mediterrán időszakában átlag sziget volt, ami ma a négyszázméteres tengerszín fölötti magasságot meghaladja. Tehát a Jakab-hegy, a Misina-Tubes gerince, hol a déli oldalon Riviera-típusú part húzódott a Lapis, a Mandulás és a Diacsek-

pihenő irányában; sziget volt a Hármashegy és a Zengő is. A táj kialakulására jellemző, hogy kelet-nyugat irányban törések, szakadások történnek, melyek mentén a hegy déli szárnya lesüllyed, az északi merészen fölemelkedik. E törésvonal adja meg a Mecsek festői, meredek, déli oldalának képét. Az északi oldal általában véve lankás. Itt a tengerpart is síkér, strandjellegű volt, míg a déli oldalon meredek sziklapartot ostromoltak a hullámok.

A mediterrán időszaktól kezdve a süllyedések egyre nagyobb emelkedések váltogatták. A Kárpátok ívén belül egyre zártabbá válik a tenger, vize egyre édesebbé lesz. A sarmata időszakban a Jakab-hegy, a Misina-Tubes környéke és a Keleti-Mecsek egy szigetet alkottak. A tenger sekélyé válása tovább tart. A pontusi időben már csak keskeny nyakkal közlekedik az Aduna felől a Turáni-tóval a Magyar-Medence.

Fokozatosan Dunántúl területe síkér lagunássá válik. Az Alföld területén még nagy egységes vízfelület csillog, mely azonban a Turáni-tóval már nincs összeköttetésben. Ez a Levantel-tó. A szárazzá váló területeket gyér növényzet borítja. Zord szelek szántanak barázdát a tenger helyén a fővenyen. A Mecseken is csak a völgyekben zöldel egy-egy szalag erdő, másutt a meztelen sziklák viczorognak. Az éghajlat fokozatos lehűlésével kapcsolatban hideg felsívataggyá válik hazánk területe. A szél hatalmas porfelhőkben szűrke ködöt kavart, bőlénycsorda húz a pusztán végig. Meg-

jelenik a fenevadak réme, a szerszámos állat, az ember. Kiveri otthonából a barlangi oroszlánt, és idegen állatok prémjével melegszik.

Az ember a jégkorban jelent meg e vidéken és barlangokban volt otthona. Az abaliget barlangban is volt nyoma az őskor emberének, a barlang talajában tűzhely nyomát, kőszilánkokat és egy mammut-agyart találtak.

A jégkor óta évszázadok teltek el, az éghajlat melegebbé és az ember magasabbrendűvé válhatott. A sívó puszták helyét virágos mezők borították, a hegyek sziklá közé lombos erdők csavarták kemény gyökereiket. A táj úgy tűnik fel előttünk, hogy elkészült. Pedig a táj tovább él, változik, süllyed és emelkedik, de az emberélet piciny látni a változást. A Természet ropant erővel alkotja meg útját, változását, az emberiséget is szüntelen változásra sarkalja.

Ha a Mecseken jártok, figyeljétek a Természet beszédére, a kövek nagy multról beszélnek, mely mult mérhetetlensége mellett eltérpül a legfiatalabb élő lény kora, az emberé. Messze évmilliók teltek el ember nélkül és nem volt kiadó férfiszó, nem kacagott leány a lenyugvó nap szemébe, mintha bizony oly hosszú lenne egy élet napfénye.

Ha járjuk az erdő-mezőt, lelkünk teljen el saját kicsinységünkkel a Természet hatalma előtt. Nézve lássunk, beszéljessünk gyakran a mecseki kövekkel, az úde patakka és a lombos fákkal.

DR. SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Felolós szerkesztő: Dr. Majovszky Pál

Főmunkatárs: Dr. Lázár Béla

Kiadó: Ormos György

Szerkesztőség: VII., Erzsébet-körút 7. II.

Magyar Művészet 1929. 8. szám